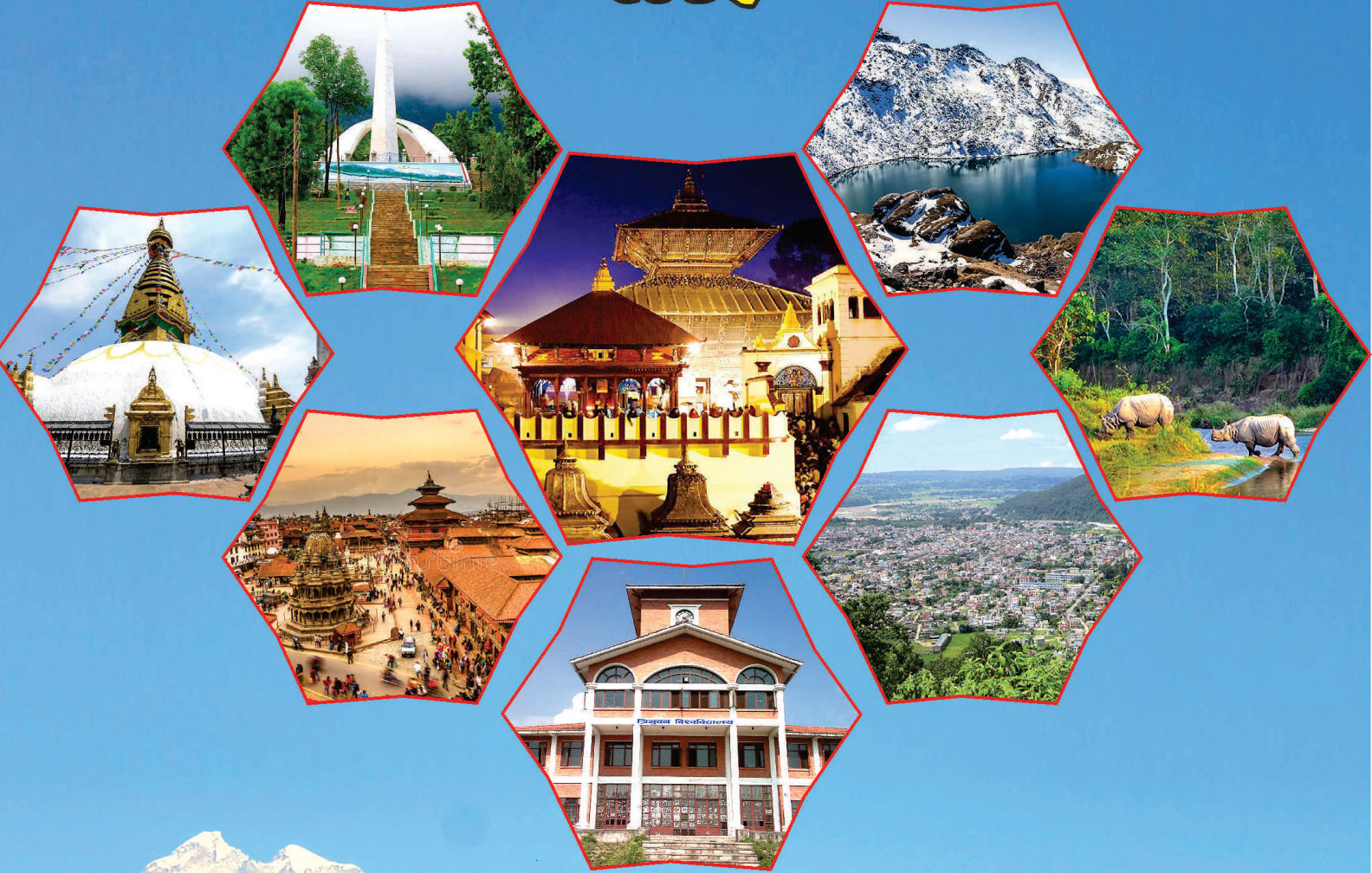

पार्श्वचित्र (Profile)

२०७५

प्रदेश सरकार
उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

प्रदेश नं. ३
हेटौंडा, मकवानपुर, नेपाल

मन्त्रालय भवन

माननीय मन्त्रीज्यूको स्वागत तथा पदवहाली कार्यक्रम

माननीय मन्त्रीज्यूको उपस्थितिमा प्रोफाइल निर्माणमा छलफल

प्रोफाइल निर्माण कार्यमा जुट्दै

पार्श्वचित्र

(Profile)

२०७५

प्रदेश सरकार

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

प्रदेश नं ३

हेटौंडा, मकवानपुर, नेपाल

फोन नं. ०५७-५२५६९७

फ्याक्स नं. ०५७-५२६२३३

Web: www.moitfe.p3.gov.np

प्रकाशकः

उद्योग, पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश नं. ३

सर्वाधिकारः

प्रकाशकमा सुरक्षित

संस्करणः

२०७५

प्रकाशन प्रतिः

५००

शुरु आवरण पृष्ठः

गौरीशंकर हिमाल, शहिद स्मारक हेटौडा, पशुपतिनाथ मन्दिर, गोसाईकुण्ड,
स्वयम्भु, पाटन दरबार, सौराहा चितवन, हेटौडा बजार, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

अन्तिम आवरण पृष्ठः

गोन्जाला पास र प्रदेश नं. ३ को नक्शा

पार्श्वचित्र तयारीको लागि संयोजन गर्ने:

विज्ञान, वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन महाशाखा

उपसचिव (प्रा.) - श्री रघुराम पराजुली

शाखा अधिकृत (प्रा.) - श्री खिलानाथ दाहाल

कम्प्युटर ईन्जिनियर (प्रा.) - श्री राजन पाण्डे

ना.सु. (प्रा.) - श्री अमृत भट्ट

ना.सु. (प्रा.) - श्री सुवास विश्वकर्मा

मुद्रणः

न्यूलाईट अफसेट प्रेस, हेटौडा-४, अजरअमर रोड

सम्पर्क नं. - ०५७-५२१६९६

प्रदेश नं. ३
हेटौंडा, मकवानपुर, नेपाल

विषय :- शुभकामना

विकेन्द्रिकरणलाई आत्मसाथ गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको स्थापना भई तीनै तहको सरकार सञ्चालनमा आएको छ। प्रदेश सरकारले आफ्नो नीति, ऐन नियमहरू निर्माण गर्दै विभिन्न क्रियाकलापहरू थालनी गरेको छ। यसै सन्दर्भमा २०७४/१०/१६ गते प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालयबाट उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको स्थापना भएको छ। यस मन्त्रालयको ६८ वुँदे कार्यक्षेत्र तोकिएको छ। संविधानमा निर्दिष्ट गरिएका एकल तथा साझा अधिकार कार्यसूचीहरूको अधिनमा रही प्रदेश सरकार अन्तर्गत यस प्रदेश नं. ३ उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले आफ्नो कार्यजिम्मेवारीमा परेका कार्यक्षेत्र सम्बन्धी प्रदेशको आधार दस्तावेजको रूपमा मन्त्रालयको प्रोफाइल तयार गरेकोमा मलाई अत्यन्त खुशी लागेको छ।

मन्त्रालयको जिम्मेवारी पूरा गर्न, वर्तमान अवस्थाको वारेमा जानकारी हुनु र यसको आधारमा भविष्यको योजना तयार हुनु अत्यावश्यक विषय हो। उद्योग, पर्यटन, वन, वातावरण, विज्ञान, वाणिज्य तथा आपूर्ति लगायतका क्षेत्रमा हामी अहिले कहाँ कुन र के कस्तो अवस्थामा छौं भन्ने विषयमा जानकारी लिन सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको लागि यो प्रोफाइल सहयोगी हुने मैले ठानेको छु। यसकै आधारमा यस मन्त्रालयका क्षेत्रगत भावी योजनाहरू निर्माण हुनेछन्। त्यसैले, यो दस्तावेज यस मन्त्रालयको मुख्य आधार हुने अपेक्षा लिएको छु।

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले आफ्नो सिमित श्रोत, साधन र जनशक्तिका बाबजुद अथक मिहिनेतका साथ मन्त्रालयको कार्यजिम्मेवारीमा परेका उद्योग, पर्यटन, वन, वातावरण, विज्ञान, वाणिज्य तथा आपूर्ति लगायतका क्षेत्रका आधार तथ्याक संकलन गरी सञ्चालनमा रूपमा मन्त्रालयको पार्श्वचित्र तयार गर्ने कार्यमा मन्त्रालयबाट यस कार्यमा जिम्मेवारी वहन गर्नुहुने प्रदेश सचिवज्यू लगायत जिम्मेवार कर्मचारी साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु। यस मन्त्रालयले निर्माण गरेको प्रोफाइल कोषे ढुङ्गा सावित हुनेछ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु।

डोरमणि पौडेल

मा. अरुणाप्रसाद नेपाल
मन्त्री

प्रदेश सरकार उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

निजी सचिवालय
हेटौंडा, मकवानपुर, नेपाल

विषय :- शुभकामना

नेपालको संविधान बमोजिम संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था लागु भई संघ, प्रदेश स्थानीय गरी तीन तहको सरकार सञ्चालनमा देश अगाडि बढिरहेको छ । संविधानमा निर्दिष्ट गरिएका एकल तथा साझा अधिकारहरूको कार्यसूचीको अधिनमा रही ३ नं प्रदेश सरकार अन्तर्गत यस मन्त्रालयले आफ्नो जिम्मेवारीमा परेका कार्यक्षेत्र सम्बन्धी आधार दस्तावेजको रूपमा मन्त्रालयको प्रोफाइल तयार गरेको छ ।

मन्त्रालयको कार्यजिम्मेवारी पूरा गर्न प्रदेशको वर्तमान अवस्था र यसको आधार तथ्याङ्क तयार हुनु अत्यावश्यक छ । उद्योग, पर्यटन, वन, वातावरण, विज्ञान, वाणिज्य तथा आपूर्ति लगायतका क्षेत्रमा हामी अहिले कहाँ, कुन र कस्तो अवस्थामा छौं भन्ने विषयमा जानकारी लिन सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको लागि यो प्रोफाइल सहयोगी हुने मैले ठानेको छु र यसकै आधारमा यस मन्त्रालयका क्षेत्रगत भावी योजनाहरू निर्माण हुनेछन् । तसर्थ, यो दस्तावेज यस मन्त्रालयको मुख्य आधारपत्र हुने निश्चित छ ।

यसै सन्दर्भमा यस मन्त्रालयले आफ्नो निश्चित श्रोत, साधन र जनशक्तिलाई उपयोग गरी मेहनतका साथ मन्त्रालयको कार्यजिम्मेवारीमा परेका विषयहरूमा क्षेत्रगत आधार तथ्याङ्क संकलन गर्न, तिनीहरूलाई व्यवस्थित गर्न र विभिन्न तथ्य, तथ्याङ्क तथा विवरणको संगालोका रूपमा मन्त्रालयको प्रोफाइल तयार गरी प्रकाशन गर्न आवश्यक जिम्मेवारी बहन गर्नुहुने प्रदेश सचिव लगायत जिम्मेवार कर्मचारी साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अरुण प्रसाद नेपाल
मन्त्री

प्रकाशकीय

नीति तथा योजना निर्माणमा आधार तथ्याङ्क मुख्य आधार हो । सही तथ्याङ्कीय आधार नै वैज्ञानिक योजना पद्धतिको जग हो । कुनै पनि संगठनसँग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रहरूको यथार्थ तथ्याङ्कीय अवस्था प्रस्तुती नै त्यस संगठनको पार्श्वचित्र (PROFILE) हो । संविधानले प्रावधान गरेका संघीय प्रादेशीक तथा स्थानीय तह गरी तीन तहको सरकार सञ्चालनमा आइरहेका छन् । यसै अनुरूप मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित उद्योग, पर्यटन, वन, वातावरण, विज्ञान, वाणिज्य तथा आपूर्ति लगायतका क्षेत्रको अवस्था थाहा पाउनको लागि पार्श्वचित्र निर्माण गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

यस प्रदेशमा मन्त्रालयसँग सरोकार राख्ने विषयहरूसँग सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय, सम्पर्क तथा प्राथमिक तथा द्वितीय श्रोतका तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको छ । मन्त्रालयले आफ्नो अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने भएकोले प्रस्तुत पार्श्वचित्र महत्वपूर्ण हुने विश्वास लिइएको छ । प्रदेशमा विकासको सम्भावनाको खोज, अध्ययन एवं विश्लेषण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यका साथै विभिन्न क्षेत्रका सरकारी, गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्र, अध्ययता, अनुसन्धानकर्ताहरूको लागि पनि उपयोगी हुने आशा गरिएको छ ।

मन्त्रालयको पार्श्वचित्र तयार गर्नको लागि हौसला प्रदान गर्नुभएकोमा माननीय मुख्यमन्त्री डोरमणि पौडेलज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । पार्श्वचित्र तयार गर्ने क्रममा प्रोत्साहन तथा महत्वपूर्ण निर्देशन दिनुहुने माननीय उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्री अरुणप्रसाद नेपालज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यसैगरी, माननीय प्रदेश योजना तथा नीति आयोगका उपाध्यक्ष तथा सदस्यज्यूप्रति उहाँहरूको सल्लाह सुझावको लागि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यो पार्श्वचित्र तयार गर्दा तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग पुर्याउनुहुने सबै संघसंस्था तथा विज्ञहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । पार्श्वचित्रको लागि तथ्याङ्क संकलनमा सहयोग गर्ने मन्त्रालयका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । पार्श्वचित्र तयारीको लागि संयोजन गर्ने विज्ञान, वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन महाशाखा प्रमुख श्री रघुराम पराजुली र उक्त महाशाखाका कर्मचारी श्री खिलानाथ दाहाल, श्री राजन पाण्डे, श्री अमृत भट्ट र श्री सुवास विश्वकर्मालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसैगरी भाषिक सम्पादनमा सहयोग गर्ने श्री हरिप्रसाद अधिकारीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा यस पार्श्वचित्रमा कुनै त्रुटी वा कुनै तथ्यांकहरू छुट्टन गएको भए यहाँहरूको उचित सुझावको अपेक्षा गर्दछु । आगामी दिनमा यस पार्श्वचित्रलाई थप परिस्कृत गर्दै लगिनेछ ।

शिव कुमार वाग्ले
प्रदेश सचिव

कार्यकारी सारांश

यस मन्त्रालयलको कार्य जिम्मेवारीमा परेका कार्यक्षेत्र सम्बन्धी आधार दस्तावेजको रूपमा प्रोफाइल तयार गरिएको छ । उद्योग, पर्यटन, वन, वातावरण, जलवायु परिवर्तन, विज्ञान तथा प्रविधि एवं वाणिज्य तथा आपूर्ति यस मन्त्रालयलका मुख्य कार्यक्षेत्र हुन् ।

उद्योग क्षेत्रको कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा यस प्रदेशको अंश ३१ प्रतिशत रहेको छ । यस प्रदेशमा बालाजु औद्योगिक क्षेत्र, पाटन औद्योगिक क्षेत्र, भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र र हेटौंडा औद्योगिक क्षेत्र गरी चारवटा औद्योगिक क्षेत्र रहेका छन् । यस प्रदेशमा जम्मा ४,९३५ वटा उद्योगहरू र २३,४५४ वटा प्राइभेट फर्महरू दर्ता भएका छन् । यस प्रदेशमा १७ वटा उद्योग वाणिज्य संघहरू रहेका छन् ।

नेपालमा भएका विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत १० वटा सम्पदाहरू मध्ये ८ वटा सम्पदाहरू (चाँगुनारायण मन्दिर, भक्तपुर दरबार, स्वयम्भूनाथ स्तूप, पशुपति मन्दिर, पाटन दरबार, हनुमानढोका दरबार, बौद्धनाथ महाचैत्य र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज) यस प्रदेशमा पर्दछन् । प्रदेशको कूल क्षेत्रफलको ५३.७३ प्रतिशत क्षेत्र वन जंगलले ढाकेको छ । १३ जिल्लामध्ये चितवन, सिन्धुली, मकवानपुर, ललितपुर र काभ्रेपलाञ्चोक गरी ५ वटा जिल्लाका केहि भू-भाग चुरे क्षेत्रमा पर्दछन् । जसले प्रदेशको कूल क्षेत्रफलको २३.३५ प्रतिशत क्षेत्रफल ओगट्छ । यस प्रदेशमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज, शिवपुरी राष्ट्रिय निकुञ्ज, लाङ्गटाङ्ग राष्ट्रिय निकुञ्ज, र गौरीशंकर संरक्षण क्षेत्र पर्दछन् । जसले ६,०८५.४१ वर्ग कि.मि ओगटेको छ । यस प्रदेशमा कूल ७०७४.६ हेक्टर वन क्षेत्रफल अतिक्रमणमा रहेको छ भने कूल २,३२९.६७ हेक्टर वन क्षेत्र अन्य प्रयोजनका लागि उपलब्ध रहेको छ ।

नेपालमा आपूर्ति गर्ने मुख्य संस्थाहरू नेसनल ट्रेडिङ लिमिटेड, नेपाल खाद्य संस्थान लिमिटेड साल्ट ट्रेडिङ कर्पोरेशन लिमिटेड र नेपाल आयल निगम लिमिटेड यस प्रदेशमा पर्दछन् । हाल मुलुकमा पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण क्षमताले बिक्री धान्ने अवधि औसतमा १४ दिन रहेको छ भने यस प्रदेशको १६ दिन रहेको छ ।

नेपालमा हालसम्म विज्ञान प्रविधिको क्षेत्रमा काम गर्ने मुख्यतः ६ वटा निकायहरू (सूचना प्रविधि विभाग, प्रमाणीकरण नियन्त्रकको कार्यालय, राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, वि.पि. कोइराला प्लानेटोरियम, अब्जरभेटरी तथा विज्ञान संग्रहालय विकास समिति, राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र र नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान) रहेका छन् ।

विषय—सूची

सि.न.	विषय—सूची	पेज नं.
	परिच्छेद १	
१.०	परिचय	
१.१.	पृष्ठभूमी:	१
१.२.	भौगोलिक अवस्थिति:	२
१.३.	स्थानीय सडक सञ्जाल:	२
१.४.	राजनीतिक तथा प्रशासनिक विभाजन:	२
१.५.	जनसङ्ख्याको अवस्था:	४
१.६.	भाषा र धर्म:	४
	परिच्छेद २	
२.०	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	
२.१.	उद्योग:	५
२.१.१.	औद्योगिक क्षेत्र:	५
२.१.२.	उद्योग विवरण:	६
२.३.	खानी:	७
२.२.	वाणिज्य तथा आपूर्ति:	७
	परिच्छेद ३	
३.०	पर्यटन	
३.१.	पर्यटन:	९
३.२.	पर्यटन सम्बन्धी विवरण:	९
३.३.	विमानस्थल:	१२
३.४.	विद्यमान सांगठनिक संरचना:	१२
३.५.	पर्यटकीय गतिविधी तथा स्थलहरु:	१३
३.६.	ऐतिहासिक एवं धार्मिक स्थलहरु:	१५
	परिच्छेद ४	
४.०.	वन क्षेत्र	
४.१.	जिल्लागत वन क्षेत्र:	१६
४.२.	चुरे क्षेत्र:	१७
४.३.	संरक्षित क्षेत्र:	१८
४.४.	वन क्षेत्र अतिक्रमण:	१९
४.५.	अन्य प्रयोजनमा प्रयोग भएको वन क्षेत्र:	२०

४.६. प्रदेशमा पाइने काठ प्रजाति:	२१
४.७. जडिवुटी:	२३
४.८. भू तथा जलाधार:	२४
४.९ वनस्पति उद्यान:	२६

परिच्छेद ५

५.० विज्ञान तथा प्रविधि	२७

परिच्छेद ६

६.० वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन	
६.१. नेपाल स्वच्छ वातावरण महाअभियान:	२९
६.२. वायु प्रदूषण अनुगमन प्रणाली:	३०
६.३. मौसम विज्ञान स्टेशन (Meteorological Stations) :	३०
६.४. जलवायु अनुकूलित गाउँ कार्यक्रम:	३०
६.५. वैकल्पिक उर्जा केन्द्र	३०
६.६ प्रदेशमा जलवायु जोखिम विवरण:	३१

सन्दर्भ सामाग्रीहरु:	३२

अनुसूची १	३३
अनुसूची २	३५
अनुसूची ३	३६
अनुसूची ४	३९
अनुसूची ५	४०
अनुसूची ६	४३
अनुसूची ७	४४
अनुसूची ८	४६
अनुसूची ८	४६
अनुसूची ९	४८
अनुसूची १०	५०
अनुसूची ११	५३
अनुसूची १२	५५
अनुसूची १३	५६
अनुसूची १४	५७
अनुसूची १५	६३

परिच्छेद १ परिचय

१.१. पृष्ठभूमी:

नेपालको संविधानले राज्यको संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको प्रावधान गरेको छ। संविधानको अनुसूची ४ मा प्रावधान गरिएका ७ प्रदेशहरू मध्ये प्रदेश नं. ३ एक हो। देशको संघीय राजधानीसमेत रहेको यो प्रदेशको अस्थायी राजधानी मकवानपुरको हेटौंडामा रहेको छ। यस प्रदेशमा पर्ने १३ वटा जिल्लाहरू यस प्रकार छन्।

तालिका १.१. प्रदेश नं. ३ मा पर्ने जिल्लाहरूको विवरण:

हिमाली जिल्ला	पहाडी जिल्ला	भित्री मधेश	काठमाण्डौँ उपत्यकाका जिल्लाहरू
▪ दोलखा ▪ रसुवा ▪ सिन्धुपाल्चोक ▪ धादिङ्ग ▪ रामेछाप	▪ काभ्रेपलाञ्चोक ▪ नुवाकोट	▪ चितवन ▪ मकवानपुर ▪ सिन्धुली	▪ काठमाण्डौँ ▪ ललितपुर ▪ भक्तपुर

श्रोत : स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन-२०७४

यस प्रदेशको उपत्यकाका जिल्लाहरूमा नेवारी समुदायको बाहुल्यता छ भने उपत्यका बाहिरका जिल्लामा तामाङ समुदायको बाहुल्यता रहेको छ। यस प्रदेशमा अल्पसङ्ख्यक जिरेल, थामी, चेपाङ समुदायको पनि बसोवास रहेको छ। अन्य प्रदेशको दाँजोमा प्रदेश नम्बर ३ आर्थिक, सामाजिक तथा पूर्वाधार विकासका दृष्टिकोणले समृद्ध रहेको छ। यस प्रदेशमा विभिन्न सम्भावनाहरू रहनुका साथै प्रदेशको आर्थिक, सामाजिक परिसूचकहरू राष्ट्रिय औसतभन्दा माथि रहेका छन्। देशको कूल राजस्व सङ्कलनमा यस प्रदेशको योगदान ४७.५५ प्रतिशत र कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा ३१.९ प्रतिशत

तालिका १.२. प्रदेशको आर्थिक तथा सामाजिक परिसूचक

क्र.सं.	परिसूचकहरू	नेपाल	प्रदेश नं ३
१	प्रशासनिक र जनसाङ्ख्यिक स्थिति		
क.	स्थानीय तहको संख्या	७५३	११९
ख.	जनसंख्या (प्रतिशतमा)	१००	२०.९
ग.	लैंगिक अनुपात	९४.२	९८.८
२	आर्थिक तथा सामाजिक स्थिति		
क.	कूल खेतीयोग्य जमिनमध्ये खेती गरिएको क्षेत्रफल (प्रतिशत)	७९.३	७३
ख.	जलविद्युत उत्पादन (मेगावाट)	९९०.५	३३८.८
ग.	स्थानीय सडक सञ्जाल (कि.मी.)	५८३९८	१४९००
घ.	मानव विकास सूचकाङ्क	०.४९	०.५४३
ङ.	साक्षरता दर (प्रतिशतमा)	५९.६	६९.३
च.	औसत आयु जीवित जन्ममा (वर्ष)	६८.८	६९.७

श्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/७५

१.२. भौगोलिक अवस्थिति:

नेपालको कूल क्षेत्रफल १,४७, १८१ वर्ग कि.मी. मध्ये यस प्रदेशले २०,३०० वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल ओगटेको छ । यो प्रदेश २६°५५' उत्तरी अक्षांस देखि २८°२३' उत्तरी अक्षांससम्म र ८३°५५' पूर्वी देशान्तर देखि ८६°३४' पूर्वी देशान्तर सम्म फैलिएको छ । यस प्रदेशको पूर्वमा प्रदेश नं. १, उत्तरमा चीन, दक्षिणमा प्रदेश नं. २ र भारत तथा पश्चिममा प्रदेश नं. ४ पर्दछन् । प्रदेश नं. ३ ले नेपालको कूल भूभागको करिब १३.७९५ प्रतिशत भूभाग ओगटेको छ । नेपालमा ५ हजार मिटर भन्दा माथिका हिमचुराहरूको सङ्ख्या ४१४ वटा रहेकोमा यस प्रदेशमा ६१ वटा पर्दछन् । यस प्रदेशका प्रमुख हिमालहरू गौरीशंकर (७,१३४ मि.), लाङ्टाङ लिरुङ (७,२२७ मि.), लाङ्टाङ रि (७,२०५ मि.), जुगल (८,०२७ मि.), गणेश (७,४२२ मि.) आदि हुन् ।

१.३. स्थानीय सडक सञ्जाल:

आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/०७५ को तथ्याङ्क अनुसार मुलुकभर स्थानीय स्तरमा निर्माण भएका कूल सडकमध्ये यस प्रदेशमा निर्मित सडकको हिस्सा २५.५ प्रतिशत रहेको छ । प्रदेशमा भएको स्थानीय सडकको विवरण (किलोमिटरमा) निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका १.३. स्थानीय सडकको विवरण:

वर्ग (सडक सञ्जाल)	जम्मा सडक	धुले/कच्ची	ग्राभेल	कालोपत्रे
जिल्ला सडक मुख्य	५,२८८	४,०७२	८३५	३८१
सहरी सडक	३६३	६२	१००	२०१
गाँउस्तरीय सडक	९,२४९	७,२३७	१,७२३	२८९
जम्मा	१४,९००	११,३७१	२,६५८	८७१

श्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/०७५

१.४. राजनीतिक तथा प्रशासनिक विभाजन:

नेपालको संघीय व्यवस्था लागु भएपछि नेपाललाई ७ प्रदेश र ७५३ स्थानीय तहमा विभाजन गरिएको छ । जनसङ्ख्या, भौतिक पूर्वाधारको अवस्था लगायतका परिसूचकको आधारमा स्थानीय तहलाई महानगरपालिका, उप-महानगरपालिका, नगरपालिका र गाउँपालिका गरी जम्मा ४ भागमा विभाजन गरिएको छ । जस अनुरूप मुलुकभर ६ वटा महानगरपालिका, ११ वटा उप-महानगरपालिका, २७६ नगरपालिका र ४६० गाउँपालिका रहेका छन् । प्रदेश नं. ३ मा रहेका १३ जिल्लामा ३ वटा महानगरपालिका, १ वटा उपमहानगरपालिका, ४१ वटा नगरपालिका तथा ७४ वटा गाउँपालिकाहरू गरी जम्मा ११९ स्थानीय तह रहेका छन् । काठमाण्डौं, ललितपुर र भरतपुर यस प्रदेशमा रहेका महानगरपालिका हुन् भने मकवानपुर जिल्लाको हेटौँडा उपमहानगरपालिका यस प्रदेशमा रहेको एक मात्र उप-महानगरपालिका हो । प्रदेशगत र जिल्लागत स्थानीय तहको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका १.४. प्रदेशगत स्थानीय तहको विवरणः

प्रदेश	स्थानीय तह संख्या				जम्मा स्थानीय तह
	महानगरपालिका	उप-महानगरपालिका	नगरपालिका	गाउँपालिका	
प्रदेश नं. १	१	२	४६	८८	१३७
प्रदेश नं. २	१	३	७३	५९	१३६
प्रदेश नं. ३	३	१	४१	७४	११९
प्रदेश नं. ४	१		२६	५८	८५
प्रदेश नं. ५	०	४	३२	७३	१०९
प्रदेश नं. ६	०		२५	५४	७९
प्रदेश नं. ७	०	१	३३	५४	८८
जम्मा	६	११	२६७	४६०	७५३

श्रोतः संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, २०७५

तालिका १.५. जिल्लागत स्थानीय तहको विवरणः

क्र.स.	जिल्ला	महानगरपालिका	उपमहानगरपालिका	नगरपालिका	गाउँपालिका	जम्मा
१	भक्तपुर	०	०	४	०	४
२	चितवन	१	०	५	१	७
३	धादिङ्ग	०	०	२	११	१३
४	दोलखा	०	०	२	७	९
५	काठमाण्डौ	१	०	१०	०	११
६	काभ्रेपलाञ्चोक	०	०	६	७	१३
७	ललितपुर	१	०	२	३	६
८	मकवानपुर	०	१	१	८	१०
९	नुवाकोट	०	०	२	१०	१२
१०	रामेछाप	०	०	२	६	८
११	रसुवा	०	०	०	५	५
१२	सिन्धुली	०	०	२	७	९
१३	सिन्धुपाल्चोक	०	०	३	९	१२
	जम्मा	३	१	४१	७४	११९

श्रोतः संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, २०७५

संघीय संसदका लागि निर्धारित कूल १ ६५ निर्वाचन क्षेत्रमध्ये यस प्रदेशमा ३३ निर्वाचन क्षेत्र (सबैभन्दा बढी) रहेका छन् । संघीय संसदको भन्दा प्रदेश सभामा दोब्बर अर्थात् ३३० निर्वाचन क्षेत्र रहने संवैधानिक व्यवस्था अनुरूप प्रदेश सभामा ६६ सीट (सबैभन्दा बढी) यसै प्रदेशमा रहेका छन् । यस प्रदेश अन्तर्गत प्रत्यक्षतर्फ ६६ र समानुपातिकतर्फ ४४ सीट गरी कूल ११० जना सांसद सदस्यको प्रदेश सभा रहेको छ ।

१.५. जनसङ्ख्याको अवस्था:

वि.सं. २०६८ सालमा गरिएको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार प्रदेश नं. ३ को जनसङ्ख्या ५५,२९,४५२ रहेको छ । देशको कूल जनसङ्ख्याको २०.९ प्रतिशत जनसङ्ख्या यस प्रदेशमा बसोबास गर्दछन् । यो प्रदेश सात प्रदेशहरू मध्ये सबैभन्दा धेरै जनसङ्ख्या बसोबास गर्ने प्रदेश हो । नेपालमा ५४,२७,३०२ परिवारको बसोबास रहेकोमा यो प्रदेशमा कूल १२,७०,७९७ घर परिवार रहेको छ । नेपालको औसत घरपरिवार सङ्ख्या ४.८८ जना रहेको छ भने यस प्रदेशको ४.३५ जना रहेको छ । परिवारको सङ्ख्याको हिसावले सिन्धुली जिल्लामा सबैभन्दा बढी ५.१४ जना र सबैभन्दा कम ललितपुर जिल्लामा ४.२६ जना रहेको छ । यस प्रदेशको कूल जनसङ्ख्यामध्ये महिलाको सङ्ख्या २७,८१,८१९ (५०.३५ प्रतिशत) रहेको छ भने पुरुषको सङ्ख्या २७,४७,६३३ (४९.७५ प्रतिशत) रहेको छ । यो प्रदेशमा करिब ७१ प्रतिशत मानिसहरू सहरी क्षेत्र (नगरपालिका) मा बसोबास गर्दछन् । यहाँ ५३.१७ प्रतिशत आदिवासी जनजाति, ३७.०९ प्रतिशत बाहुन क्षेत्री, ५.८४ प्रतिशत दलित, १.६६ प्रतिशत थारू, १.५७ प्रतिशत मधेसी र ०.६७ प्रतिशत मुस्लिम समुदायको बसोबास रहेको छ । जिल्लागत जनसङ्ख्याको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका १.६. जिल्लागत जनसङ्ख्याको विवरण:

क्र.स	जिल्ला	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	महिला	पुरुष	जम्मा
१	भक्तपुर	११९	१,४९,७६७	१,५४,८८४	३,०४,६५१
२	चितवन	२,२१८	३,००,८९७	२,७९,०८७	५,७९,९८४
३	धादिङ्ग	१,९२६	१,७८,२३३	१,५७,८३४	३,३६,०६७
४	दोलखा	२,१९१	९९,५५४	८७,००३	१,८६,५५७
५	काठमाण्डौँ	३९५	८,३१,२३९	९,१३,००१	१७,४४,२४०
६	काभ्रेपलाञ्चोक	१,३९६	१,९९,००१	१,८२,९३६	३,८१,९३७
७	ललितपुर	३८५	२,३०,०५०	२,३८,०८२	४,६८,१३२
८	मकवानपुर	२,४२६	२,१३,७९३	२,०६,६८४	४,२०,४७७
९	नुवाकोट	१,१२१	१,४४,६८४	१,३२,७८७	२,७७,४७१
१०	रामेछाप	१,५४६	१,०९,२६०	९३,३८६	२,०२,६४६
११	रसुवा	१,५४४	२१,८२५	२१,४७४	४३,३००
१२	सिन्धुली	२,४९१	१,५४,०६९	१,४२,१२३	२,९६,१९२
१३	सिन्धुपाल्चोक	२,५४२	१,४९,४४७	१,३८,३५१	२,८७,७९८
यस प्रदेशको जम्मा		२०,३००	२७,८१,८१९	२७,४७,६३२	५५,२९,४५२
नेपालको		१,४७,१८१	१,३६,४५,४६३	१,२८,४९,०४१	२,६४,९४,५०४

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

१.६. भाषा र धर्म:

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार प्रदेश नं. ३ मा विभिन्न ८० भन्दा बढी भाषाहरू बोलिन्छन् । यस प्रदेशमा बोलिने प्रमुख भाषाहरूमा नेपाली (५७.४२ प्रतिशत), तामाङ (१८.३२५ प्रतिशत), नेवारी (१२.३०५ प्रतिशत), अन्य (२.०६५ प्रतिशत) रहेका छन् । यस प्रदेशमा बसोबास गर्ने मानिसहरूमध्ये हिन्दू (७१.७८५ प्रतिशत), बौद्ध (२३.२८५ प्रतिशत), क्रिस्चियन (२.८७५ प्रतिशत) र अन्य (२.०६५ प्रतिशत) रहेका छन् ।

परिच्छेद २

उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति

२.१. उद्योग:

नेपालमा सन् १९३६ मा कम्पनी ऐन लागु भई नेपाल र भारतीय उद्यमीको संयुक्त लगानीमा विराटनगर जुटमिलको स्थापना भएपछि उद्योगको इतिहास शुरू भएको मानिन्छ । सन् १९५१ मा नयाँ कम्पनी ऐनमा प्राइभेट लिमिटेडको व्यवस्था भएपछि संयुक्त लगानीमा ९२ वटा भन्दा बढी उद्योगहरू स्थापना भई नेपालको उद्योगको इतिहासमा छलाङ्ग मारेको देखिन्छ । नेपालमा उद्योग क्षेत्रले २० प्रतिशतको हाराहारीमा कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा योगदान गरेको छ । उद्योग क्षेत्र आर्थिक विकासको मूल आधार हो । औद्योगिक विकासले प्रादेशिकस्तरमा रोजगारी सिर्जना, वस्तु र सेवाको सहज उपलब्धता एवं वितरण र मूल्य अभिवृद्धि गर्न सहयोग गर्दछ । सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिताद्वारा दिगो एवं बृहत् आधारसहितको औद्योगिक विकासमार्फत रोजगारी सिर्जना गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्नमा उद्योग क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । प्रदेशभित्र सरकार तथा निजी क्षेत्रको औद्योगिक लगानीले उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि, रोजगारी सिर्जना, स्थानीय स्रोतसाधन र प्रविधिको उपयोग, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धनमा योगदान गर्दछ । निजी क्षेत्रलाई लगानीप्रति आकर्षित तुल्याई वैदेशिक लगानीलाई प्राथमिकताको क्षेत्रमा उपयोग गरी उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न सकिन्छ ।

२.१.१. औद्योगिक क्षेत्र:

नेपालमा रहेका ११ वटा औद्योगिक क्षेत्रहरूमध्ये यस प्रदेशमा बालाजु औद्योगिक क्षेत्र, पाटन औद्योगिक क्षेत्र, भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र र हेटौंडा औद्योगिक क्षेत्र गरी ४ वटा औद्योगिक क्षेत्रहरू रहेका छन् । औद्योगिकीकरणको माध्यमबाट मुलुकलाई आर्थिक समृद्धितर्फ लैजानको लागि नेपाल सरकारले प्रत्येक प्रदेशमा कम्तिमा १/१ हजार विगाहा क्षेत्रफल जग्गामा औद्योगिक क्षेत्र स्थापना गर्ने नीति लिए अनुरूप यस प्रदेशमा मकवानपुर जिल्लाको मयुरधापमा २०० विगाहा क्षेत्रफलमा र चितवन जिल्लाको शक्तिखोरमा १,७४१ विगाहा क्षेत्रफलमा औद्योगिक क्षेत्र स्थापना गर्ने प्रकृया अघि बढिसकेको छ । मयुरधापमा औद्योगिक क्षेत्र स्थापना गर्न डिपीआर (DPR) स्वीकृत भइ इआइए (EIA) शुरू भएको छ भने शक्तिखोरमा डिपीआर (DPR) र इआइए (EIA) शुरू भएको छ । यस प्रदेशमा भएका चार वटा औद्योगिक क्षेत्रले कूल ८,३३२ जनालाई रोजगारी प्रदान गरेको देखिन्छ ।

तालिका २.१. औद्योगिक क्षेत्रको विवरण:

सि. नं.	नाम	स्थापना मिति (वि.स.)	क्षेत्रफल (रोपनी)	उद्योग संख्या				रोजगारी संख्या	मुख्य उत्पादन
				जम्मा	चालु	बन्द	निर्माणधीन		
१	हेटौंडा औद्योगिक क्षेत्र	२०२०	२८२९	१००	६३	१४	२३	२४१५	रंग उद्योग (एसियन, वर्जर र यती)
२	बालाजु औद्योगिक क्षेत्र	२०१७	६७०	१३१	९७	२६	८	३५०६	मेटल, प्याष्टिक र कपडा उद्योग
३	पाटन औद्योगिक	२०२०	२९३	११२	१०२	५	५	१५८६	हस्तकला उद्योग
४	भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र	२०३६	७१	३७	३५	२	०	८२५	पस्मिना, दुग्धपदार्थ, प्याष्टिक

श्रोत: औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड, २०७५

२.१.२. उद्योग विवरणः

औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०७३ अनुसार उद्योग लगानीको आधारमा लघु उद्यम, घरेलु उद्योग, साना उद्योग, मझौला उद्योग र ठूला उद्योग गरी पाँच वर्गमा विभाजन गरिएको छ । उत्पादन हुने वस्तु तथा सेवाको आधारमा उर्जामूलक उद्योग, उत्पादनमूलक उद्योग, कृषि तथा वन पैदावारमा आधारित उद्योग, खनिज उद्योग, पर्यटन उद्योग, सूचना प्रसारण तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित उद्योग, निर्माण उद्योग र सेवामूलक उद्योग गरी आठ वटा वर्गमा विभाजन गरिएको छ । उत्पादनमूलक उद्योग, कृषि तथा वनजन्य उद्योग, सेवामूलक उद्योग, ऊर्जामूलक उद्योग, पर्यटन उद्योग र निर्माण उद्योग यस प्रदेशमा सबैभन्दा बढी दर्ता भएको देखिन्छ ।

उद्योग क्षेत्रमा प्रदेश नं. ३ सबैभन्दा अगाडि रहेको देखिन्छ । उद्योग क्षेत्रको कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा यस प्रदेशको अंश ३१ प्रतिशत रहेको छ । यस प्रदेशमा लगानीको आधारमा साना उद्योग (घरेलु तथा लघु उद्यम बाहेक दश करोड सम्म स्थिर पूँजी भएको) १,१३३ वटा, मझौला उद्योग (दश करोड भन्दा बढी पच्चिस करोड सम्म स्थिर पूँजी भएको) ८०१ वटा र ठूला उद्योग (पच्चीस करोड सम्म स्थिर पूँजी भएको) ३,००१ वटा दर्ता भएको तथ्याङ्कले देखाउँछ । यस प्रदेशमा उर्जामूलक उद्योग ११६ वटा, उत्पादनमूलक उद्योग १,५७७ वटा, कृषि तथा वन पैदावारमा आधारित उद्योग २५४ वटा, खनिज उद्योग ९ वटा, पर्यटन उद्योग १,१७२ वटा, सूचना प्रसारण तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित उद्योग २८ वटा निर्माण उद्योग ४५ वटा र सेवामूलक उद्योग १,७३४ वटा गरी जम्मा ४,९३५ वटा उद्योगहरू दर्ता भएको पाइन्छ । यी उद्योगहरूबाट ३,४४,१२९ जना रोजगारी सृजना भएको तथ्याङ्कले देखाउँछ । आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/०७५ अनुसार २,९९८ वटा साना, १७४ वटा मझौला र १७० वटा ठूला गरी जम्मा ३,४४२ वटा विदेशी लगानीका उद्योगहरू रहेका छन् । जिल्लागत उद्योगहरूको विवरण तपशील बमोजिमको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका २.२. जिल्लागत उद्योगहरूको विवरणः

सि.न	जिल्ला	जम्मा उद्योग संख्या	लगानीका आधारमा उद्योगका संख्या			उत्पादन हुने वस्तु वा सेवाको प्रकृतिको आधारमा उद्योग संख्या								रोजगारी संख्या
			साना	मझौला	ठूला	सेवामूलक	उत्पादन मूलक	पर्यटन	खनिज	सूचना, प्रसारण तथा सञ्चार प्रविधि	ऊर्जामूलक	कृषि तथा वन पैदावार	निर्माण	
१	मकवानपुर	१०९	३१	५८	२०	१३	७६	३	१	-	१	१५	-	९,८५५
२	चितवन	२००	१००	६३	३७	२४	९८	५६	-	-	२	१९	१	१२,६७६
३	धरिङ	५८	२०	२७	११	२०	१९	४	२	-	९	४	-	४,०२१
४	काठमाण्डौ	३,२६१	१७१	४१४	२,६७६	१,२६३	९८३	८५०	१	२२	९	९७	३६	२२८,४३८
५	ललितपुर	८१९	६६८	१०४	४७	३३३	२५०	१५३	-	६	५	६६	६	४५,४२८
६	भक्तपुर	१६७	११	५२	१०४	५०	७५	३३	-	-	-	८	१	१५,५५९
७	रसुवा	१९	१	१	१७	१	३	-	-	-	१५	-	-	२,२९७
८	नुवाकोट	४६	१९	१४	१३	६	१०	९	-	-	१२	९	-	२,३२५
९	काभ्रेपलाञ्चोक	१५५	८८	५१	१६	१८	५६	४९	१	-	१	३०	-	१२,२८६
१०	सिन्धुपाल्चोक	४९	१४	१०	२५	४	२	९	२	-	२८	३	१	३,६४८
११	दोलखा	३७	७	६	२४	२	५	५	१	-	२३	१	-	६,३८८
१२	रामेछाप	१३	२	१	१०	-	-	-	-	-	११	२	-	१,०१३
१३	सिन्धुली	२	१	-	१	-	-	१	१	-	-	-	-	१९५
	जम्मा	४,९३५	१,१३३	८०१	३,००१	१,७३४	१,५७७	१,१७२	९	२८	११६	२५४	४५	३४४,१२९

श्रोतः उद्योग विभाग, २०७४

२.३. खानी:

खानी तथा भूगर्भ विभागको तथ्याङ्क अनुसार यो प्रदेश खानीको हिसाबले राम्रो सम्भावना बोकेको प्रदेश हो । नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएका कूल १२६ वटा खानी उत्खनन लाइसेन्स मध्ये यस प्रदेशमा ४३ वटा (अनुसूची १) पर्दछन् । यस प्रदेशमा पाइने खनिज तथा धाउ (Minerals and Ores) हरूको विवरण अनुसूची २ मा रहेको छ । साथै प्रदेशमा रहेका खनिजहरूको प्रकार र सम्भावित स्थानहरूको नक्सा अनुसूची ३ मा राखिएको छ ।

२.२. वाणिज्य तथा आपूर्ति:

प्रदेशभित्र नागरीकहरूले दैनिक उपभोग्य, अति आवश्यक वस्तु तथा सेवा सहज एवं सर्वसुलभ ढङ्गले उपयोग गर्न पाउने अवस्थाको सुनिश्चितता गर्नु आवश्यक छ । खाद्यान्नको व्यवस्था, स्वास्थ्य उपचारका लागि आवश्यक औषधी, सामग्री र पेट्रोलियम पदार्थ आदिको समेत उचित व्यवस्थापन गर्न जरूरी छ । उपभोक्ताको हकहित संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै वस्तु तथा सेवाको नियमित आपूर्ति गर्नु प्रदेश सरकारको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी हो । नेपालवाट आ.व. २०७३/०७४ मा विभिन्न सामानहरू रु. ९,८४,३०,२९,४८,००० (अक्षरेपी नौ खर्ब चौरासी अर्ब तीस करोड उनान्तीस लाख अठ्चालिस हजार मात्र) आयात र रु. ७३,०३,६२,४४,००० (अक्षरेपी त्रिहत्तर अर्ब तीन करोड बैसठ्ठी लाख चवालिस हजार मात्र) निर्यात गरिएको देखिन्छ । यस प्रदेशमा तातोपानी र रसुवागढी गरी दुई वटा भन्सार कार्यालयहरू रहेका छन् । जसमध्ये तातोपानी भन्सार कार्यालय बन्द अवस्थामा रहेको छ । रसुवा भन्सार कार्यालयवाट आ.व. २०७३/०७४ मा विभिन्न सामानहरू रु. १५,९७,१७,७६,००० (अक्षरेपी पन्ध्र अर्ब सन्तानब्बे करोड सत्र लाख छयत्तर हजार मात्र) आयात र रु. ७७,५३,५६,००० (अक्षरेपी सतहत्तर करोड त्रिपन्न लाख छपन्न हजार मात्र) निर्यात गरिएको देखिन्छ ।

वाणिज्य विभाग अन्तर्गत विराटनगर, विरगञ्ज, भैरहवा, नेपालगन्ज र धनगढीमा कार्यालयहरू रहेका छन् । यस प्रदेशको सन्दर्भमा वाणिज्य विभाग अन्तर्गत कुनै पनि कार्यालयहरू रहेका छैनन् ।

यस प्रदेशमा जम्मा २३,४५४ वटा प्राइभेट फर्महरू दर्ता भएका छन् र २,०१६ वटा खारेजी भएका छन् । प्राइभेट फर्मको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका २.३. प्राइभेट फर्मको दर्ता विवरण

दर्ता	नविकरण	संशोधन	खारेजी
२३४५४	११८९०	११४७१	२०१६

श्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/७५

उद्योग वाणिज्य महासंघ:

नेपाल राज्यका उद्योग वाणिज्य क्षेत्रमा संलग्न उद्यमी तथा व्यापारीहरूको पेशागत हकहित संरक्षण एवं उद्योग वाणिज्य क्षेत्रको विकासमा सहयोग पुर्याउने उद्देश्यले नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ ([Federation of Nepalese Chambers of Commerce and Industry \(FNCCI\)](#)) रहेको छ । नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघले नेपालको उद्योग वाणिज्यको प्रवर्द्धन गर्नुको साथै नेपाली उत्पादनको वैदेशिक व्यापार प्रवर्द्धनको काम गर्दछ । यसले अन्य मुलुकका उद्योग वाणिज्य महासंघहरूसँग सम्पर्क गर्ने काम पनि गर्दछ । उद्योग वाणिज्य महासंघ अन्तर्गत यस प्रदेशमा १७ वटा उद्योग वाणिज्य संघहरू रहेका छन् । यस प्रदेशमा भएका उद्योग वाणिज्य संघको विवरण अनुसूची ४ मा रहेको छ ।

नेपालमा आपूर्ति गर्ने मुख्य संस्थाहरू (प्रदेश नं. ३ मा अवस्थित) देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

- नेसनल ट्रेडिङ लिमिटेड टेकु, काठमाडौं:
सिमेन्ट, इलेक्ट्रिक मोटर, स्टिल, लिक्वर आईटम्स, कन्जुमर गुड्स आदि आपूर्ति गर्दछ ।
- नेपाल खाद्य संस्थान लिमिटेड भद्रकाली प्लाजा, काठमाडौं : खाद्यान्न, खसी बोका आदि आपूर्ति गर्दछ ।
- साल्ट ट्रेडिङ कर्पोरेशन लिमिटेड कालिमाटी, काठमाडौं : नुन र अति आवश्यक वस्तु आदि आपूर्ति गर्दछ ।
- नेपाल आयल निगम लिमिटेड बबरमहल, काठमाडौं:
पेट्रोलियम पदार्थ जस्तै डिजेल पेट्रोल हवाई इन्धन आदि आपूर्ति गर्दछ ।

मुलुकमा पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण क्षमताले बिक्री धान्ने अवधि औसतमा १४ दिन रहेको छ भने यस प्रदेशको १६ दिन रहेको छ । पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण क्षमता तथा बिक्री परिमाण प्रदेश नं. ३ र प्रदेश नं २ मा बराबर रहेको छ ।

तालिका २.४. पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण तथा बिक्री विवरण

मौज्दात भण्डारण क्षमता		२०७३/७४ मा बिक्री		भण्डारण क्षमताले बिक्री धान्ने दिन
किलो लिटर	प्रतिशत	किलो लिटर	प्रतिशत	
२२८९७	३१.९	४६३५९५	२७.१	१६

श्रोत: नेपाल आयल निगम, २०७५

तालिका २.५. उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति क्षेत्रमा विद्यमान प्रमुख नीति तथा कानूनी प्रावधान

नीतिहरू			
१	राष्ट्रिय खनिज नीति, २०७४	२	वाणिज्य नीति, २०७२
३	राष्ट्रिय बौद्धिक सम्पत्ति नीति, २०७३	४	औद्योगिक नीति, २०६७
रणनीतिहरू			
१	नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति २०१६		
ऐनहरू			
१	औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७३	२	लगानी बोर्ड ऐन, २०६८
३	लगानी बोर्ड ऐन, २०६८	४	वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४
५	सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४	६	दामासाही सम्बन्धी ऐन, २०६३
७	कम्पनी ऐन, २०६३	८	खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२
९	श्रम ऐन, २०४८	१०	विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९
११	उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४	१२	कालाबजारी तथा केहि अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२
१३	नेपाल गुणस्तर (प्रमाण चिन्ह) ऐन, २०३७	१४	साझेदारी ऐन, २०२०
१५	प्राइभेट फर्म रजिस्ट्रेशन ऐन, २०१४		
नियमावलीहरू			
१	लगानी बोर्ड नियमावली, २०६९	२	वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४
३	लघु, घरेलु तथा साना उद्योग विकास कोष सञ्चालन विनियमावली, २०६२	४	खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६
५	उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६	६	नेपाल गुणस्तर (प्रमाण चिन्ह) नियमावली, २०४०
७	श्रम नियमावली, २०५०	८	प्राइभेट फर्म रजिस्ट्रेशन नियमावली, २०३४

परिच्छेद ३

पर्यटन

३.१. पर्यटन:

अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य, प्रचुर जैविक विविधता, बहुजातीय, बहुभाषीय, बहुधार्मिक र सामाजिक विविधता एवं ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण नेपाल विश्व पर्यटन मानचित्रमा प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्य स्थलको रूपमा सुपरिचित छ । पर्यटन व्यवसाय आफैमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासको प्रमुख आधार भएकोले यस व्यवसायको प्रवर्द्धनद्वारा आम नागरिकको जीविकोपार्जन र रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गरी जनताको जीवनस्तरमा सुधार गर्नु अपरिहार्य भएको छ । यस प्रयोजनार्थ एकातर्फ नेपालका विविध सम्पदाको समुचित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु अत्यावश्यक छ भने अर्कोतर्फ अन्तर्राष्ट्रिय हवाई यातायात सेवा लगायत पर्यटन सेवासँग सम्बद्ध सबै प्रकारका पूर्वाधार विकास गर्दै पर्यटन उद्योगको सङ्ख्यात्मक एवं गुणात्मक वृद्धि गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

विश्वमा पर्यटन व्यवसाय औपचारिक रूपमा शुरू भएको सन् १८४१ मा हो । उक्त वर्ष बेलायती नागरीक थोमस कुकले व्यवस्थित र संगठित रूपमा निश्चित रकम लिएर आफ्नै देशका नागरीकहरूलाई देशभित्रै घुमाउन शुरू गरेका थिए । नेपालमा पर्यटनको शुरूवात सन् १९५३ मे २९ मा तेन्जिङ्ग नोर्गे र सर एडमण्ड हिलारीद्वारा पहिलो पटक सगरमाथाको सफल आरोहण गरेपछि शुरू भएको मानिन्छ ।

प्राकृतिक, साँस्कृतिक, जैविक एवं मानव निर्मित सम्पदाहरूको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्दै नेपाललाई विश्व मानचित्रमा आकर्षक, रमणीय र सुरक्षित गन्तव्यस्थलको रूपमा विकास गर्नु पर्यटन क्षेत्रको दीर्घकालीन दृष्टिकोण (Vison) रहेको छ भने राष्ट्रिय सम्पदाहरूलाई दिगो उपयोगको माध्यमबाट पर्यटकीय क्रियाकलापमा प्रयोग गरी राष्ट्रिय आयमा पर्यटन क्षेत्रको उल्लेख्य मात्रमा वृद्धि गराइ जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु पर्यटन क्षेत्रको लक्ष्य (Goal) रहेको छ ।

प्रदेश नं ३ पर्यटनको प्रचुर सम्भावना बोकेको प्रदेश हो । विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत विश्वभर रहेका ६ सय ३० वटा सम्पदामध्ये नेपालमा १० वटा सम्पदा रहेका छन् । नेपालमा भएका १० वटा सम्पदामध्ये ८ वटा सम्पदाहरू यस प्रदेशमा पर्दछन् । जुन चाँगुनारायण मन्दिर, भक्तपुर दरबार, स्वयम्भूनाथ स्तूप, पशुपतिनाथ मन्दिर, पाटन दरबार, हनुमानढोका दरबार, बौद्धनाथ महाचैत्य र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज हुन् ।

३.२. पर्यटन सम्बन्धी विवरण:

सन् २००० देखि सन् २०१६ सम्म यस प्रदेशमा औसत ५,३७,७६०.१० प्रति वर्षको दरले पर्यटकको आगमन भएको पाइन्छ । सन् २०१७ मा यो सङ्ख्या बढेर ९,४०,२१८ पुगेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । यस प्रदेशमा पाँच तारे होटेल ८ वटा समेत गरेर तारे होटेलहरू जम्मा १२५ वटा, टुरिष्ट स्ट्याण्डर्ड होटेल १०५, होमस्टे १०१ वटा र अन्य ९७७ वटा होटेलहरू रहेका छन् । पशुपतिनाथ, गोसाईकुण्ड, दुप्लेश्वर जस्ता प्रमुख धार्मिक स्थलहरू तथा काठमाण्डौं, भक्तपुर, ललितपुर, सौराहा जस्ता पर्यटकीय शहरहरू पनि यसै प्रदेशमा रहेका छन् । सन् २०१७ मा भारत बाहेकका मुलुकहरूबाट मात्रै १,२४,१८० पर्यटकहरू

पशुपति क्षेत्रमा भ्रमण गरेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । सन् २०१७ मा यस प्रदेशमा अन्तराष्ट्रिय एयरलाईन्सहरूबाट मात्र १६,६८० पर्यटकहरू भित्रिएको देखिन्छ । वन तथा वातावरण क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको स्थिति पत्र २०७५ अनुसार विदेशी पर्यटकहरूमध्ये ६० प्रतिशतले संरक्षित क्षेत्रहरूको भ्रमण गर्दछन् । पर्यटनसँग सम्बन्धित विस्तृत विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ३.१. पर्यटन सम्बन्धी विवरण:

सि.न	बिषय/क्षेत्र	प्रदेशको स्थिति	कैफियत
१	पर्यटन आगमन (सन् २०००- सन् २०१६)	■ औसत ५,३७,७६०.१ ■ परिवर्तन (४.४५ प्रतिशत औसतमा)	श्रोत : अध्यागमन विभाग
३	पर्यटक आगमन (सन् २०१६- सन् २०१७)	सन् २०१६ मा ■ हवाई मार्गबाट: ५,७२,५६३ जना ■ स्थल मार्गबाट: १,८०,४३९ जना सन् २०१७ मा ■ हवाई मार्गबाट: ७,६०,५७७ जना ■ स्थल मार्गबाट: १,७९,६४१ जना सङ्ख्यामा जम्मा परिवर्तन २५ प्रतिशत	श्रोत : Tourism Statistics 2017
४	पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टी (सन् २०१७)	■ नेपाल सरकारबाट संकलन: रु. १० लाख ■ नेपाल पर्वतारोहण संघबाट संकलन: रु. ५२ लाख ■ जम्मा रु. ६२ लाख	श्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/७५
५	संरक्षित क्षेत्रमा पर्यटक (आ.व.२०७३/०७४)	■ चितवन रा.नि. - १,३९,१२५ जना ■ लामटाड रा.नि. - ८,२५४ जना ■ शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.- २,०५,७४७ जना ■ गौरीशङ्कर संरक्षण क्षेत्र - २,७७० जना	श्रोत : रा.नि. तथा व.सं वि.
६	होटल विवरण	■ पाँच तारे होटल - ८ वटा ■ चार तारे होटल - २४ वटा ■ तीन तारे होटल - ६५ वटा ■ दुई तारे होटल - १७ वटा ■ एक तारे होटल - ७ वटा सन् २०१६ मा ■ जम्मा तारे होटल १२० वटा ■ अन्य होटल ९४२ वटा सन् २०१७ मा ■ तारे होटल १२५ वटा ■ अन्य होटल ९७७ वटा	श्रोत : होटल एसोसिएसन नेपाल रिपोर्ट
७	टुरिष्ट स्ट्यान्डर्ड होटल	■ १०५ वटा	श्रोत : होटल एसोसिएसन नेपाल रिपोर्ट

८	होमस्टे	▪ सामुदायिक होमस्टे - २८ वटा ▪ निजी होमस्टे - ७२ वटा ▪ जम्मा - १०१ वटा	श्रोत : पर्यटन विभाग	
९	विश्व सम्पदा सूचीमा समावेश भएका पर्यटकीय स्थलहरू (८ वटा)	▪ चाँगुनारायण मन्दिर ▪ भक्तपुर दरबार क्षेत्र ▪ स्वयम्भूनाथ स्तूपा ▪ पशुपति मन्दिर क्षेत्र ▪ पाटन दरबार क्षेत्र ▪ हनुमान ढोका दरबार ▪ बौद्धनाथ महाचैत्य ▪ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	श्रोत : World Heritage Site	
१०	प्रमुख धार्मिक स्थलहरू	▪ पशुपतिनाथ मन्दिर ▪ कालिञ्चोक भगवती ▪ दोलखा भिमसेन ▪ गोसाईकुण्ड ▪ देवीघाट ▪ दुप्चेध्वर ▪ जालपादेवी ▪ बेत्रावती	▪ खाँडादेवी ▪ उमाकुण्ड ▪ लच्छीगुम्बा ▪ गौरती भिमेस्वर ▪ पाल्चोकीमाई ▪ त्रिपुरासुन्दरी माई ▪ पाँचपोखरी	श्रोत : पर्यटन विभाग
११	प्रमुख पर्यटकीय शहर तथा केन्द्रहरू	▪ काठमाण्डौँ ▪ भक्तपुर ▪ पाटन ▪ सौराहा	▪ नगरकोट ▪ जिरी ▪ तातोपानी ▪ हेलम्बु	
१२	पर्यापर्यटन स्थलहरू:	▪ ककनी ▪ सौराहा ▪ नगरकोट ▪ हेलम्बु ▪ तातोपानी ▪ जिरी क्षेत्र ▪ चितवन र लाङ्टाङ राष्ट्रिय निकुञ्ज, पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज (मध्यवर्ती क्षेत्रका केही भाग), ▪ गौरीशंकर संरक्षण क्षेत्र ▪ रामसार क्षेत्रहरू (बीस हजारी ताल र गोसाईकुण्ड ताल)		

१३	पशुपति क्षेत्रमा पर्यटक आगमन (भारतीय बाहेक)	सन् २०१६ मा ▪ ९५,४११ जना सन् २०१७ मा ▪ १,२४,१८० जना	श्रोत : Tourism Statistics 2017	
१४	अन्तर्राष्ट्रिय एयरलाईन्स आवतजावत	सन् २०१६ मा ▪ आगमन : १३,५५८ जना ▪ बहिर्गमन : १३,५६० जना सन् २०१७ मा ▪ आगमन : १६,६८० जना ▪ बहिर्गमन : १६,६८२ जना	श्रोत : Tourism Statistics 2017	
१५	प्रमुख सिमसार क्षेत्रहरू	▪ बीसहजारी ताल ▪ गोसाईकुण्ड ▪ ईन्द्रसरोवर ताल ▪ तातोपानी ▪ रानीपोखरी	▪ कमलपोखरी ▪ नागपोखरी ▪ उमाकुण्ड ▪ पाँचपोखरी	श्रोत : पर्यटन विभाग

३.३. विमानस्थल:

यस प्रदेशमा ६ वटा विमानस्थलहरू रहेका छन् । नेपालको एक मात्र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल (त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल) यसै प्रदेशमा रहेको छ । प्रदेशमा रहेका ६ वटा विमानस्थलहरूमध्ये ३ वटा विमानस्थलहरू सञ्चालनमा रहेका छैनन् ।

तालिका ३.२. प्रदेशमा रहेका विमानस्थलहरूको विवरण:

क्र.सं.	विमानस्थलको नाम	ठेगाना	धावनमार्गको लम्वाई चौडाई (मि.)	कैफियत
१.	त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	काठमाण्डौं	३०५०×४६	
२	भरतपुर विमानस्थल	भरतपुर महानगरपालिका, चितवन	१२००×३०	
३	रामेछाप विमानस्थल	मन्थली नगरपालिका, रामेछाप	५४०×२०	
४	लाड्ढा विमानस्थल	गोसाईकुण्ड गाँउपालिका, रसुवा	४२०×३०	सञ्चालनमा नरहेको
५	जिरी विमानस्थल	दोलखा	३६८×१८	सञ्चालनमा नरहेको
६	मेघौली विमानस्थल	मेघौली, चितवन	१०६७×३०	सञ्चालनमा नरहेको

श्रोत: नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, २०७५

३.४. विद्यमान सांगठनिक संरचना:

पर्यटन सम्बन्धि विद्यमान सांगठनिक संरचनाहरूमा संस्कृति पर्यटन तथा नागरीक उड्डयन मन्त्रालय अन्तरगत पर्यटन विभाग, नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान, नेपाल पर्यटन बोर्ड, पर्यटन समिति, पर्यटक प्रहरी, प्रतिष्ठान, कोष, तथा अन्य छाता संगठनहरू रहेका छन् ।

तालिका ३.३. पर्यटनको विद्यमान सांगठनिक संरचना:

क	संस्कृति पर्यटन तथा नागरीक उड्डयन मन्त्रालयपर्यटन विभाग, नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान, नेपाल पर्यटन बोर्ड
ख	पर्यटन समितिहरू श्री तारागाउँ विकास समिति ताहचल काठमाण्डौं, श्री नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन समिति रविभवन काठमाण्डौं, श्री पर्वतीय प्रशिक्षण विकास समिति विशालनगर काठमाण्डौं, श्री राष्ट्रिय ताल संरक्षण विकास समिति नयाँ बानेश्वर संगमचोक
ग	पर्यटक प्रहरी भूकुटीमण्डप, बसन्तपुर, ठमेल, पशुपति, स्वयम्भु, एयरपोर्ट, मंगलबजार, भक्तपुर, नगरकोट, सौराहा चितवन, स्याप्रुवेशी रसुवा
१६	प्रतिष्ठान, कोष, बोर्ड र संस्थानहरू नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान नेपाल ललितकला प्रतिष्ठान नेपाल सांस्कृतिक संस्थान नेपाल संगीत तथा नाट्य प्रज्ञा प्रतिष्ठान नेपाल पर्यटन बोर्ड नेपाल उड्डयन प्राधिकरण नेपाल बायू सेवा निगम पशुपति क्षेत्र विकास कोष नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान
१७	निजी क्षेत्रका संस्थाहरू नेपाल एशोसियसन अफ टुर एण्ड ट्राभल एजेण्ट्स (नाट्टा) ट्रेकिङ एजेन्सिज एसोसियसन अफ नेपाल (टान) नेसनल एसोसियसन अफ इयाफिटिङ एजेण्टस् (नारा)
१८	पर्यटनसँग सम्बन्धित छाता सङ्गठनहरू १. ट्रेकिङ एजेन्सिज एसोसिएसन अफ नेपाल (टान) २. होटल सङ्घ-नेपाल (होटल एसोसिएसन अफ नेपाल) (हान) ३. नेपाल एसोसिएसन अफ टुर अपरेटर्स (नाटो) ४. नेपाल एसोसिएसन अफ ट्राभल एण्ड टुर अपरेटर्स (नाट्टा) ५. प्यासिफिक एसिया ट्राभल एसोसिएसन नेपाल च्याप्टर (पाटा) ६. टुरिस्ट गाइड एसोसिएसन अफ नेपाल (टुर्गान) ७. नेपाल माउन्टेनयरीङ एसोसिएसन (नेपाल पर्वतारोहण सङ्घ) (एनएमए) ८. हिमालयन रेस्क्यु एसोसिएसन, नेपाल (हिमालय उद्धार सङ्घ) (एचआरए) ९. एअरलाइन्स अपरेटर्स एसोसिएसन अफ नेपाल (एओन) १०. सोसाइटी अफ ट्राभल एण्ड टुर अपरेटर्स (सोट्रो) ११. सेफ्स एसोसिएसन अफ नेपाल (काओन) १२. नेपाल पर्वतारोहण प्रशिक्षक सङ्घ (एनएमआईए) १३. नेपाल राष्ट्रिय पर्वतीय पथप्रदर्शक सङ्घ (एनएनएमजीए) १४. रेस्टुरेन्ट एन्ड बार एसोसिएसन अफ नेपाल (रेबान) १५. नेपाल एअर स्पोर्ट्स एसोसिएसन (नासा) १६. नेपाल इयाफिटिङ एसोसिएसन (नारा) १७. होमस्टे एशोसियसन अफ नेपाल (होसान)

श्रोत: पर्यटन विभाग, २०७४

३.५. पर्यटकीय गतिविधी तथा स्थलहरू:

यस प्रदेशमा विभिन्न ऐतिहासिक एवं धार्मिक स्थलहरू पर्दछन् । मनमोहक पर्यावरणीय स्थलहरू बढी भएकोले प्राकृतिक दृश्य अवलोकन गर्दै पदमार्ग गर्ने प्रशस्त सम्भावना बोकेका स्थानहरू रहेका छन् ।

त्रिशुली, सुनकोशी र भोटेकोशी नदी र्याफ्टिङ्ग (Rafting) को लागि उचित एवं सम्भावना रहेका नदीहरू हुन् । प्रदेशमा भएका र प्रचुर सम्भावना भएका पर्यटकीय गतिविधीहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

- Kayaking Game: भोटे कोशी र त्रिशुली नदी
- Canyoning Game: चितवनको जलविरे, काठमाण्डौंको सुन्दरीजल, ककनी, भुलकुति, सुनकोशी र भोटेकोशी
- जंगल सफारी: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र शिवपुरी राष्ट्रिय निकुञ्ज
- वन्जि जम्पिङ्ग: भोटेकोशी
- Mountain Bike Tour: काठमाण्डौं र नगरकोट क्षेत्र
- Peak Climbing: लाङ्टाङ, गणेश हिमाल तथा रोलवालिङ्ग क्षेत्र
- Paragliding: नगरकोट, लाकुरी भञ्ज्याङ्ग, शिवपुरी, हेटौडा र धुलिखेल क्षेत्र

प्रदेशमा भएका मुख्य हाइकिङ्ग गन्तव्य, तथा पदमार्ग स्थलहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

तालिका ३.४. मुख्य पदमार्ग (Trekking Sites) स्थलहरू:

सि.न.	पदमार्ग (Trekking Sites) स्थलहरू	सि.न.	पदमार्ग (Trekking Sites) स्थलहरू
१	लाङ्टाङ उपत्यका पदमार्ग	१२	रोलवालिङ्ग टासी लाप्चा पास पदमार्ग
२	लाङ्टाङ गोसाइकुण्ड पदमार्ग	१३	कालिञ्चोक पदमार्ग
३	लाङ्टाङ हेलम्बु पदमार्ग	१४	गणेश हिमाल पदमार्ग
४	लाङ्टाङ उपत्यका गोसाइकुण्ड	१५	पाँच पोखरी पदमार्ग
५	हेलम्बु पदमार्ग	१६	भैरव कुण्ड पदमार्ग
६	लाङ्टाङ गोन्जला पास पदमार्ग	१७	सेराइचुली पदमार्ग
७	लाङ्टाङ तामाङ सम्पदा पदमार्ग	१८	रुवि भ्याली पदमार्ग
८	नगरकोट हेलम्बु उपत्यका पदमार्ग	१९	काठमाण्डौं भ्याली पदमार्ग (तारकेश्वर महादेव, मुलखर्क, चिसापानी, नगरकोट, धुलिखेल र नमो: बुद्ध)
९	बुढानिलकण्ठ गोसाइकुण्ड पदमार्ग	२०	नगरकोट नमो: बुद्ध पदमार्ग
१०	लाङ्टाङ तिलमान पास पदमार्ग	२१	धुलिखेल नमो: बुद्ध पदमार्ग
११	लाङ्टाङ जुगल हिमाल पदमार्ग	२२	तिमाल पदमार्ग

श्रोत: ट्रेकिङ एजेन्सिज एसोसिएसन अफ नेपाल, २०७४

तालिका ३.५. मुख्य हाइकिङ्ग (Hiking) गन्तव्यहरू:

सि.न.	हाइकिङ्ग (Hiking) गन्तव्यहरू	सि.न.	हाइकिङ्ग (Hiking) गन्तव्यहरू
१	नगरकोट	१२	हेटौडा मनकामना
२	चिसापानी	१३	दामन
३	शिवपुरी	१४	दक्षिणकाली चोभार

४	नमो: बुद्ध	१५	ककनी
५	गोदावरी	१६	धुलीखेल
९	अमिताभ मोनास्ट्रि	१७	जर्सिङ्ग पौवा
७	सुन्दरीजल	१८	फुल्चोकी हाइट
८	नुवाकोट दरवार	१९	लाँकुरी भञ्ज्याङ्ग
९	तारकेश्वर महादेव	२०	चन्द्रागिरी भालेश्वर महादेव
१०	मकवानपुर गढी	२१	भ्यू टावर (गोलढुङ्गा)
११	ईन्द्रसरोवर (कुलेखानी)	२२	जामा चोक (शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.)
श्रोत: ट्रेकिङ एजेन्सिज एसोसिएसन अफ नेपाल, २०७४			

३.६. ऐतिहासिक एवं धार्मिक स्थलहरू:

यस प्रदेशमा धार्मिक एवं ऐतिहासिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण विभिन्न पर्यटकीय क्षेत्रहरू रहेका छन् । विश्व सम्पदा सूचीमा रहेका महत्वपूर्ण धार्मिक, पुरातात्विक, निकुञ्ज लगायतका अन्य पर्यटकीय स्थलहरू, महत्वपूर्ण गढीहरू, हिमाल, वनजङ्गल आदि भएकाले पर्यटनको दृष्टिकोणले यो प्रदेश प्रचुर सम्भावना बोकेको प्रदेश हो । यस प्रदेशमा रहेका ऐतिहासिक एवं धार्मिक स्थलहरू अनुसूची ५ मा रहेका छन् ।

तालिका ३.६. पर्यटन क्षेत्रमा विद्यमान प्रमुख नीति तथा कानूनी प्रावधान

नीति			
१	पर्यटन नीति, २०६५		
रणनीति/ योजना			
१	Tourism Vision 2020	२	नेपालको राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक योजना (२०१६-२०२२)
ऐन			
१	प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३	२	पर्यटन ऐन, २०३५
नियमावली			
१	ट्राभल तथा ट्रेकिङ्ग एजेन्सि नियमावली, २०६२	२	नेपाल नागरीक उड्डयन प्राधिकरण, नागरीक उड्डयन नियमावली, २०५८
३	नेपाल पर्यटन बोर्ड नियमावली, २०५५	४	पर्वतारोहण सम्बन्धी नियमावली, २०५९
५	होटल, लज, रेष्टुराँ तथा रिजर्ट, बार तथा पथ प्रदर्शक नियमावली, २०३८		

परिच्छेद ४

वन क्षेत्र

नेपालले विश्वको कूल भू-भागको करिब ०.१ प्रतिशत ओगटेको भएतापनि जैविक विविधताको हिसावले नेपाल धनी राष्ट्र हो । वन तथा वातावरण क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको स्थिति पत्र २०७५ अनुसार फूल फुल्ने वनस्पतिका लागि नेपाल विश्वव्यापी रूपमा ३१ औं स्थान र एसियामा १० औं स्थानमा पर्दछ । जैविक विविधताको आधारमा नेपाल विश्वमा २५ औं स्थानमा पर्दछ, भने स्तनधारी प्राणी प्रजातिको हिसाबमा नेपालले विश्वको ४ प्रतिशत र चरा प्रजातिको ९ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ ।

पछिल्लो वन सर्वेक्षणको आँकडा अनुसार नेपालको कूल क्षेत्रफलको ४०.३६ प्रतिशत क्षेत्र वन र ४.३८ प्रतिशत अन्य काष्ठ तथा बुट्यान क्षेत्र (Other Wooded Land) गरी ४४.७४ प्रतिशत भू-भाग वन क्षेत्रले ओगटेको छ । नेपालको कूल वन क्षेत्र ६६ लाख १० हजार रहेकोमा यस प्रदेशको हिस्सा १० लाख ९० हजार ८ सय ७६ हेक्टर (१६.५ प्रतिशत) रहेको छ ।

कृषि लगायत पर्यटन, वातावरण, जैविक विविधता एवं विकास निर्माणको मेरुदण्डको रूपमा वन क्षेत्रलाई लिइन्छ । वन क्षेत्र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा टेवा पुर्‍याउने क्षेत्र पनि हो । करिब ७० प्रतिशत इन्धन, झण्डै ४० प्रतिशत पशु आहारा र अन्य वातावरणीय सेवा वन क्षेत्रबाट उपलब्ध हुँदै आएका छन् । वन क्षेत्र बहुसङ्ख्यक जनताको आयआर्जन र जीविकाको प्रमुख श्रोत हो । वन क्षेत्रले गरिब, महिला, दलित र उपेक्षित वर्गलाई समेत समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापनका माध्यमले राष्ट्रिय मूल प्रवाहमा समावेशीकरण गर्दै गाउँस्तरसम्म विकेन्द्रीकरण र सुशासनको प्रत्याभूति दिन योगदान गरेको छ ।

४.१. जिल्लागत वन क्षेत्र:

यस प्रदेशमा कूल क्षेत्रफलको ५१.५३ प्रतिशत वन र २.२० प्रतिशत अन्य काष्ठ तथा बुट्यान क्षेत्र (OWL) गरी ५३.७३ प्रतिशत वन क्षेत्र रहेको छ । १३ वटा जिल्लाहरूमध्ये मकवानपुर जिल्लामा सबैभन्दा बढी ६८.१५ प्रतिशत र भक्तपुर जिल्लामा सबैभन्दा कम २०.१० प्रतिशत वन क्षेत्र रहेको छ । जिल्लागत वन क्षेत्रको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ४.१. जिल्लागत वन क्षेत्र:

सि. न.	जिल्ला	वन क्षेत्र (हेक्टर)	अन्य काष्ठ तथा बुट्यान (OWL)			कूल वन क्षेत्रफल (हेक्टर)	अन्य क्षेत्र (हेक्टर)	जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	कूल वन क्षेत्र प्रतिशत
			रुखले ढाकिएको ५-१०%	बुट्यान	जम्मा OWL				
१	भक्तपुर	२,४५९	१५	०	१५	२,४७४	९,८३६	१२,३१०	२०.१
२	चितवन	१,४१,६६८	५,७६२	५९	५,८२१	१,४७,४८९	७६,४८१	२,२३,९७०	६५.८५
३	धादिङ्ग	८६,०६७	५,८३२	८४४	६,६७६	९२,७४३	९७,९३२	१,९०,६७५	४८.६४
४	दोलखा	९७,०९१	१०,६१६	१३५	१०,७५१	१,०७,८४२	१,०७,०२८	२,१४,८७०	५०.१९
५	काठमाण्डौ	१५,१२९	६७	८३	१५०	१५,२७९	२६,०८२	४१,३६१	३६.९४

६	काभ्रेपलाञ्चोक	७२,५३३	२,०७३	७०२	२,७७५	७५,३०८	६४,१३५	१,३९,४४३	५४.०१
७	ललितपुर	२३,९२४	३१९	२१६	५३६	२४,४६०	१५,२२४	३९,६८४	६१.६४
८	मकवानपुर	१,६३,९४३	१,९०७	६८३	२,५९०	१,६६,५३३	७७,८३३	२,४४,३६६	६८.१५
९	नुवाकोट	४९,४२३	६५०	१,९६६	२,६१६	५२,०३९	६७,२७७	१,१९,३१६	४३.६१
१०	रामेछाप	६५,२४८	३,७१३	४१२	४,१२५	६९,३७३	८७,१८०	१,५६,५५३	४४.३१
११	रसुवा	४९,८२१	४,७३५	१९९	४,९३५	५४,७५६	९५,३६८	१,५०,१२४	३६.४७
१२	सिन्धुली	१,६५,०९९	१,०४८	५४९	१,५९८	१,६६,६९७	८१,९०७	२,४८,६०४	६७.०५
१३	सिन्धुपाल्चोक	१,१३,८०३	१,८३८	२४२	२,०८०	१,१५,८८३	१३३,१४२	२,४९,०२५	४६.५३
जम्मा		१,०४६,२०८	३८,५७५	६,०९०	४४,६६८	१,०९०,८७६	९३९,४२५	२,०३०,३०१	५३.७३

श्रोत: राष्ट्रिय वनश्रोत सर्वेक्षण प्रतिवेदन, २०७१, वन अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण विभाग

वन व्यवस्थापनको हिसावमा यस प्रदेशमा ४,५०९ वटा सामुदायिक वन (४,१६,५२६ हे.), ३,१२५ वटा कवुलियती वन (१६,४६३ हे.), ३३ वटा धार्मिक वन (२०५.४ हे.) र १ वटा संरक्षित वन (१०,४६६ हे.) रहेका छन् । वनको किसिम तथा व्यवस्थापन अनुसार यस प्रदेशमा रहेका वनका प्रकारहरू निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ४.२. वनको किसिम तथा व्यवस्थापन:

वनको किसिम	व्यवस्थापन	प्रकार	नेपालमा सङ्ख्या (वटा)	क्षेत्रफल (हे.)	प्रदेशमा सङ्ख्या (वटा)	क्षेत्रफल (हे.)	कैफियत	
राष्ट्रिय वन	समुदायद्वारा व्यवस्थित वन	सामुदायिक वन	१९,९१६	१८,७९,९९८	४५०९	४,१६,५२६		
		साझेदारी वन	३०	७३,३६४	०	०		
		धार्मिक वन			३३	२०५.४		
		कवुलियती वन		७,४६३	४३,६३१	३,१२५	१६,४६३	
			(गरीबमुखी)					
संरक्षित वन		१०	१,९०,८०९	१	१०,४६६			
नीजि वन			२,४५८	२,३६०	५८९	३६०		

श्रोत: मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय वन निर्देशनालय, हेटौंडा, मकवानपुर, २०७५

४.२. चुरे क्षेत्र:

वन तथा वातावरण क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको स्थिति पत्र २०७५ अनुसार नेपालमा चुरे क्षेत्र करिब १३ प्रतिशत रहेको छ । यस प्रदेशको कूल क्षेत्रफलको २३.३५ प्रतिशत क्षेत्रफल चुरे क्षेत्रले ओगटेको छ । १३ जिल्लामध्ये ५ वटा जिल्लाको केही भू-भाग चुरे क्षेत्रमा पर्दछ । चितवन जिल्लामा सबैभन्दा बढी ८४.३२ प्रतिशत क्षेत्र चुरे क्षेत्रले ओगटेको छ भने सबैभन्दा कम ०.५३ प्रतिशत क्षेत्रफल काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लामा रहेको छ । जिल्लागत चुरे क्षेत्रको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ४.३. चुरे क्षेत्रको विवरणः

सि.नं.	जिल्ला	जिल्लाको कूल क्षेत्रफल हे.	चुरेले ढाकेको क्षेत्रफल हे.	चुरेले ओगटेको क्षेत्रफल प्रतिशत
१	चितवन	२२३९७०.००	१८८८५८.००	८४.३२
२	सिन्धुली	२४८६०४.००	१४३४९७.००	५७.७२
३	मकवानपुर	२४४३६६.००	१४०२९७.००	५७.४१
४	ललितपुर	३९६८४.००	५९०.७०	१.४९
५	काभ्रेपलाञ्चोक	१३९४४३.००	७४५.३०	०.५३
जम्मा			४७३९८८.००	२३.३५

श्रोत: चुरे संरक्षण क्षेत्र, २०७१, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास समिति

४.३. संरक्षित क्षेत्रः

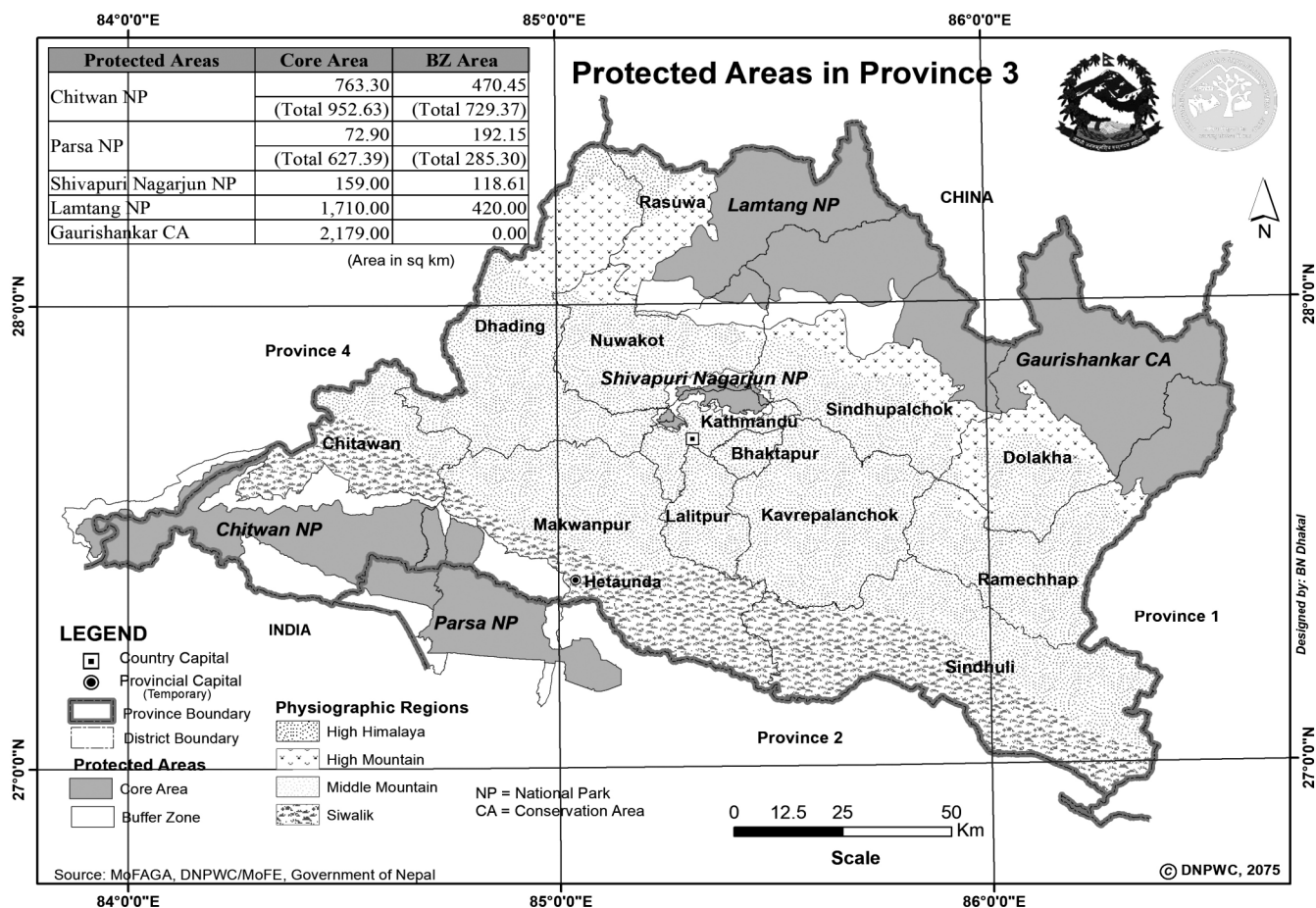
नेपालको कूल भू-भागमध्ये २३.३९ प्रतिशत भू-भाग संरक्षित क्षेत्रमा पर्दछ । नेपालमा १२ वटा राष्ट्रिय निकुञ्ज र ६ संरक्षण क्षेत्रहरू रहेका छन् । यस प्रदेशमा शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज, लाङ्टाङ राष्ट्रिय निकुञ्ज र गौरीशङ्कर संरक्षण क्षेत्रको पूरै भू-भाग तथा चितवन र पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्जको केहि भू-भाग यस प्रदेशमा पर्दछन् । यस प्रदेशको ६,०८५.४१ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल (२९.९८ प्रतिशत) संरक्षित क्षेत्रले ओगटेको छ । प्रदेशको संरक्षित क्षेत्रहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ४.४. संरक्षित क्षेत्रको विवरणः

सि.नं.	संरक्षित क्षेत्रको नाम	जिल्ला	भित्री क्षेत्र (Core Area)	मध्यवर्ती क्षेत्र	जम्मा क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)
१	चितवन रा.नि.	चितवन	७१२.१३	४५६.५३	१,२३३.७५
		मकवानपुर	५१.१७	१३.९२	
२	पर्सा रा.नि.	मकवानपुर	७२.९	१९२.१५	२६५.०५
३	शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.	काठमाण्डौ	१०३.५४	४८.३१	२७७.६१
		नुवाकोट	३४.७२	५६.८९	
		सिन्धुपाल्चोक	९.८७	७.९	
		धादिङ्ग	१०.८७	५.५१	
४	लाङ्टाङ रा.नि.	नुवाकोट	७३.१९	८९.९६	२१३०
		रसुवा	९६८.१९	९७.४३	
		सिन्धुपाल्चोक	६६८.६२	२३२.६१	
५	गौरीशङ्कर सं.क्षे.	दोलखा	१३४६.९९	०	२१७९
		रामेछाप	४०५.५९	०	
		सिन्धुपाल्चोक	४२६.४२	०	
जम्मा					६,०८५.४१

श्रोत: राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, २०७५

संरक्षित क्षेत्रको नक्सा:

४.४. वन क्षेत्र अतिक्रमण:

वन तथा वातावरण क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको स्थिति पत्र २०७५ अनुसार मुलुकभित्र ६६ लाख १० हजार हेक्टर वन क्षेत्र रहेकोमा सोमध्ये करिब १ लाख भन्दा बढी हेक्टर क्षेत्रफल अतिक्रमणमा परेको छ । यस प्रदेशमा कूल ७०७४.६ हेक्टर वन क्षेत्र अतिक्रमणमा रहेको छ । वन विभागको वन अतिक्रमणको एकिकृत विवरण आ.व. २०७३/०७४ अनुसार मकवानपुर जिल्लामा सबैभन्दा बढी ३७०९ हेक्टर र सबैभन्दा कम भक्तपुर जिल्लामा ७.४ हेक्टर रहेको छ । जिल्लागत वन क्षेत्रको अतिक्रमण विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ४.५. वन क्षेत्र अतिक्रमण विवरण:

सि.नं.	जिल्लाको नाम	अतिक्रमित वनको क्षेत्रफल हे.	अतिक्रमणको किसिम		संलग्न घरधुरी	घर टहरा संख्या	कैफियत
			व्यक्तिगत	संस्थागत			
१	मकवानपुर	३७०९				५९५५	
२	चितवन	१४२०			९७८६	९७८६	
३	सिन्धुली	११२५.५					
४	धादिङ्ग	१९.५५			२००		
५	रसुवा	२९.४			८७	१४	

६	नुवाकोट	८४			२३०	२१४
७	काठमाण्डौ	३५.४४	२३.५४	११.९९	४०४१	१४
८	ललितपुर	१७.३८			४६	
९	भक्तपुर	७.४			१९१	
१०	काभ्रेपलाञ्चोक	२५७.७८	१७९.९	७७.९१	६२९	३८५
११	सिन्धुपाल्चोक	१९३				१३४
१२	रामेछाप	१५४.८४			६६९	
१३	दोलखा	२१.३२				२४३
जम्मा		७०७४.६	२०३.४४	८९.९०	१५८७९	१६७४५

श्रोत: हाम्रो वन (वार्षिक प्रतिवेदन, आ.व. २०७३/०७४), वन विभाग

४.५. अन्य प्रयोजनमा प्रयोग भएको वन क्षेत्र:

वन तथा वातावरण क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको स्थिति पत्र २०७५ अनुसार आ.व. ०७३/७४ सम्म १५ हजार हेक्टर भन्दा बढी वन क्षेत्र अन्य प्रयोजनको लागि उपलब्ध गराइएको छ । प्रदेश नं ३ मा कूल २,३२९.६७ हेक्टर वन क्षेत्र अन्य प्रयोजनमा उपयोग भएको छ । जसमध्ये सबैभन्दा बढी ८६६.२६ हेक्टर क्षेत्र जलविद्युत आयोजना, विद्युत लाइन प्रसारणको लागि उपलब्ध गराइएको छ । प्रदेशभित्रको अन्य प्रयोजनमा प्रयोग भएको वन क्षेत्रको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ४.६. अन्य प्रयोजनमा प्रयोग भएको वन क्षेत्रको क्षेत्रगत विवरण:

सि.नं.	प्रयोजन	उपलब्ध गराएको वन क्षेत्रको जग्गाको क्षेत्रफल (हे.)	क्षेत्रफल प्रतिशत	कैफियत
१	जलविद्युत आयोजना, विद्युत लाइन प्रसारण	८६३.२६	३७.०६	
२	नेपाली सेना	५४६.५७	२३.४६	
३	सुकुम्वासी समाधान	५४४.००	२३.३५	
४	संघ संस्था, कार्यक्रम/आयोजना, प्रतिष्ठान पार्क	७३.७३	३.१६	
५	सरकारी भवन तथा भौतिक पूर्वाधार निर्माण	६६.६९	२.८६	
६	विश्वविद्यालय, शैक्षिक क्षेत्र	६२.८८	२.७०	
७	निजी कम्पनी/प्रा.लि.	६१.४५	२.६४	
८	रिसोर्ट, होटल, पर्यटन	४८.१२	२.०७	
९	सिमेन्ट उद्योग	२२.९७	०.९९	
१०	खानेपानी आयोजना	२१.५४	०.९२	
११	सडक विस्तार	१७.७५	०.७६	
१२	सञ्चार	०.७१	०.०३	
जम्मा		२३२९.६७	१००.००	

श्रोत: वन विभाग, आ.व. २०७४/०७५

तालिका ४.७. जिल्लागत अन्य प्रयोजनमा प्रयोग भएको वन क्षेत्रको विवरणः

सि.नं.	जिल्ला	उपलब्ध गराएको वन क्षेत्रको जग्गाको क्षेत्रफल (हे.)	कैफियत
१	दोलखा	१११.५१	
२	रामेछाप	३.१७	
३	सिन्धुपाल्चोक	४७.४३	
४	काभ्रेपलाञ्चोक	२५२.५१	
५	सिन्धुली	९५.३९	
६	धादिङ	१.९३	
७	काठमाण्डौ	९४.२१	
८	ललितपुर	३७.२९	
९	भक्तपुर	८.९७	
१०	मकवानपुर	२०५.४६	
११	नुवाकोट	१४०.३	
१२	रसुवा	५२.६९	
१३	चितवन	६२२.१९	
१४	काठमाण्डौ, नुवाकोट, धादिङ	५३.३४	
१५	दोलखा र रामेछाप	३२.१९	
१६	ललितपुर र भक्तपुर	३७.००	
१७	दोलखा, रामेछाप, सिन्धुली	१२५.१३	
१८	सिन्धुपाल्चोक र दोलखा	१७.३१	
१९	मकवानपुर र चितवन	१८७.५२	
२०	रसुवा-धादिङ	४.४०	
२१	रामेछाप र दोलखा	१.६०	
२२	चितवन (हेटौंडा बर्दघाट २२० के.भी.)	१९३.१८	
२३	मनकामना केवलकार (चितवन)	४.९६	
जम्मा		२३२९.६७७	

श्रोतः वन विभाग, आ.व. २०७४/७५

४.६. प्रदेशमा पाइने काठ प्रजातिः

यस प्रदेशमा मुख्य ३ किसिमका हावापानी पाइने भएकोले सो हावापानी अनुसार विभिन्न प्रजातिका काठहरू पाइन्छन् । चितवन, मकवानपुर, सिन्धुली तथा काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक, धादिङ, नुवाकोट जस्ता पहाडी जिल्लाहरूका नदीको खोचहरूमा उष्ण प्रदेशीय प्रजाति (साल, कर्मा, असना लगायतका) पाइन्छन् । यस्तै मध्य पहाडी जिल्लाका डाडाँहरूमा खोटे सल्ला, चिलाउने, ओखर लगायतका प्रजातिहरू पाइन्छन् ।

हिउँ पर्ने उच्च हिमाली जिल्लाहरू जस्तै रसुवा, दोलखाका माथिल्लो भागमा खोटे सल्ला, गोब्रे सल्ला, झुले सल्ला, ढेंग्रे सल्ला, ठिगुरे सल्लाहरू पाइन्छन् । काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक तथा दोलखा जिल्लाहरूमा बाहिरी देशबाट ल्याइएका र वृक्षारोपण गरिएका पाटुला सल्ला पनि पाइन्छ ।

क्र.सं.	क्षेत्र र जिल्ला	नरम काठ प्रजाति		कडा काठ प्रजाति
क	हिमाली क्षेत्र			
	जिल्लाको नाम	कोणधारी प्रजाति	चौडापात प्रजाति	चौडापात प्रजाति
१	रसुवा	खोटे सल्ला, गोब्रे सल्ला, झुले सल्ला, ढेंग्रे सल्ला, ठिगुरे सल्ला, पाटुला सल्ला	उतिस, भोटेपिपल	ओखर, खसु, पैयु, लाँकुरी
२	दोलखा			धुपी (कोणधारी)
ख.	मध्य पहाडी क्षेत्र			
३	काभ्रेपलाञ्चोक	खोटे सल्ला, पाटुला सल्ला	उतिस, भोटेपिपल, आँप, मसला, वैस	कटुस, साल, लाँकुरी, सिरिस
४	सिन्धुपाल्चोक	सल्ला	उतिस, भोटेपिपल, आँप, मसला, सिरिस, वैस	कटुस, साल, लाँकुरी
५	धादिङ्ग	खोटे सल्ला	उतिस, भोटेपिपल, आँप, मसला, सिरिस, वैस	कटुस, साल, लाँकुरी
६	रामेछाप	खोटे सल्ला, गोब्रे सल्ला	उतिस, भोटेपिपल, आँप, मसला, सिरिस, वैस	साल, कर्मा, असना, खैर, शिशौ, बोट धङ्गेरो, जामुन, खसु, शिशौ, कटहर, सिरिस,
७	काठमाण्डौं	खोटे सल्ला	उतिस, भोटे पिपल, वैस, मसला	कटुस, खसु, बाँझ, फलाँट
८	ललितपुर	खोटे सल्ला	उतिस, भोटे पिपल, वैस, मसला	कटुस, खसु, बाँझ, फलाँट
९	भक्तपुर	खोटे सल्ला	उतिस, भोटे पिपल, वैस	कटुस, खसु, बाँझ, फलाँट
१०	नुवाकोट	खोटे सल्ला	उतिस, मलातो, वैस, चाँप	साल, कर्मा, असना, खैर, शिशौ, बोट धङ्गेरो, जामुन, कटुस, सिरिस,
ग.	तराई तथा भित्री मधेस क्षेत्र			
११	मकवानपुर	खोटे सल्ला, गोब्रे सल्ला	सिमल, कदम, दवदवे, गुटेल, लामपाते, भुरकूल, मलातो, टुनी, वैस, मसला, गमारी, चाँप, आँप,	साल, कर्मा, असना, खैर, शिशौ, बोट धङ्गेरो, जामुन, खसु, चिलाउने, सिरिस,
१२	सिन्धुली	खोटे सल्ला		साल, कर्मा, असना, खैर, शिशौ, बोट धङ्गेरो, जामुन, मसला, सिरिस, कटहर
१३	चितवन	खोटे सल्ला		
श्रोत: प्रदेशस्तरमा नरम प्रजातिका काठको गुणस्तर वृद्धि गरी प्रयोगमा ल्याउन सिजनिङ्ग तथा ट्रिटमेन्ट प्यान्टको स्थापना तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०७५ उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश नं. ३				

४.७. जडिवुटी:

यो प्रदेश तराईदेखि हिमालसम्म फैलिएको छ। यहाँ विभिन्न किसिमका जडिवुटीहरू पाइन्छन्। कतिपय जडिवुटीको खोज अनुसन्धान हुन नसक्दा प्रयोगमा आउन सकेका छैनन्। वन विभागको आ.व. २०७२/०७३ को जडिवुटी विक्री वितरण लगत अनुसार १३ जिल्ला मध्येमा ५ जिल्ला (सिन्धुली, काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक, रसुवा र नुवाकोट) मा मात्र जडिवुटीबाट राजस्व संकलन भएको देखिन्छ। जसमध्ये सबैभन्दा बढी सिन्धुली जिल्लावाट भएको देखिन्छ। जडिवुटीको विक्री वितरण लगत अनुसूची ६ मा रहेको छ।

नेपालको आर्थिक विकास र खेती प्रविधि अनुसन्धानका लागि प्राथमिकतामा रहेका जडिवुटीहरू निम्नानुसार रहेका छन्।

तालिका ४.९. प्राथमिकतामा रहेका जडिवुटी:

नेपालको आर्थिक विकासका लागि प्राथमिकता प्राप्त जडिवुटीहरू					
सि.नं	नाम	वैज्ञानिक नाम	सि.नं	नाम	वैज्ञानिक नाम
१	अतिस	<i>Aconitum heterophyllum</i>	१८	पिपला	<i>Piper longum</i>
२	अमला	<i>Phyllanthus emblica</i>	१९	विष	<i>Aconitum spicatum</i>
३	ओखर	<i>Juglans regia</i>	२०	बोझो	<i>Acorus calamus</i>
४	कुट्टकी	<i>Neopicrorhiza scrophulariiflora</i>	२१	भ्याकुर	<i>Dioscorea deltoidea</i>
५	गुच्ची च्याउ	<i>Morchella spp.</i>	२२	मजिठो	<i>Rubia manjith</i>
६	गुर्जो	<i>Tinospora sinensis</i>	२३	यासागुम्वा	<i>Ophiocordyceps sinensis</i>
७	चिराइतो	<i>Swertia chirayita</i>	२४	रिद्धा	<i>Sapindus mukorossi</i>
८	जंगली सयपत्री	<i>Tagetes minuta</i>	२५	लघुपत्र	<i>Podophyllum hexandrum</i>
९	जटामसी	<i>Nardostachys grandiflora</i>	२६	लौठसल्ला	<i>Taxus wallichiana</i>
१०	झ्याउ	<i>Lichen spp.</i>	२७	सुगन्धवाल	<i>Valeriana jatamansii</i>
११	टिमुर	<i>Zanthoxylum armatum</i>	२८	सुगन्धकोकिला	<i>Cinnamomum glaucescens</i>
१२	तेजपात	<i>Cinnamomum tamala</i>	२९	सतावरी	<i>Asparagus racemosus</i>
१३	धसिंघ्रे	<i>Gaultheria fragrantissima</i>	३०	सर्पगन्धा	<i>Rauwolfia serpentina</i>
१४	नीम	<i>Azadirachta indica</i>	३१	सतुवा	<i>Paris polyphylla</i>
१५	पदमचाल	<i>Rheum austral</i>	३२	काकोली	<i>Fritillaria spinosa</i>
१६	पाषणभेद	<i>Bergenia ciliata</i>	३३	कालो मुसली	<i>Curculigo Orchioides</i>
१७	पाँचऔले	<i>Dactylorhiza hatagirea</i>			

खेती प्रविधि अनुसन्धान कार्यका लागि प्राथमिकता प्राप्त जडिवुटीहरू					
सि.नं	नाम	वैज्ञानिक नाम	सि.नं	नाम	वैज्ञानिक नाम
१	पाँचऔले	<i>Dactylorhiza hatagirea</i>	८	गुर्जो	<i>Tinospora sinensis</i>
२	जटामसी	<i>Nardostachys grandiflora</i>	९	गुच्ची च्याउ	<i>Morchella spp.</i>
३	कुट्टकी	<i>Neopicrorhiza scrophulariiflora</i>	१०	यासागुम्वा	<i>Ophiocordyceps sinensis</i>
४	पिपला	<i>Piper longum</i>	११	सतुवा	<i>Paris polyphylla</i>
५	सर्पगन्धा	<i>Rauvolfia serpentina</i>	१२	काकोली	<i>Fritillaria spinosa</i>
६	चिराइतो	<i>Swertia chirayaita</i>	१३	कालो मुसली	<i>Curculigo orchioides</i>
७	लौठ सल्ला	<i>Taxus wallichiana</i>			

श्रोत: वनस्पति विभाग, २०७४

४.८. भूतथा जलाधार:

यस प्रदेशमा १० वटा उप वृहत जलाधार (Sub Basin) रहेका छन् । प्रदेशमा रहेको उप वृहत जलाधारहरूमध्ये त्रिशुली उप वृहत जलाधार सबैभन्दा ठूलो रहेको छ । यसले १९.३५ प्रतिशत क्षेत्रफल ओगटेको छ । जलाधारको जोखिम नक्साङ्कनको विवरण अनुसूची ७ मा रहेको छ । प्रदेशमा रहेका उप वृहत जलाधार (Sub Basin) हरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ४.१०. उप वृहत जलाधार (Sub Basin) विवरण:

सि.नं.	Sub Basin (उप वृहत जलाधार)	क्षेत्रफल (हे.)	क्षेत्रफल(%)
१	वागमती	२,८४५.९३	१४.०२
२	बुढी गण्डकी	९६५.८४	४.७६
३	कमला	९६७.४३	४.७७
४	तल्लो नारायणी	३,३८४.१४	१६.६७
५	तल्लो सुनकोशी	१,३६१	६.७
६	लिखु	१,३०४.४६	६.४३
७	लालबकैया	३७४.४९	१.८४
८	तामाकोशी	२,१६२.८१	१०.६५
९	त्रिशुली	३,९२८.५६	१९.३५
१०	माथिल्लो सुनकोशी	३,००५.५३	१४.८१

श्रोत: भू तथा जलाधार संरक्षण विभाग, २०७५

यस प्रदेशमा रहेका मुख्य नदीहरूमा वागमती, नारायणी, राप्ती, सुनकोशी आदि रहेका छन् । यस प्रदेशमा ३३ वटा मुख्य नदीहरू रहेका छन् । प्रदेशमा रहेका मुख्य नदीहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ४.११. मुख्य नदीहरूको विवरणः

सि.न.	नदीको नाम	सहायक नदी प्रणाली	लम्बाई(कि.मी)
१	आँखु खोला(नेत्रावती)	बुडी गण्डकी नदी	१८.९१
२	वागमती नदी	स्वतन्त्र	१४४.०६
३	कमला नदी	स्वतन्त्र	६७.७
४	लाल बकैया नदी	स्वतन्त्र	१.८९
५	मेलम्ची खोला	ईनरवती नदी	४४.१६
६	याङ्गरी खोला	ईनरवती नदी	२५.५३
७	ठाकुर खोला	कमला नदी	२१.१६
८	बकैया खोला	लाल बकैया नदी	३५.८
९	नारायणी नदी	नारायणी सप्त गण्डकी नदी	८१.२३
१०	राप्ती नदी	नारायणी सप्त गण्डकी नदी	१२१.९५
११	त्रिशुली नदी	नारायणी सप्त गण्डकी नदी	९८.५
१२	कर्ा खोला	राप्ती नदी	२२.८४
१३	लोथर खोला	राप्ती नदी	२९.४७
१४	मनहरी खोला	राप्ती नदी	४३.८
१५	रिऊ खोला	राप्ती नदी	३.८
१६	रिवा खोला	रिऊ खोला	५०.५७
१७	सुनकोशी नदी	सप्त गण्डकी नदी	१६०.१९
१८	बलेपी खोला	सुनकोशी नदी	५५.१६
१९	भोटेकोशी नदी	सुनकोशी नदी	२५.८३
२०	ईन्द्रावती नदी	सुनकोशी नदी	५९.१५
२१	लिखु खोला	सुनकोशी नदी	८२.५३
२२	रोशी खोला	सुनकोशी नदी	५४.४६
२३	तामाकोशी नदी	सुनकोशी नदी	८९.६२
२४	खिम्ती खोला	तामाकोसी नदी	५२.७
२५	रोवालिङ् खोला	तामाकोसी नदी	३२.०२
२६	त्रिशुली गङ्गा नदी	त्रिशुली नदी	८४.८७
२७	भोटेकोशी नदी	त्रिशुली गङ्गा नदी	१२.१९
२८	कोल्पु खोला	त्रिशुली गङ्गा नदी	४१.२६
२९	लाड्टाङ् खोला	त्रिशुली गङ्गा नदी	५४.८२
३०	महेश खोला	त्रिशुली गङ्गा नदी	३१
३१	माल्लतुङ् खोला	त्रिशुली गङ्गा नदी	२२.२३
३२	तादी खोला	त्रिशुली गङ्गा नदी	६०.३
३३	बुडी गण्डकी नदी	त्रिशुली नदी	४७.४

श्रोतः भू तथा जलाधार संरक्षण विभाग, २०७५ (अप्रकाशित)

४.९ वनस्पति उद्यान:

नेपालमा जम्मा ११ वटा वनस्पति उद्यानहरू रहेका छन् । यी उद्यानहरूको व्यवस्थापन वनस्पति विभाग ले गरिरहेको छ । यस प्रदेशमा जम्मा ४ वटा वनस्पति उद्यानहरू रहेका छन् । यस प्रदेशमा रहेका वनस्पति उद्यानहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

- राष्ट्रिय वनस्पति उद्यान, गोदावरी, ललितपुर
- वृन्दावन वनस्पति उद्यान, मकवानपुर
- टिस्टुङ्ग वनस्पति उद्यान, मकवानपुर
- पर्वतीय वनस्पति उद्यान, दामन, मकवानपुर

तालिका ४.१२. वन क्षेत्रमा विद्यमान प्रमुख नीति तथा कानूनी प्रावधान

नीतिहरू			
१	वन नीति २०७१	२	राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०५९
रणनीतिहरू			
१	वन अतिक्रमण नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन रणनीति, २०६८	२	वन डडेलो व्यवस्थापन रणनीति, २०६७
ऐनहरू			
१	वन ऐन, २०४९ (संसोधन २०७३)	२	भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९
३	राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९	४	निजी वन राष्ट्रियकरण ऐन, २०१३
५	संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३		
नियमावलीहरू			
१	वन नियमावली, २०५१	२	संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३
३	भू तथा जलाधार संरक्षण नियमावली, २०४२	४	राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली, २०३०
५	फरेष्ट ईन्जिनियरिङ्ग नियमहरू २०२०	६	संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३
७	संरक्षण क्षेत्र सरकारी व्यवस्थापन नियमावली, २०५७	८	हात्तीको व्यवस्था गर्ने नियमहरू, २०२२
९	ओजोन तहलाई नष्ट गर्ने पदार्थको उपभोग(नियन्त्रण)नियमावली, २०७१	१०	संरक्षण क्षेत्र सरकारी व्यवस्थापन नियमावली, २०५७
११	मध्यवर्ति क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५७	१२	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०३०
१३	वन्यजन्तु आरक्ष नियमावली, २०३४		

परिच्छेद ५

विज्ञान तथा प्रविधि

विज्ञान र प्रविधि क्षेत्रको समुचित विकास र उपयोगविना मुलुकको विकास समृद्धि तथा सुशासन सम्भव नहुने तथ्यलाई मनन गरी विगत तीन चार दशकदेखि संस्थागत, नीतिगत तथा कार्यगत प्रयासहरू हुँदै आएका छन् । यसै क्रममा वि.सं. २०३३ सालमा राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि परिषद्को स्थापना भएको थियो । विज्ञान तथा प्रविधि क्षेत्रको उचित विकासका लागि अनुकूल वातावरण सृजना गरी देशको समुन्नति र विकासका लागि विज्ञान तथा प्रविधि सम्बन्धी कार्य गर्न वि.सं. २०३९ मंसिर २० गते नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठानको स्थापना भएको थियो ।

नेपाललाई सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा विश्व मानचित्रमा स्थापित गर्दै ज्ञानमा आधारित समाजको रूपमा रूपान्तरण गर्ने उद्देश्य सहित वि.सं २०६९ मा सूचना प्रविधि विभाग स्थापना भएको थियो । सुरक्षित विद्युतीय कारोवारका लागि नेपाल सरकारबाट जारी गरिएको विद्युतीय कारोवार ऐन, २०६३ को कार्यान्वयनको मुख्य उद्देश्य राखी २०६४ पौष १९ गते स्थापना प्रमाणीकरण नियन्त्रकको कार्यालयको स्थापना भएको छ ।

तालिका ५.१. विज्ञान तथा प्रविधि सम्बन्धी सांगठनिक स्वरूप:

क्र.स	संगठन/संरचना	प्रमुख उद्देश्य
१	सूचना प्रविधि विभाग	▪ इन्टरनेट र यससँग सम्बन्धित सेवाहरू प्रदान गर्ने । ▪ E-Commerce, E Medicine, E-Infrastructure लाई प्रवर्द्धन गर्ने । ▪ सूचना प्रविधि सेवालालाई प्रभावकारी बनाउने । ▪ सफ्टवेयर निर्माण प्रोत्साहन गर्न कम्प्यूटर सफ्टवेयर प्रवर्द्धन गर्ने ।
२	प्रमाणीकरण नियन्त्रकको कार्यालय	▪ इन्टरनेट, इमेल एवं विद्युतीय कारोवारलाई सुरक्षित गर्ने । ▪ विद्युतीय कारोवारलाई सुरक्षित राख्न Public Key Infrastructure (PKI)सम्बन्धि Digital Signature प्रदान गर्ने ।
३	राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला	▪ विधि विज्ञानसँग सम्बन्धित विभिन्न विषय वा क्षेत्रहरूमा अध्ययन अनुसन्धान, परीक्षण तथा विश्लेषण गर्ने गराउने । ▪ न्याय सम्पादनको लागि कुनै पनि जीवित, निर्जिव वस्तु वा दसी, अथवा भौतिक तथा रासायनिक चिजहरूको वैज्ञानिक परीक्षण गर्ने । ▪ अदालतबाट माग भएमा विशेषज्ञलाई अदालतमा उपस्थित भई वकपत्र गर्न पठाउने । ▪ प्रयोगशालाको सेवाग्राही निकायहरूमा कार्यरत व्यक्तिहरूलाई विधि विज्ञान सम्बन्धमा आवश्यक तालिम दिने ।

४	वि.पि. वि.पि. कोइराला प्लानेटोरियम, अब्जरभेटरी तथा विज्ञान संग्रहालय विकास समिति	- बेधशाला, प्लानेटोरियम तथा विज्ञान संग्रहालयको स्थापना एवं सञ्चालन । - खगोल एवं अन्तरिक्ष विज्ञानमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने र गराउने । - राष्ट्रिय अन्तरिक्ष विज्ञान तथा प्रविधि अनुसन्धान केन्द्रको स्थापना गर्ने ।
५	राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र	- आम जनतामा सूचना प्रविधिको पहुँच पुऱ्याउनु र बढाउनु । - यसको माध्यमबाट रोजगारी सिर्जना गर्नु । - ज्ञानमा आधारित समाज निर्माण गर्नु । - ज्ञानमा आधारित उद्योगहरू स्थापना गर्नु । - नेपालमा विद्युतीय शासनको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्नु ।
६	नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान	- राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकासका लागि देशमा विज्ञान तथा प्रविधिको विकास गर्नु, गराउनु । - स्वदेशी प्रविधिको संरक्षण र आधुनिकीकरण गर्नु, गराउनु । - विज्ञान तथा प्रविधि सम्बन्धी अनुसन्धान गर्नु, गराउनु । - देशको लागि उपयुक्त विदेशी प्रविधि पहिल्याउनु र सोको हस्तान्तरणको लागि सहयोग पुर्याउनु ।

श्रोत: शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, २०७४

तालिका ५.२. विज्ञान तथा प्रविधि क्षेत्रमा विद्यमान प्रमुख नीति तथा कानूनी प्रावधान

नीति	
१ सूचना प्रविधि नीति, २०६७	२ जैविक प्रविधि नीति, २०६३
३ राष्ट्रिय परमाणु नीति, २०६४	४ विज्ञान तथा प्रविधि नीति, २०६१
ऐन	
१ विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६३	२ नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०४८
नियमावली	
१ विद्युतीय कारोबार नियमावली, २०६४	
निर्देशिका	
१ पारमाणविक पदार्थको नियमन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७२	२ प्रयोगशाला जोखिमभत्ता व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७२
३ नेपाल सरकारको सूचना प्रविधि प्रणाली (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७१	४ सरकारी निकायको वेभसाइट निर्माण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्देशिका, २०६८
गठन आदेश	
१ वी.पी.कोइराला मेमोरियल प्लानेटोरियम तथा अब्जरभेटरी विकास समिति (गठन) आदेश, २०४८	
२ राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला विकास समिति (गठन) आदेश, २०५२	
३ राष्ट्रिय सूचना प्रविधि विकास समिति (गठन) आदेश, २०५८	

परिच्छेद ६

वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन

नेपाल वातावरणीय संवेदनशीलता, प्राकृतिक विपत्ति तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको दृष्टिकोणले उच्च जोखिममा रहेको छ । संवेदनशील भू-धरातलीय अवस्था तथा कमजोर भौगर्भिक वनावटका कारणले गर्दा मानवजन्य तथा प्राकृतिक प्रकोपका प्रभावहरूबाट ठूलो धनजनको क्षति र वातावरणीय समस्या बेहोर्नु परेको छ । जलवायु भनेको कुनै निश्चित भौगोलिक स्थानमा मौसमको लामो समयको औसत अवस्था हो । खासगरी तापक्रम र वर्षाका दशकौं वा सयौं वर्षहरूको अभिलेख विश्लेषण गरी निकालिएको सरदर प्राकृतिक अवस्थालाई जलवायु भनिन्छ । विश्व जलवायु संगठनका अनुसार सामान्यतया कम्तीमा ३० वर्ष अवधिको औसत मौसमी आँकडाको अवस्था नै जलवायु हो । विश्वका विभिन्न स्थानमा स्थापित मौसम अवलोकन केन्द्रहरूबाट प्राप्त झन्डै १५० वर्ष अवधिको तापक्रमको अभिलेखले पृथ्वीको सतहको तापक्रम स्पष्ट रूपमा बढिरहेको देखाएको छ । तर त्यो वृद्धिदर सबै स्थानमा समान भने हुँदैन ।

६.१. नेपाल स्वच्छ वातावरण महाअभियान:

शहरहरूलाई धुलो, ध्वनि र धुँवा जस्ता प्रदूषणबाट मुक्त गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । सडक किनार, सिँचाई कुलोको किनार र नदी किनार तथा खाली र पर्ति जग्गामा बहुउपयोगी फल लाग्ने, फूल फुल्ने, वासना आउने खालका प्रजातिका रुखविरुवा वृक्षारोपण गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्नु जरुरी छ । नेपाललाई सफा, स्वच्छ र हराभरा बनाउन सरसफाई तथा फोहरमैला व्यवस्थापन, प्रदूषण नियन्त्रण र हरियाली प्रवर्द्धनका अभियानहरूलाई एकिकृत रूपमा संचालन गर्ने गरी वन तथा वातावरण मन्त्रालयले “नेपाल स्वच्छ वातावरण महाअभियान, २०७५” शुरु गरेको छ । नेपालका सबै गाउँ र शहरमा जनताले अनुभूत गर्न सक्ने गरी प्रदूषण नियन्त्रण, सरसफाई र फोहरमैला व्यवस्थापन गर्दै शहरको खाली भागमा हरियाली प्रवर्द्धन भएको हुने महाअभियानको लक्ष्य रहेको छ ।

चित्र १: वातावरण व्यवस्थापनको आधारशीला

वन तथा वातावरण मन्त्रालयले महाअभियानको सन्दर्भमा निम्न लिखित ३ खम्बे वातावरणीय संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने नीति लिएको छ ।

- १) वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी प्रदूषण सिर्जना हुन नदिने र तोकिएको मापदण्ड विपरित फोहरमैला निष्काशन हुन नदिने
- २) वातावरण संरक्षण र विभिन्न श्रोत र किसिमहरूबाट हुने जल, स्थल, वायु र अन्य प्रदूषण रोक्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूबाट जारी कानूनहरूको कडाइका साथ पालना र कार्यान्वयन गर्ने

३) प्रदूषणको रोकथाम, नियन्त्रण, हरियाली प्रवर्द्धन तथा वातावरण संरक्षणका लागि विज्ञान प्रविधिको प्रयोग र सफल अभ्यासहरू समेतको आधारमा क्रियाकलापहरू अगाडि बढाउने महाअभियान कार्यान्वयनका लागि तपशील बमेजिमका कार्यक्रमहरू तय गरिएका छन् ।

- जनचेतना तथा सन्देशमूलक कार्यक्रम
- सरसफाई तथा फोहर व्यवस्थापन
- प्रदूषण नियन्त्रण
- हरियाली प्रवर्द्धन

६.२. वायु प्रदूषण अनुगमन प्रणाली:

यस प्रदेशमा वायु प्रदूषण मापन गर्नका लागि ५ जिल्लाका ७ स्थानहरूमा वायु प्रदूषण मापन केन्द्रहरू रहेका छन् । प्रदेशमा रहेका वायु मापन केन्द्रहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

तालिका ६.१ वायु प्रदूषण मापन केन्द्र:

सि.न.	जिल्ला	स्थान
१	काभ्रेपलाञ्चोक	धुलिखेल
२	काठमाण्डौं	शंखपार्क र रत्नपार्क
३	भक्तपुर	विरेन्द्र सैनिक स्कुल
४	ललितपुर	भैसेपाटी र पुल्चोक
५	चितवन	सौराहा

श्रोत: वातावरण विभाग, २०७५

६.३. मौसम विज्ञान स्टेशन (Meteorological Stations):

यस प्रदेशमा ६६ स्थानमा मौसम विज्ञान स्टेशन (Meteorological Stations) रहेका छन् । मौसम विज्ञान स्टेशनहरूको विवरण अनुसूची ८ मा रहेको छ ।

६.४. जलवायु अनुकूलित गाउँ कार्यक्रम:

नेपालमा कूल १४ जिल्लामा जलवायु अनुकूलित गाउँ कार्यक्रम सञ्चालित छन् । यस प्रदेश अन्तर्गत रामेछाप र भक्तपुर जिल्लामा यस्ता कार्यक्रम सञ्चालित छन् ।

६.५. वैकल्पिक उर्जा केन्द्र

जलवायु परिवर्तन तथा कार्वनका गतिविधिहरूलाई अघि बढाउन वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रमा सन् २०१० मा जलवायु तथा कार्वन इकाई स्थापना गरिएको छ । विभिन्न आयोजनाहरूबाट हालसम्म करिब १६ लाख ५० हजार टन कार्वन उत्सर्जन न्यूनीकरण प्रमाणित भई जारी भइसकेको र यस कार्वन

व्यापारबाट लगभग ७७ लाख ७२ हजार अमेरिकी डलर बराबर आम्दानी प्राप्त भइसकेको छ । अन्य नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिहरूलाई पनि कार्वन आयोजनाका रूपमा विकास गर्न अध्ययन भइरहेको छ । सबै नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिहरूलाई क्रमशः कार्वन आयोजनाको रूपमा विकास गरी कार्वन आम्दानी बढाउने तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनमा सहयोग पुर्याउने नवीकरणीय ऊर्जा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न हरित जलवायु कोष जस्ता जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कोष मार्फत श्रोत परिचालन गर्नेतर्फ केन्द्रले आवश्यक पहल गरिरहेको छ ।

६.६ प्रदेशमा जलवायु जोखिम विवरणः

नेपालको लागि जलवायु परिवर्तन जोखिम नक्साङ्कन २०१० अनुसार पहिरोको जोखिम (Landslide Risks) को हिसाबले काठमाण्डौँ जिल्ला प्रदेशमा सबैभन्दा उच्च जोखिममा पर्दछ भने चितवन अति न्यून जोखिममा पर्दछ । त्यसैगरी खडेरीको जोखिम (Drought Risks) को हिसाबले काठमाण्डौँ प्रदेशमा सबैभन्दा उच्च जोखिममा पर्दछ भने काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अति न्यून जोखिममा पर्दछ । पारिस्थितिक जोखिम (Ecological Risk) को हिसाबले भक्तपुर जिल्ला प्रदेशमा सबैभन्दा उच्च जोखिममा पर्दछ भने काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अति न्यून जोखिममा पर्दछ । जलवायु जोखिम सम्बन्धी विवरण अनुसूची ९ मा रहेको छ ।

नीतिहरू	
१	जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७
ऐनहरू	
१	वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३
नियमावलीहरू	
१	वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४
२	ओजोनतहलाई नष्ट गर्ने पदार्थको (उपभोग नियन्त्रण)नियमावली, २०५७

सन्दर्भ सामाग्रीहरू:

- आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को बजेट वक्तव्य, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, २०७५
- आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को राजस्व र व्ययको अनुमान बजेट वक्तव्य, प्रदेश सरकार, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय, प्रदेश नं. ३, २०७५
- आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/०७५, अर्थ मन्त्रालय
- औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेडका प्रकाशनहरू
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका प्रकाशनहरू
- खानी तथा खनिज क्षेत्र पार्श्वचित्र, २०७४
- चौधौं योजना (आर्थिक वर्ष २०७३/७४-२०७५/७६)
- नेपाल आयल निगमको तथ्याङ्क
- नेपाल स्वच्छ वातावरण महाअभियान (२०७५) कार्ययोजना, वन तथा वातावरण मन्त्रालय
- नेपालको जनसाङ्ख्यिक, सामाजिक, आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति, नेपाल राष्ट्र बैंक, अनुसन्धान विभाग, २०७५
- प्रारम्भिक पार्श्वचित्र, सामाजिक विकास मन्त्रालय, प्रदेश नं. ३
- राष्ट्रिय जनगणना, २०६८
- राष्ट्रिय वनश्रोत सर्वेक्षण प्रतिवेदन, २०७१, वन अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण विभाग
- वन तथा वातावरण क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको स्थिति पत्र, २०७५
- वन तथा वातावरण मन्त्रालयका विभिन्न प्रकाशनहरू
- वन विभाग, उद्योग विभाग, पर्यटन विभाग, वातावरण विभाग, भू-तथा जलाधार संरक्षण विभाग तथा वनस्पति विभागका विभिन्न प्रकाशनहरू
- स्मारिका एवं सदस्य डाइरेक्टरी २०७३, मकवानपुर उद्योग वाणिज्य संघ, हेटौँडा, मकवानपुर
- स्वतन्त्र विश्वकोश, नेपाली विकिपिडिया <https://ne.wikipedia.org/s/1slu>
- हाम्रो वन, वन विभाग, आ.व. २०७२/७३ र २०७३/७४
- १३ वटै जिल्ला जिल्ला वन कार्यालयहरूका प्रकाशित तथा अप्रकाशित श्रोतहरू
- <http://countrystudies.us/nepal/44.htm>
- <https://www.karobardaily.com/news/development/843>

अनुसूचीहरूः

अनुसूची १. प्रदेशमा नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएका खानी उत्खनन् लाइसेन्सको विवरणः

S.N	Name of Owner/Entrepreneur	Minerals	Licence No:	Issue date	Expired date	District	Location	Total Area	Investor	Country
1	Himalaya Mines and Minerals	Dolomite	1/072/73	072/4/22	087/4/21	Dhading	Jogimara	1.92	National	
2	Sagamatha Mines Pvt.Ltd.	Iron	142/071/72	071/10/14	101/10/13	Lalitpur	Godawari	4.01	National	
3	N & C Minerals Pvt.Ltd.*	Iron	33/069/70	069/5/29	089/5/28	Ramechhap	Those	18	National	
4	Nepal Metal Company Ltd.	Lead	1759/47/036-039	056/5/31	076/5/30	Dhading & Rasuwa	Tipling	0.315	International	China
5	Annapurna Quarries Pvt.Ltd.	Limestone	218/394/042-43	056/5/31	076/5/30	Dhading	Jogimara	2.59	National	
6	Hetauda Cement Udhog Ltd.	Limestone	1487/393/062	037/2/1	071/5/30	Dhading	Jogimara	1.53	National	
7	Laxmi Cement Udhog Pvt.Ltd.	Limestone	68/066/67	066/6/26	086/6/25	Lalitpur	Malta	2	National	
8	Nava Durga limestone Industries Pvt.Ltd.	Limestone	36/063/64	063/10/4	078/10/3	Dhading	Chhatre Deurali	0.75	National	
9	United Cements Pvt.Ltd.	Limestone	8/066/67	066/5/7	086/5/6	Lalitpur	Lele	0.672	National	
10	United Cements Pvt.Ltd.	Limestone	9/066/67	066/5/7	086/5/6	Lalitpur	Lele	1.25	National	
11	Annapura Quarries Pvt.Ltd	Limestone	138/067/068	67/11/25	67/11/24	Dhading	Jogimara/Satiwang	4.5	National	
12	Bhardeu Cement and Stone Ind.P.Ltd	Limestone	10/062/063	062/6/19	077/6/18	Lalitpur	Bhardeu Kafal dada	3	National	
13	Satya Ram Gelal	Limestone	22/074/75	074/6/4	94/6/3	Kavre	Bethanchok	3	National	
14	Tadi Cement & Lime Industries Pvt.Ltd.	Limestone	tra 161/068/069	66/10/12	84/9/12	Dhading	Ganesthan	3	National	
15	Maruti Cements Ltd.	Limestone	116/069/70	069/10/2	099/10/01	Sindhuli	Kakur, Thakur	5.184	National	
16	Ajaya Raj Sumargi	Limestone	1370/031/11	056/5/31	071/5/30	Makawanpur	Nibuwater	1.01	National	
17	Hetauda Cement Udhog Ltd.	Limestone	150/326/042/43	056/5/31	086/5/30	Makwanpur	Buddhichaur	24	National	
18	Hetauda Cement Udhog Ltd.	Limestone	1599/549/036	056/5/31	086/5/30	Makwanpur	Bhaise	1.3	National	
19	Laxmi Mining Pvt.Ltd.	Limestone	23/071/72	071/6/1	091 end	Chitawan	Shaktikhor	1.42	National	
20	Nepal Shallimar Cement Pvt .Ltd	Limestone	33/072/73	072/6/27	102/6/26	Kalitar		4.728	National	

21	Shivam Cement Ltd.	Limestone	47/063/64	063/11/23	083/11/22	Makawanpur	Sukaura Budhichaur	5	National
22	Star Lime Industries Pvt.Ltd.d	Limestone	17/063/64	063/7/1	078/6/31	Chitawan	Shaktikhor	1	National
23	Tara Chandra Kediya	Limestone	174/065/66	066/2/10	086/2/9	Makawanpur	Rukache	2.25	National
24	Shivam Cement Ltd.	Limestone	78/064/65	064/7/21	084/7/20	Makawanpur	Sukaura & Budhichaur	2.88	National
25	Shivam Cement Ltd.	Limestone	78/066/67	066/8/23	086/8/22	Makawanpur	Sukaura & Thingau	9.99	National
26	Shivam Cement Ltd.	Limestone	79/066/67	066/8/23	086/8/22	Makawanpur	Sukaura & Budhichaur	3	National
27	Nepal Orind Magnesite Pvt.Ltd.	Magnesite	1701/099/036	056/5/31	076/5/30	Dolakha	Wocha	2.59	National
28	Godawari Marbal Industries Pvt.Ltd.	Marble	390/024		078/3/26	Lalitpur	Kitani Godawari	2	National
29	Baba Mines & Mineral P. Ltd.	Marble	49/067/68	067/8/5	087/8/4	Makawanpur	Kogate	2	National
30	Shivam Cements Pvt. Ltd.	Marble	7/061/62	061/4/26	081/4/25	Makawanpur	Sukaura & Budhichaur	2.88	National
31	Himalayan Rock Minerals & Handycraft Industries P.Ltd.	Quartz	112/064/65	064/11/16	074/11/15	Dhading	Lapa	1	National
32	Balkrishna Maharjan	Quartzite slab	177/071/72	71/12/15	81/12/14	Dhading	Baireni	0.3	National
33	D.S. Industries Pvt.Ltd.	Quartzite slab	155/071/72	71/11/18	81/11/17	Sindhupalchok	Hagam	2	National
34	Jagritee Industries Pvt.Ltd.	Quartzite slab	6/070/71	070/4/18	075/4/17	Sindhupalchok	Shikharpur	0.25	National
35	Krishna Bahadur Lama	Quartzite slab	92/071/72	071/9/8	081/9/7	Kavre	Chysingkharka	0.92	National
36	Narayan Prasad Ghimire	Quartzite slab	34/072/73	72/6/29	82/6/28	Sindhupalchok	Baramchi	0.75	National
37	Sambhu Bhudhathoki	Quartzite slab	62/070/71	070/7/14	080/7/13	Sindhupalchok	Tatopani	3	National
38	Ladkeshower Dhunga Udhhyog Pvt.Ltd.	Quartzite slab	217/071/72	072/03/15	082/03/14	Kavre	Chysingkharka	1	National
39	L.S. Silica Sand &Minerals Industries Pvt.Ltd.	Quartzite slab	70/073/74	074-2-28		0	Hetauda	4.92	National
40	Digbijaya Products Pvt.Ltd.	Talc	1693/035/040/41	040/10/19	066/5/30	Sindhupalchok	Phulphing katti	1.944	National
41	Kamal Nath Subedi	Talc	11/060/61	060/9/14	075/9/13	Lalitpur	Chandanpur	0.863	National
42	Gauri Shankar Khanij Udhhyog Pvt.ltd.	Talc	67/054/55	055/3/31	066/5/30	Dolakha	Hawa	3.24	National
43	Ten Microns Nepal Pvt. Ltd	Talc	77/071/72	071/7/23	086/7/22	Dolakha	Hawa	1.995	National
44	Ten Microns Nepal Pvt.Ltd.	Talc	5/073/74	073/11/8	088/11/7	Dolakha	Gairimudi	9.282	National
45	Nepal Metal Company Ltd.	Zinc	1758/46/036-039	056/5/31	076/5/30	Dhading & Rasuwa	Tipling	1.675	International

श्रील:खानी तथा भू-मर्म विभाग, २०७५

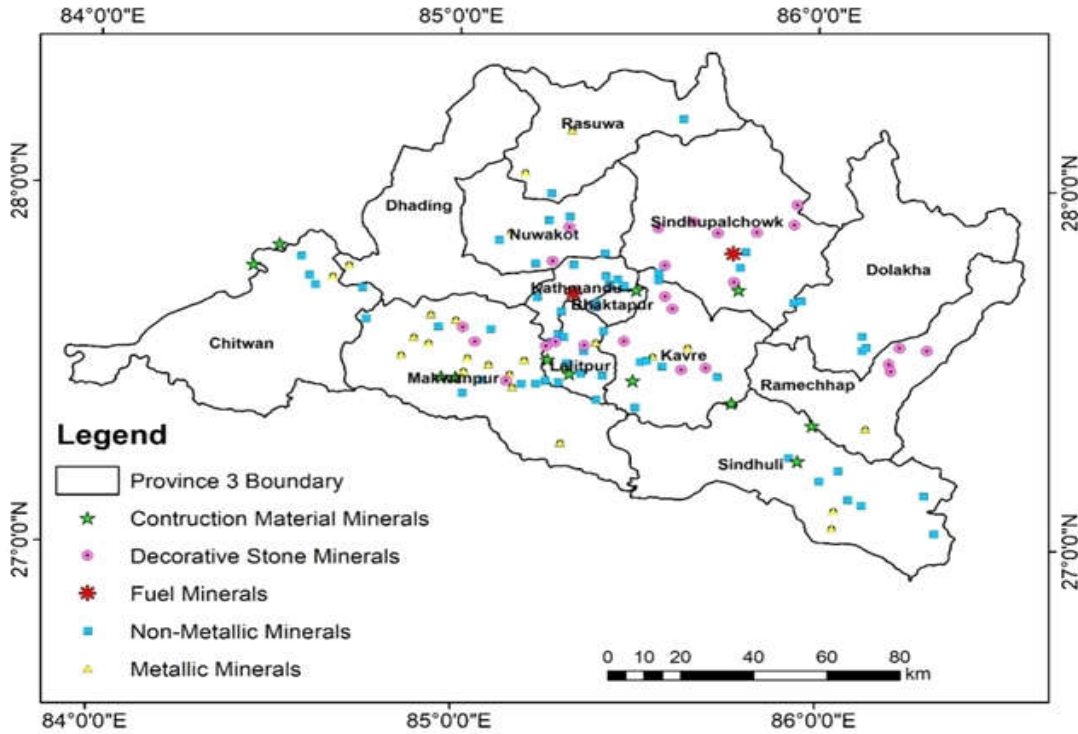
अनुसूची २. प्रदेशमा पाइने खनिज तथा धाउ (Minerals and Ores) को विवरणः

सि.नं.	नाम	जिल्लाहरू
धातुजन्य खनिज (Metallic Minerals)		
१	आईरन (iron)	फुल्चोकी (ललितपुर), ठोसे (रामेछाप), जिरबाङ्ग (चितवन)
२	कपर (copper)	कालिटार (मकवानपुर), काभ्रे, रामेछाप, धुसा(धादिङ्ग)
३	जिङ्क र लिड ओर (Zinc and Lead ores)	गणेश हिमाल क्षेत्र (रसुवा), फकुवा, लवाङ्ग खैराङ्ग (मकवानपुर) फुल्चोकी (ललितपुर) बाह्रघरे (मकवानपुर)
४	मुख्य युरेनियम डिपोजिट (Main uranium Deposits)	थुम्की, जगत, पाँचमाने, गागलफेदी, चुनिखेल (शिवपुरी क्षेत्र) काठमाण्डौं, तिनबाङ्गले, चाँदी खोला, चिरुवा खोला (मकवानपुर), बुक्का खोला (सिन्धुली), मारडर खोला र पन्पा खोला (चितवन)
५	कोबाल्ट (Cobalt)	लामिडाँडा (धादिङ्ग), नाङ्गरि (काभ्रे), भोर्ली (रामेछाप)
६	निकेल (Nickel)	खोप्रे खानी(सिन्धुली) र पुरानो काम गरीएको नाङ्गरी, निङ्गरे र भोर्ले (रामेछाप) क्षेत्रहरू
७	सुन(Gold)	त्रिशुली, बुढी गण्डकी र सुनकोशी खोलाका किनारहरूमा प्राबलमा
८	चाँदी (Silver)	गणेश हिमाल (रसुवा), बाह्रघरे (मकवानपुर)
९	टिन (Tin)	मन्धु खोला क्षेत्रहरू (मकवानपुर)
अधातुजन्य खनिजहरू (Non-Metallic Minerals)		
१०	मुख्य लाइमस्टोन ओर डिपोजिट (Main Limestone Ore deposits)	सिन्धुली, मकवानपुर, ललितपुर, धादिङ्ग
अन्य अधातुजन्य धाउहरू (Other Non-Metallic Ores)		
११	डोलोमाईट (Dolomite)	सिन्धुली, दोलखा, काभ्रे, काठमाण्डौं, धादिङ्ग
१२	मेग्नेसाइट (Magnesite)	सिन्धुपाल्चोक
इन्धन खनिजहरू (Fuel Minerals)		
१३	मिथेन ग्यास (Methane Gas)	काठमाण्डौं उपत्यका
	जेम्स इस्टोन	
१४	बेर्लि, आकुवामरीन(Beryl/ Aquamarine)	काठमाण्डौं, सिन्धुपाल्चोक
१५	काईनाईट (Kyanite)	दोलखा, रसुवा, धादिङ्ग

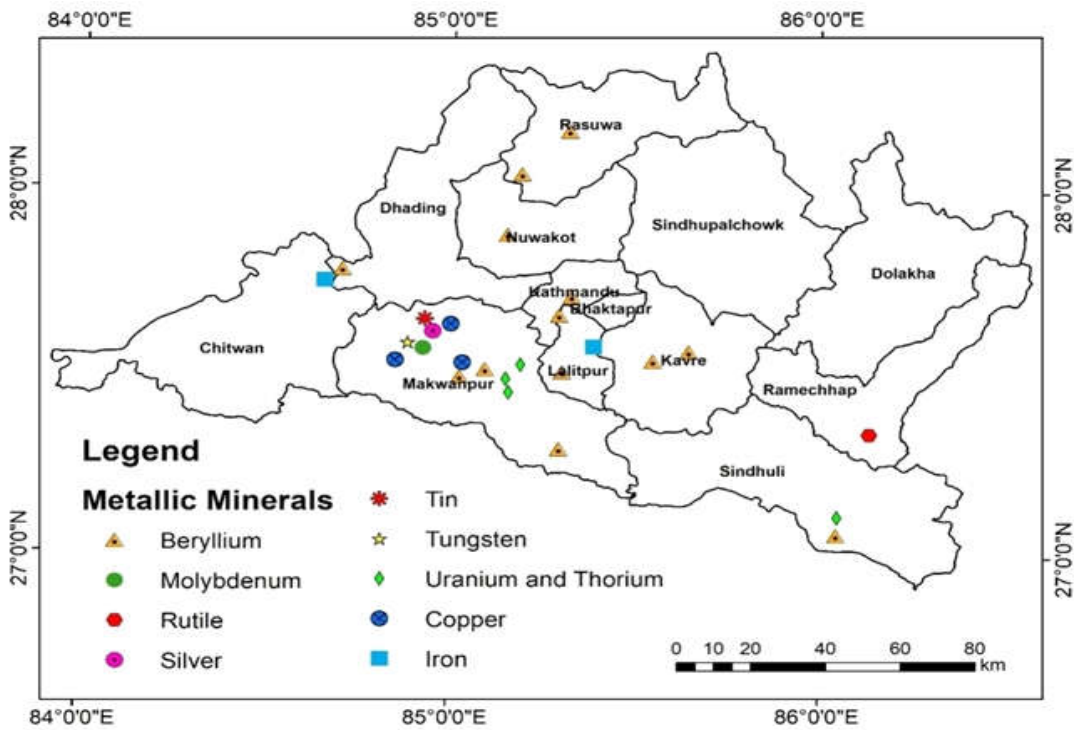
श्रोत: खानी तथा खनिज क्षेत्र पाश्चित्र, २०७४

अनुसूची ३. प्रदेश न.३ मा पाइने खनिजहरूको प्रकार र सम्भावित स्थान देखिने नक्सा:

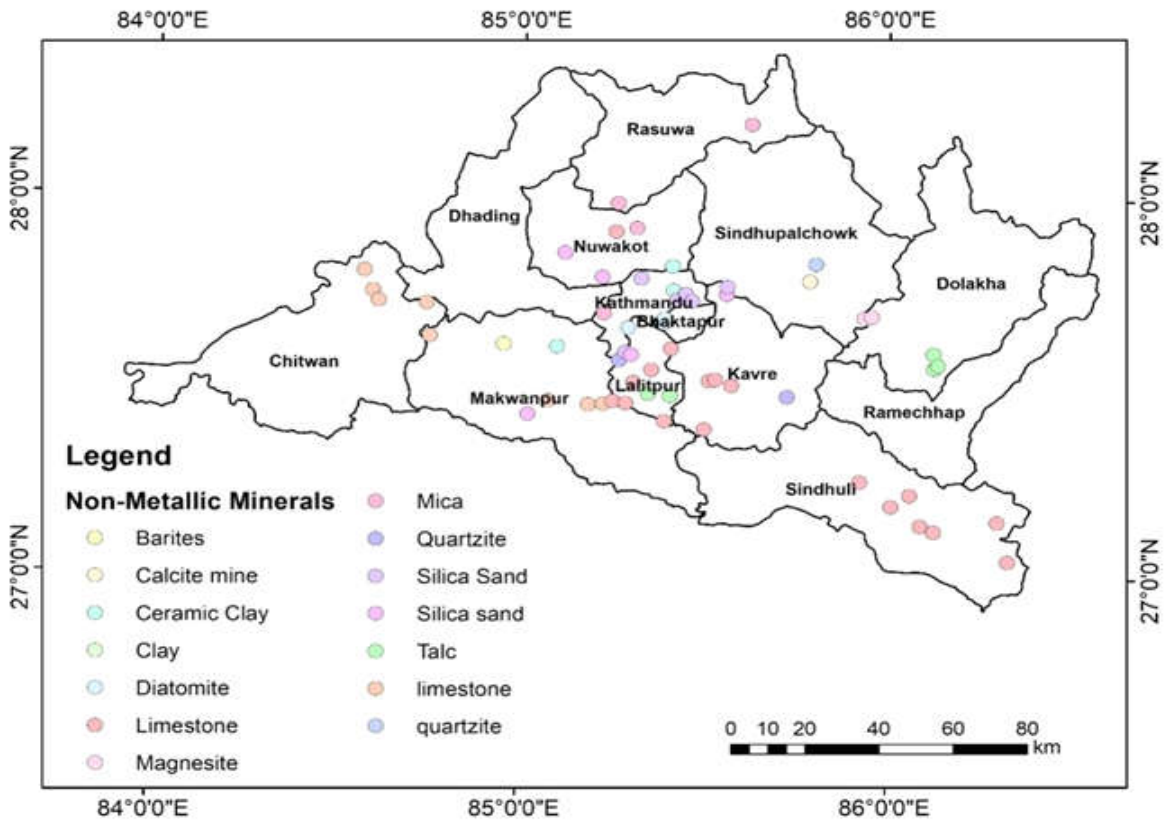
श्रोत: प्रदेश न. ३ मा पहिचान भएका खानी तथा खनिजलाई परिचालन एवं नयाँ सम्भावित खनिज श्रोत सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७५, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश नं ३, हेटौँडा, मकवानपुर

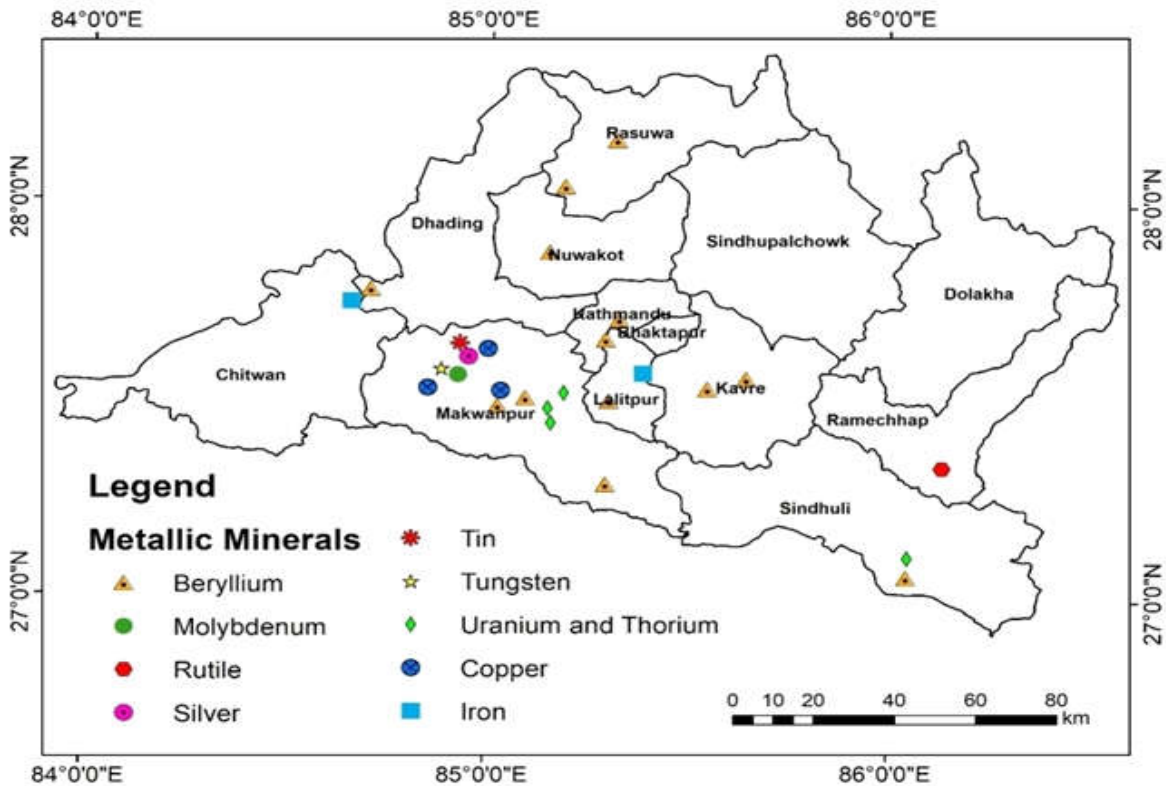
प्रदेश न. ३ मा खनिजहरूको प्रकार र सम्भावित स्थानहरू

प्रदेश न.३ मा पाइने धातुजन्य खनिजहरूको प्रकार र सम्भावित स्थानहरू

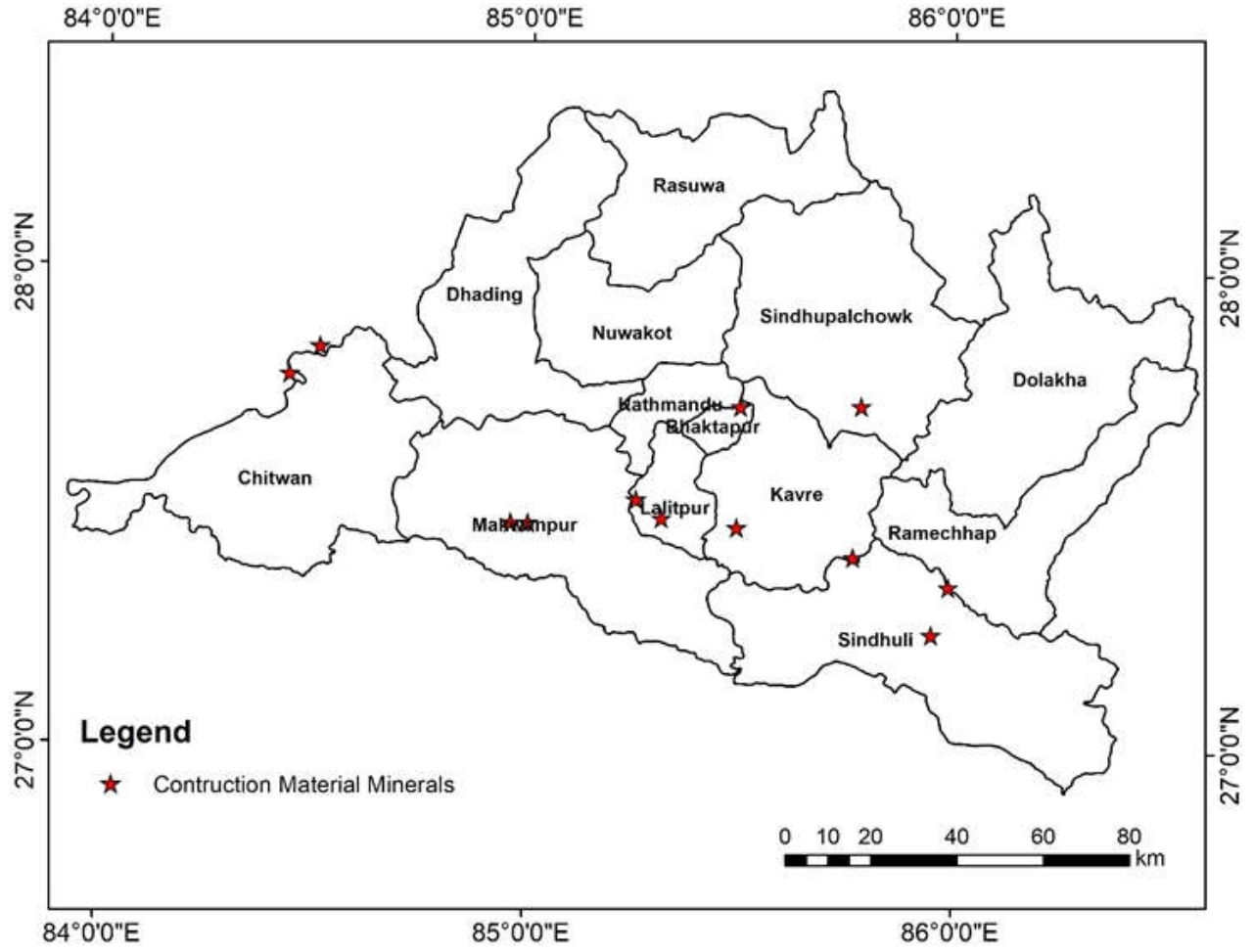

प्रदेश न.३ मा पाइने अधातुजन्य खनिजहरूको प्रकार र सम्भावित स्थानहरू

प्रदेश न.३ मा पाइने श्रृंगारीक खनिजहरूको प्रकार र सम्भावित स्थानहरू

प्रदेश न.३ मा पाइने निर्माणजन्य खनिजहरूको प्रकार र सम्भावित स्थानहरू

अनुसूची ४. उद्योग वाणिज्य संघको विवरणः

सि.न.	वाणिज्य संघहरू	ठेगाना	स्थापना मिति (वि.स.)	फोन नं.
१	नेपाल चेम्बर अफ कमर्स	च्याम्बर भवन, कान्तिपथ	२००९	०१-४२३०९४७
२	दोलखा उद्योग वाणिज्य संघ	भिमेश्वर नगरपालिका-१०, चरिकोट, दोलखा	२०३२	०४९-४२९२९८
३	रामेछाप उद्योग वाणिज्य संघ	मन्थली-४, रामेछाप	२०४९	०४८-५४००२८
४	सिन्धुली उद्योग वाणिज्य संघ	कमलामाई नगरपालिका-६, सिन्धुली	२०२५	०४७-५२०२४९, ५२०६०९
५	भक्तपुर उद्योग वाणिज्य संघ	ईडिस्ट्रियल स्टेट, व्यास-१५, भक्तपुर	२०२३	०१-६६९९३४८, ०१-६६९४८५९
६	धादिङ्ग उद्योग वाणिज्य संघ	निलकन्ठ-५, सितलबजार, धादिङ्ग	२०४८	०१०-५२०९२०
७	धुलिखेल उद्योग वाणिज्य संघ	धुलिखेल-३, काभ्रे	२०४४	०११-४९०५२०
८	काभ्रे उद्योग वाणिज्य संघ	बनेपा-६, काभ्रे	२०३३	०११-६६९२२७३, ६६९९६६
९	ललितपुर उद्योग वाणिज्य संघ	मंगल बजार, पाटन दरबार स्कोवर्ड	२०२३	०१-५२२९७४०, ५५३०६६३
१०	नुवाकोट उद्योग वाणिज्य संघ	बिदुर-३, नुवाकोट	२०४५	०१०-५६००२०, ६८०६२२
११	रसुवा उद्योग वाणिज्य संघ	धुन्चे-५, रसुवा	२०४५	०१०-५४०२९६
१२	सिन्धुपाल्चोक उद्योग वाणिज्य संघ	बारबिसे-१, सिन्धुपाल्चोक	२०५२	०११-४८९०३०, ६२००९३, ०१४२५५८७३०
१३	चितवन उद्योग वाणिज्य संघ	नारायणी मार्ग-२९७/वि.यन.पि-३, नारायणगढ, चितवन	२०१६	०५६-५२०९०८, ५२२९४५, ५२५५९२
१४	एसोसिएसन अफ ईनडस्ट्री, हेटौडा	हेटौडा, मकवानपुर	२०३६	०५७-५२०२३९, ५२६५९४
१५	खैरहनी उद्योग वाणिज्य संघ	खैरहनी नगरपालिका, चितवन		०५६-५८२५९३
१६	मकवानपुर उद्योग वाणिज्य संघ	चेम्बर मार्ग हेटौडा-२, मकवानपुर	२०२३	०५७-५२०३९०, ५२३३९०, ५२९२६०
१७	रत्ननगर उद्योग वाणिज्य संघ	रत्ननगर नगरपालिका-२, चेम्बर मार्ग, चितवन	२०२३	०५६-५६०४४८, ५६९४५४

श्रोतः स्मारिका एवं सदस्य डाइरेक्टरी २०७३, मकवानपुर उद्योग वाणिज्य संघ, हेटौडा, मकवानपुर

अनुसूची ५. प्रदेशमा रहेका ऐतिहासिक एवं धार्मिक स्थलहरू:

क्र.स	जिल्ला	विश्व सम्पदा सूचीमा परेका स्मारक तथा पुरातात्विक महत्वका स्थलको विवरण	ऐतिहासिक, सांस्कृतिक एवं कला र वास्तुकलात्मक, दरवारहरू तथा पर्यटकीय क्षेत्रको विवरण	ऐतिहासिक, सांस्कृतिक सम्पदा, प्राचीन स्मारक संग्रहालय, गढी, सांस्कृतिक धरोहर	धर्म, परंपरा र गूठी अन्तर्गत चलिआएका विभिन्न जात्रा, पर्वहरू तथा ताल तलैया, भरनाहरूको विवरण	मठ, मन्दिर, गुम्बा, चर्च, मस्जिद आदिको विवरण
१	भक्तपुर	भक्तपुर दरवार स्वाथर, चाँगुनारायण	५५ भ्याले दरवार, फनपार्क, कमल विनायक	चित्र संग्रहालय, स्वर्णद्वार, भूपतिन्द्र मल्लको सालिक, ठूलो घण्टा	सिद्ध पोखरी, कमल विनायक दह	सूर्यविनायक, राधाकृष्ण मन्दिर, तलेजु भवानी, न्यातपोल, भैरवनाथ, दत्तात्रेयको मन्दिर, नवदुर्गा, चाँगुनारायण मन्दिर, निलबाराही, इन्द्रायणी, बम्हायणी, सुवर्णेश्वर, डोलेश्वर महादेव, कैलाशनाथ महादेव मन्दिर, शाक्यमुनी बुद्ध मन्दिर, आशापुरी महादेव, वत्सला देवी, तिलमाधव नारायण
२	चितवन	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	देवघाट, सोमेश्वर कालिका, विक्रम बाबा, देवघाट, त्रिवेणी, गोदक, पाण्डवनगर, चित्रसारी प्रा.ली., चरेस, कुरिनटार, पुरानो कंकाली समुदायिक वन, सिराईचुली आदि ।	उपरदाङ्गगढी, पुरानो गढी, चिसापानी गढी, सोमेश्वर गढी, कबिलासपुर गढी	सत्रहजार ताल, बीस हजारी ताल, बासइ हजारी ताल, नन्द अष्टाईस हजारी ताल, नन्द भाउजु ताल, तमोरघैला ताल, गडुवा ताल, पशुराम कुण्ड, मन्जुरा ताल, कसरा ताल	बागेश्वरी, गणेशस्थान, शिवघाट, सोमेश्वर कालिका, जुट्यानी कालिका, मनकामना दर्शन
३	धादिङ्ग	गुप्तेश्वर गुफा, चमेरो गुफा, सिद्ध लेक, चैनपुर ज्वालामुखी, फुलखर्कको सप्तरंगी इन्ड्रेणी, भालाडको तातोपानी मुल, गजुरी, नौविसे पार्क	ज्यामरुड दरवार, दोमन गढी	गंगा जमुना, पाविल तातोपानी	त्रिपुरा सुन्दरी मन्दिर, ढोला मण्डलीमाई, खड्गदेवी, गंगा जमुना, भंगेरी भैरव (धुवाकोट) सल्यानकोट थान, भैरवीमाई, सिडकिल, टासी छेजोड गुम्बा	
४	दोलखा		चर्नावती (त्रिवेणी)	च्छेरोल्या ताल,	दोलखा भिमसेन महादेव मन्दिर, कालिन्चोक भगवती, त्रिपुरासुन्दरी	

५	काठमाडौं	पशुपतिनाथ, स्वयम्भूनाथ, बौद्धनाथ, हनुमान् ढोका दरवार, स्ववायर,	नारायणहिटी दरवार, सिंहदरवार, हनुमानढोका दरवार, स्ववायर, रानी पोखरी, राष्ट्रिय संग्राहालय छाउनी, बबरमहल, केशरमहल,	धरहरा, घण्टाघर, सुनधारा,	टौदह, इन्द्र दह, शेषनारायण कुण्ड, मातातिर्थ कुण्ड, मच्छैनारायण कुण्ड, रानी पोखरी, नाग पोखरी, कमल पोखरी, गहना पोखरी,	पशुपतिनाथ, गृह्येश्वरी, बुढानिलकण्ठ, गोकर्णेश्वर, दक्षिणकाली, स्वयम्भूनाथ, बौद्धनाथ स्तूप, तलेजु भवानी, बज्रयोगिनी, बाघभैरव, ट्वाइट गुम्बा, भालेश्वर महादेव, विष्णु देवी मन्दिर, भद्रकाली, शोभा भगवती, सडुकटा, चाङ्गुनारायण, शेषनारायण, नक्साल भगवती, जल विनायक, सिद्धिविनायक, मनेश्वरी (तलेजु)
६	काभ्रेपलाञ्चोक		धूलिखेल, पनौती, नगरकोट, दालालघाट,	दाप्चा, दुतिको पहिरो	मैना पोखरी	प्लाञ्चोक भगवती मन्दिर, नमोबुद्ध, इन्द्रेश्वर महादेव, चन्द्रेश्वर महादेव, चण्डेश्वरी मन्दिर, धनेश्वर मन्दिर, तिमाल नारायण, खोपासी खड्केश्वर महादेव, नाला भगवती, लड्कु लड्केश्वर महादेव, खोपासी फड्केश्वर महादेव, पनौती केदारेश्वर महादेव,
७	ललितपुर	पाटन दरबार स्ववायर,	पाटन दरबार स्ववायर, अशोक, रातो मच्छिन्द्रनाथ, गोदावरी, बज्रबाराही, फुलचोकी, लांकुरी भन्ज्याङ्ग,	चिडियाखाना	पाटनको कृष्ण मन्दिर, सन्तानेश्वर महादेव, बज्रबाराही मन्दिर, कार्य विनायक, बंगलामुखी, विशंखु नारायण, कार्यविनायक, बालकुमारी मन्दिर, कुम्भेश्वर, बटुक भैरव, भिमसेन स्थान, महालक्ष्मी स्थान, पञ्चेश्वर महादेव, विष्णु देवी मन्दिर, पन्चकन्या मन्दिर, महापाल महाबौद्ध, श्री काली, श्री रुद्रायणी, श्री बुद्ध विहार, टिका भैरव, मन्दिर,	
८	मकवानपुर		रानी दरबार, मुकुन्दसेन राजाको ऐतिहासिक (गढी) दरवार,	त्रिसापानी गढी, मकवानपुर गढी, हुमाने भन्ज्याङ्ग, चेपाङ्ग संग्राहालय, शहिद स्मारक	गोदावरी मेला (१२ वर्षमालाने, इन्द्र सरोवर ताल,	बनस्खण्डी, चुरियामाई, भुटनदेवी, बशपोपाल, त्रिखण्डी, पशुपतीनाथ, पाथिभरा, बज्रबाराही, त्रीवेणी धाम, टासी छेजोङ गुम्बा,

९	नुवाकोट		नुवाकोट दरबार क्षेत्र, पृथ्वी नारायण स्मृती उद्यान, विरेन्द्र स्मृती उद्यान, सागर कुण्ड, देवीघाट, उत्तरगया, ककनी, चिसापानी,		सागरकुण्ड, बोलदेही ताल,	भैरवी, जालपा देवी, दुष्पेश्वर, महादेव, पञ्चकन्या, राम मन्दिर, उग्रतारा, उत्तरगया, बाराही, बाघभैरव
१०	रामेछाप		विश्वामित्र गुफा, सर्दिङ डाँडा, सै लुङ, सुनापाती डाँडा, हिले देवी, अलशेश्वर डाँडा, भोजुङ, काला डाँडा, थाना डाँडा, थलारी, गिद्धे डाँडा,		जटापोखरी, पाँचपोरी, बहुला पोखरी, काला पोखरी, भाले पोखरी, बालान्छे पोखरी, तीबलाल पोखरी, छहरे खोला भरना, महभिर छांगा,	खाँडा देवी, रजगाउँ, ऐरम्बास, भृङ्गेश्वर, उमा तीर्थ, जवरोश्वर, साततले कैलाश, थानापाती (बाहुनचुरा) थानापाती (मचवारी), त्रिवेणी, छिताकण्ठ, ऋषी तपश्वी, ब्रम्हाविष्णु, महादेवस्थान, सैलुङ्गेश्वरी, अलेश्वरी, छाँगेश्वरी गराँसे कालिका देवस्थान, गौखरेश्वर थोदुङ गुम्बा, हिगसुम गुम्बा, पेमाछोलिङ्ग गुम्बा, साङ्छयोलिङ्ग गुम्बा, उगँनछयोलिङ्ग गुम्बा, कर्मछयोलिङ्ग गुम्बा, पुडिघ्याङ गुम्बा, संम्बा गुम्बा, सित्तपारी गुम्बा, टासीछयोलिङ्ग गुम्बा आदि
११	रसुवा		बेत्रावती, गोसाइकुण्ड, लाडटाङ राष्ट्रिय निकुन्ज, गणेश हिमाल, यालापिक,	रसुवागढी,	गोसाइ कुण्ड, सुर्य कुण्ड, पार्वती कुण्ड, भैरव कुण्ड, सरस्वती कुण्ड, गणेश कुण्ड,	कालिका माइको मन्दिर, उत्तरगया, घट्टेखोला मन्दिर,
१२	सिन्धुली		सर्वशिश्वेश्वर माहादेव गुफा, सर्पे ढुंगा, लंगेश्वर बाबा धाम,	सिन्धुलीगढी, हरिहरपुरगढी	पञ्चकन्या पोखरी,	भद्रकाली मन्दिर, कमलामाई मन्दिर, सिद्धबाबा मन्दिर, कालीमाई, लंगेश्वर-मधुगंगा बाबाधाम, कुशेश्वर महादेव, सर्वशिश्वेश्वर माहादेव गुफा
१३	सिन्धुपाल्चोक		तातोपानी, हेलम्बु, जुगल हिमाल आरोहण, पाताल गुफा, ओखेनी, बल्जुङ, लान्छोथथुङ टाकुरा, थाम डाँडा, फुस्रे, गाडजाला भन्ज्याङ,	दुगुना गढी दरवार,	पाँच पोखरी,	गौरती भिमसेन, पाल्चोक भगवती, तौथली माइस्थान, लिस्तिमाई, नवलपुर भिमसेन, पङ्कोश्रि महादेव,

अनुसूची ६. जडिबुटी बिक्री वितरण लागत:

सि.न	जडिबुटीको नाम	सिन्धुली		काभ्रेपलाञ्चोक		सिन्धुपाल्चोक		रसुवा		नुवाकोट		जम्मा	
		परिमाण	राजस्व	परिमाण	राजस्व	परिमाण	राजस्व	परिमाण	राजस्व	परिमाण	राजस्व	परिमाण	राजस्व
१	कुटकी							१,४३०	८,७९०			१,४३०	८,७९०
२	चिराईतो							६८०	१,७१७			६८०	१,७१७
३	टायरी	६००	४,८००									६००	४,८००
४	ठिगुरेसल्ला							४५	४५			४५	४५
५	तितेपाती			३,०००	३,०००							३,०००	३,०००
६	तेजबोक्रा	४९,५००	१,४०,२२०									४९,५००	१,४०,२२०
७	दालचिनी	१,०००	८,०००									१,०००	८,०००
८	धुपीबोक्रा							६,९९२	१,७४,८००			६,९९२	१,७४,८००
९	धुपीको पात							१,९९८	३,९९६			१,९९८	३,९९६
१०	निरमसी							१११	५,५५०			१११	५,५५०
११	पाखनवेद	१२,५००	६२,५००	१,५०९	१३,५३३							१४,००९	७६,०३३
१२	वनकरेलाको बियाँ			४००	४००			३०	४६०			४३०	८६०
१३	बुकी फूल							४०	४०			४०	४०
१४	बोझो							१००	५००			१००	५००
१५	बोधिचित	२,०००	१०,०००	१९,४४८	२१,५००							२१,४४८	२१,५००
१६	भोर्ला बोक्रा							२००	१,०००			२००	१,०००
१७	बिप जरा							७००	७,०००			७००	७,०००
१८	सुनपाती							५५०	२७५			५५०	२७५
१९	अन्य विविध					२५,३२८	१,६६,७०५			७,५८८	२,२३,१५०	३२,९१६	३,८९,८५५
	जम्मा	६५,६००	२,२५,५२०	२४,३५७	३८,४३३	२५,३२८	१,६६,७०५	१२,८७६	२,०४,१७३	७,५८८	२,२३,१५०	१,३३,७४९	८,४६,९४८

श्रोत: हाम्रोवन/वन विभाग, आ.व. २०७३/२०७४

अनुसूची ७. जलाधार जोखिम नक्साङ्कन तालिका:

Major River Basin	Sub Basin	Watershed	Area (sq km)	WS ID	Combined Sensitivity Index	Combined Multiple Risk Exposure Index	Combined Multiple Adaptation Capability Index	Combined Multiple Vulnerability Index	Vulnerability Rank	Included District
	Kamala	Baidyanath Khola	428.15	24	0.31	0.97	0.43	0.64	12	Sindhuli (Udayapur provience-1)
Gandaki	Budhi Gandaki	Budhi Gandaki	2960.15	63	0.68	0.6	0.46	0.63	15	Dhading Nuwakot (Gorkha provience-4)
Koshi	Sun koshi	Yari Khola	359.71	23	0.54	0.59	0.39	0.59	17	Sindhuli (Proviencie-1 Khotang, Okhaldhunga, Udayapur)
Koshi	Sun koshi	Gangeti Khola	234.65	33	0.49	0.44	0.27	0.57	21	Ramechhap,Sindhuli
Koshi	Tama Koshi	Lower Tamakoshi	325.58	34	0.45	0.43	0.27	0.53	30	Ramechhap
	Kamala	Chandaha Khola	304.82	31	0.24	0.66	0.31	0.51	34	Sindhuli
Koshi	Sun Koshi	Bandijor Khola	318.43	30	0.4	0.45	0.28	0.51	35	Ramechhap,Sindhuli
	Kamala	Thakur Khola	98.96	25	0.19	0.61	0.29	0.48	47	Sindhuli
Koshi	Sun Koshi	Khansan Khola	205.16	26	0.43	0.42	0.33	0.47	48	Sindhuli (Proviencie-1 Okhaldhunga)
Gandaki	Trisuli	Kolpu Khola	170.28	58	0.55	0.34	0.37	0.47	50	Dhading, Nuwakot
Koshi	Sunkoshi	Kalunjekhola	53.7	42	0.37	0.49	0.37	0.45	52	Kabra, Ramechhap
Koshi	Indrawati	Lower Indrawati	432.14	49	0.73	0.37	0.56	0.44	53	Kabra,Sindhupalchowk
Koshi	Sun Koshi	Rosi Khola	564.81	44	0.77	0.46	0.66	0.44	54	Kabra,Sindhuli
Koshi	Sun Koshi	Chauri Khola	327.86	41	0.41	0.41	0.43	0.39	69	Dolakha, Kabra, Ramechhap, Sindhupalchowk
Koshi	Sun Koshi	Jhikhu Khola	266.55	45	0.63	0.44	0.62	0.39	70	Kabra
Gandaki	East Rapti	East Rapti	293.17	54	0.32	0.61	0.51	0.38	71	Makawanpur
Gandaki	Trisuli	Mahesh Khola	278.95	57	0.58	0.28	0.47	0.38	72	Dhading, Makwanpur
Koshi	Sun Koshi	Bhushe Khola	108.61	46	0.53	0.31	0.45	0.38	73	Kabra, Sindhupalchowk
Gandaki	Trisuli	Bhyaure Khola	153.82	60	0.5	0.16	0.36	0.35	79	Dhading,Nuwakot
Koshi	Sun Koshi	Bhotekoshi	589.86	40	0.35	0.38	0.42	0.34	83	Sindhupalchowk
Gandaki	Trisuli	Lower Trisuli	281.66	64	0.36	0.25	0.36	0.32	86	Chitwan,Dhading,(Proviencie no:4 Gorkha)

Gandaki	Trisuli	Tadi Khola	664.04	51	0.55	0.27	0.53	0.32	88	Nuwakot
Gandaki	Trisuli	Upper Trisuli	707.22	61	0.39	0.25	0.4	0.31	90	Dhading, Rasuwa, Nuwakot
	Bagmati	Kokhajor Khola	354.75	43	0.28	0.44	0.45	0.31	92	Kabra, Sindhuli
	Bagmati	Marin Khola	138.7	32	0.15	0.34	0.29	0.31	93	Sindhuli
Koshi	Sun Koshi	Balephi Khola	300.23	47	0.3	0.25	0.34	0.3	94	Sindhupalchowk
Koshi	Likhu	Likhu Khola	1049.69	29	0.37	0.28	0.42	0.3	95	Ramechhap (providence no:1, Okhaldhunga, Solukhumbu)
Koshi	Tama Koshi	Middle Tamakoshi	616.74	38	0.5	0.23	0.52	0.27	100	Dolakha, Ramechhap
Gandaki	East Rapti	Gorandhi Khola	425.84	56	0.29	0.39	0.51	0.24	105	Makawanpur
	Bagmati	Palun Khola	219.55	55	0.4	0.23	0.51	0.22	11	Makawanpur
Koshi	Indrawati	Upper Indrawati	472.76	48	0.22	0.16	0.32	0.22	112	Sindhupalchowk
Koshi	Tama Koshi	Khimti Khola	445.83	35	0.24	0.16	0.34	0.22	114	Dolakha, Ramechhap
Koshi	Tama Koshi	Sagu Khola	248.03	39	0.19	0.2	0.37	0.19	119	Dolakha, Sindhupalchowk
Gandaki	Trisuli	Trisuli-Seti	59.24	70	0.19	0.25	0.43	0.17	122	Chitwan (Providence no:4 Tanahun)
Koshi	Indrawati	Melamchi	324.18	50	0.17	0.12	0.32	0.17	123	Sindhupalchowk
Gandaki	Budhi Gandaki	Bahil Khola	144.09	62	0.02	0.19	0.28	0.16	125	Dhading
	Bagmati	Lower Bagmati	439.87	53	0.3	0.32	0.62	0.13	128	Kabra, Lalitpur, Makwanpur
Koshi	Tama Koshi	Upper Tama koshi	180.07	37	0.14	0.02	0.35	0.08	131	Dolakha
Koshi	Tama Koshi	Khare Khola	265.65	36	0.12	0	0.35	0.05	133	Dolakha
	Bagmati	Upper Bagmati	677.58	52	0.87	0.01	1	0	135	Bhaktapur, Kathmandu, Lalitpur

Source: Climate Change and Vulnerability Mapping in Watershed in Middle and High Mountains of Nepal, 2012, DSCWM

अनुसूची द. प्रदेशमा मौसम विज्ञान स्टेशन (Meteorological Stations):

सि.न.	स्टेशन	ईन्डेस्क नं	स्टेशनको प्रकार	जिल्ला	Elevation
१	झवानी	९०३	PRECIPITATION	चितवन	२७०
२	चिसापानी गढी	९०४	PRECIPITATION	मकवानपुर	१७०६
३	दामन	९०५	CLIMATOLOGY	मकवानपुर	२३१४
४	हेटौडा	९०६	CLIMATOLOGY	मकवानपुर	४७४
५	मार्खु गाँउ	९१५	PRECIPITATION	मकवानपुर	१५३०
६	मकवानपुर गढी	९१९	PRECIPITATION	मकवानपुर	१०३०
७	बेलुवा(मनहरी)	९२०	PRECIPITATION	मकवानपुर	२७४
८	रजैया	९२५	PRECIPITATION	मकवानपुर	३३२
९	भरतपुर	९२७	CLIMATOLOGY	चितवन	२०५
१०	टिमुरे	१००१	CLIMATOLOGY	रसुवा	१९००
११	आरुघाट बजार	१००२	PRECIPITATION	धादिङ्ग	५१८
१२	नुवाकोट	१००४	CLIMATOLOGY	नुवाकोट	१००३
१३	धादिङ्ग	१००५	PRECIPITATION	धादिङ्ग	१४२०
१४	घुम्डताङ्ग	१००६	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	२०००
१५	ककनी	१००७	AGROMETEOROLOGY	नुवाकोट	२०६४
१६	नवलपुर	१००८	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	१५९२
१७	चौतारा	१००९	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	१६६०
१८	धानकोत	१०१५	PRECIPITATION	काठमाण्डौ	१६३०
१९	सर्माथाङ्ग	१०१६	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	२६२५
२०	दुबिचौर	१०१७	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	१५५०
२१	बाउनेसि	१०१८	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	८४५
२२	मन्दान	१०२०	PRECIPITATION	काभ्रेपलाञ्चोक	१३६५
२३	गोदावरी	१०२२	CLIMATOLOGY	ललितपुर	१४००
२४	दोलाल घाट	१०२३	PRECIPITATION	काभ्रेपलाञ्चोक	७१०
२५	धुलिखेल	१०२४	CLIMATOLOGY	काभ्रेपलाञ्चोक	१५५२
२६	घाप	१०२५	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	१२४०
२७	वाहबिसे	१०२७	CLIMATOLOGY	सिन्धुपाल्चोक	१२२०
२८	पचौर घाट	१०२८	PRECIPITATION	काभ्रेपलाञ्चोक	६३३
२९	खुमलटार	१०२९	AGROMETEOROLOGY	ललितपुर	१३५०
३०	काठमाण्डौ विमानस्थल	१०३०	AERONATICAL	काठमाण्डौ	१३३७
३१	साँखु	१०३५	PRECIPITATION	काठमाण्डौ	१४४९
३२	पाँचखाल	१०३६	CLIMATOLOGY	काभ्रेपलाञ्चोक	८६५
३३	धुनिवेशी	१०३८	CLIMATOLOGY	धादिङ्ग	१०८५

३४	पानीपोखरी (काठमाण्डौं)	१०३९	CLIMATOLOGY	काठमाण्डौं	१३३५
३५	नगरकोट	१०४३	CLIMATOLOGY	भक्तपुर	२१६३
३६	खोपासी	१०४९	PRECIPITATION	काभ्रेपलाञ्चोक	१५१७
३७	भक्तपुर	१०५२	PRECIPITATION	भक्तपुर	१३३०
३८	धामाचित	१०५४	PRECIPITATION	रसुवा	१८४७
३९	धुन्चे	१०५५	CLIMATOLOGY	रसुवा	१९८२
४०	पन्सायो खोला	१०५७	PRECIPITATION	नुवाकोट	१२४०
४१	टार्किज्ञान	१०५८	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	२४८०
४२	चाँगुनारायण	१०५९	CLIMATOLOGY	भक्तपुर	१५४३
४३	चापागाँउ	१०६०	PRECIPITATION	ललितपुर	१४४८
४४	साँगा चोक	१०६२	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	१३२७
४५	थोरूपा	१०६३	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	१७५०
४६	बुढानिलकण्ठ	१०७१	CLIMATOLOGY	काठमाण्डौं	१३५०
४७	खोकना	१०७३	CLIMATOLOGY	ललितपुर	१२१२
४८	सुन्दरीजल	१०७४	PRECIPITATION	काठमाण्डौं	१४९०
४९	लेले	१०७५	PRECIPITATION	ललितपुर	१५९०
५०	नैकाप	१०७६	PRECIPITATION	काठमाण्डौं	१५२०
५१	सुन्दरीजल	१०७७	PRECIPITATION	काठमाण्डौं	१३६०
५२	धाप	१०७८	PRECIPITATION	सिन्धुपाल्चोक	१३१०
५३	नागार्जुन	१०७९	PRECIPITATION	काठमाण्डौं	१६९०
५४	टिकाथली	१०८०	PRECIPITATION	ललितपुर	१३४१
५५	जितपुर फेदी	१०८१	PRECIPITATION	काठमाण्डौं	१३२०
५६	नाँगखेल	१०८२	PRECIPITATION	भक्तपुर	१४२८
५७	नाँगडाडा	११०१	PRECIPITATION	दोलखा	८५०
५८	चरीकोट	११०२	PRECIPITATION	दोलखा	१९४०
५९	जिरी	११०३	AGROMETEOROLOGY	दोलखा	२००३
६०	मेलुङ्ग	११०४	PRECIPITATION	दोलखा	१५३६
६१	सिन्धुली गढी	११०७	CLIMATOLOGY	सिन्धुली	१४६३
६२	बाँहुन तिल्पुङ्ग	११०८	PRECIPITATION	सिन्धुली	१४१७
६३	नेपाल थोक	१११५	PRECIPITATION	सिन्धुली	१०९८
६४	हरिहरपुर गढीउपत्यका	१११७	PRECIPITATION	सिन्धुली	२५०
६५	मन्थली	११२३	PRECIPITATION	रामेछाप	४९५
६६	कात्रे	११२४	AGROMETEOROLOGY	दोलखा	१७५५

श्रोत: जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, २०७५

अनुसूची ९. प्रदेशमा जलवायु जोखिमको विवरणः

श्रोतः वातावरण मन्त्रालय (सन् २०१०), नेपालको लागि जलवायु परिवर्तन जोखिम नक्साङ्कन, काठमाण्डौ, नेपाल

क्र.सं.	जिल्ला	District Ranks in Ecological Risk				District Ranks in Rainfall Temperature Risk			
		राष्ट्रियस्तरमा जोखिम स्थान	प्रदेशस्तरमा जोखिम स्थान	स्कोर (Score)	समूह (Group)	राष्ट्रियस्तरमा जोखिम स्थान	प्रदेशस्तरमा जोखिम स्थान	स्कोर (Score)	समूह (Group)
१	भक्तपुर	१	१	१	अति उच्च	६	३	०.७३६	अति उच्च
२	काठमाण्डौ	२	२	०.८४४	अति उच्च	१	१	१	अति उच्च
३	रसुवा	१५	३	०.३९३	उच्च	४५	११	०.३५९	मध्यम
४	दोलखा	२३	४	०.३३	मध्यम	२०	६	०.५१८	उच्च
५	सिन्धुपाल्चोक	२६	५	०.३	मध्यम	२६	७	०.४८८	उच्च
६	रामेछाप	२८	६	०.२७४	मध्यम	५	२	०.७७३	अति उच्च
७	धादिङ्ग	३३	७	०.२४७	मध्यम	३४	८	०.४१	मध्यम
८	सिन्धुली	३४	८	०.२४४	मध्यम	४२	१०	०.३६८	मध्यम
९	नुवाकोट	३९	९	०.२१६	मध्यम	३९	९	०.३७४	मध्यम
१०	ललितपुर	५३	१०	०.१३३	न्यून	४९	१२	०.३३७	न्यून
११	चितवन	५९	११	०.११९	न्यून	९	४	०.४८८	उच्च
१२	मकवानपुर	६०	१२	०.११७	न्यून	१०	५	०.६७७	अति उच्च
१३	काभ्रेपलाञ्चोक	७२	१३	०.०२२	अति न्यून	६०	१३	०.२३८	न्यून

क्र.स.	जिल्ला	District Ranks in Landslide Risks				District Ranks in Drought Risks			
		राष्ट्रियस्तरमा जोखिम स्थान	प्रदेशस्तरमा जोखिम स्थान	स्कोर (Score)	समूह (Group)	राष्ट्रियस्तरमा जोखिम स्थान	प्रदेशस्तरमा जोखिम स्थान	स्कोर (Score)	समूह (Group)
१	काठमाण्डौं	२	१	०.८९८	अति उच्च	१०	१	०.७१७	अतिउच्च
२	मकवानपुर	९	२	०.७३८	उच्च	५०	१०	०.२७१	न्यून
३	रामेछाप	१३	३	०.७०५	उच्च	१९	३	०.६१३	उच्च
४	सिन्धुली	१८	४	०.७	उच्च	४१	७	०.३२७	न्यून
५	भक्तपुर	१९	५	०.६९६	उच्च	३१	६	०.४१४	मध्यम
६	रसुवा	२३	६	०.६८६	उच्च	२७	५	०.४४६	मध्यम
७	सिन्धुपाल्चोक	२४	७	०.६८३	उच्च	४८	८	०.२८	न्यून
८	नुवाकोट	२७	८	०.६५२	उच्च	५२	११	०.२५३	न्यून
९	धादिङ्ग	२८	९	०.६४८	उच्च	२२	४	०.५१७	उच्च
१०	काभ्रेपलाञ्चोक	३९	१०	०.५४८	मध्यम	६९	१३	०.१५६	अति न्यून
११	दोलखा	४०	११	०.५४२	मध्यम	१७	२	०.६१९	उच्च
१२	ललितपुर	५५	१२	०.३६२	न्यून	४९	९	०.२७१	न्यून
१३	चितवन	५९	१३	०	अति न्यून	५३	१२	०.२५१	न्यून

अनुसूची १०. मन्त्रालयका कार्यजिम्मेवारीहरू

१. व्यापार वाणिज्य र बजार प्रतिस्पर्धा सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड तथा योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन एवं नियमन र सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ्ग नियन्त्रण
२. प्रादेशिक व्यापार सम्बन्धी पूर्वाधार निर्माण, प्रवर्द्धन, सहजीकरण, बजार अनुगमन, समन्वय, तथ्यांक प्रणाली, बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षण, अध्ययन तथा अनुसन्धान र नियमन
३. ढुवानी परिवहन प्रणाली, तथा कार्गो व्यवस्थापन
४. नेपाल सरकारको सहमतिमा आर्थिक तथा औद्योगिक विषयका करारजन्य सम्झौता
५. व्यापारिक फर्महरूको दर्ता, नवीकरण, खारेजी र नियमन
६. खानी तथा खनिज पर्दाथको अन्वेषण सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड र योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन र नियमन एवं पूर्वाधार विकास, अनुसन्धान, सर्वेक्षण, लागत संकलन, अभिलेखांकन, अन्वेषण, उत्खनन, प्रादेशिक प्रयोगशालाको स्थापना तथा सञ्चालन र संघसँग समन्वय
७. भौगर्भिक अध्ययन तथा अनुसन्धान र नक्सा सम्बन्धी
८. कलकारखाना र औद्योगिकीकरण सम्बन्धी, नीति, कानून, मापदण्ड र योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
९. उद्योग दर्ता अनुमति, नवीकरण एवं खारेजी र औद्योगिक विकास तथा औद्योगिक व्यवसायको प्रवर्द्धन र नियमन
१०. प्रदेशस्तरको उद्योग क्षेत्रको भौतिक पूर्वाधार विकास सम्बन्धी योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन तथा औद्योगिक क्षेत्र र विशेष आर्थिक क्षेत्रको स्थापना, संभालन र विस्तार
११. औद्योगिक वस्तुको निर्यात प्रवर्द्धन
१२. सार्वजनिक सेवा, अत्यावश्यक सेवा र वस्तु आपूर्ति सम्बन्धी नीति कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन
१३. उपभोक्ता हक अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धन, उपभोक्ता जागरण कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन
१४. मूल्य र कालोबजारी तथा कृत्रिम अभाव नियन्त्रण एवं नियमन
१५. संघीय मापदण्ड अनुसार स्टान्डर्ड वर्गीकरण, गुणस्तर परीक्षण र नियमन
१६. उपभोक्ता अदालत गठन र सञ्चालन
१७. अत्यावश्यक वस्तुहरूको प्रादेशिक माग र आपूर्ति सम्बन्धी सूचना संकलन, विश्लेषण, प्रक्षेपण र आपूर्ति व्यवस्था, मौज्जातको व्यवस्था र आपूर्तिमा अन्तरप्रादेशिक र स्थानीय तहबीच समन्वय
१८. लक्षित क्षेत्र र वर्गका लागि वस्तु र सेवामा प्रादेशिक अनुदान र नियमन
१९. करार, साझेदारी र एजेन्सी सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन
२०. संघसँगको समन्वयमा कम्पनी स्थापना सम्बन्धी नीति तथा कानून तर्जुमा तथा कार्यान्वयन, नियमन र कम्पनी प्रशासन
२१. दामासाहीमा परेका उद्योग, व्यवसायिक कम्पनी तथा फर्म व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
२२. प्रदेशस्तरमा हानिकारक पदार्थहरूको नियमन तथा व्यवस्थापन

२३. प्रदेशस्तरमा इन्धनको गुणस्तर नियन्त्रण
२४. संघीय कानून बमोजिम क्यासिनो तथा चिट्ठा दर्ता, अनुमति र नियमन सम्बन्धी
२५. प्रदेशभित्रका उद्योगहरू र साना, मझौला, घरेलु तथा लघु उद्योगहरू स्थापना र प्रवर्द्धन सम्बन्धमा नीति, कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
२६. औद्योगिक तथा व्यापार प्रदर्शनीको आयोजना तथा व्यवस्थापन
२७. उद्योगमा श्रममुलक प्रविधि र स्वदेशी श्रमिकको उपयोग
२८. स्वरोजगारका लागि उद्यमशीलता विकास, प्रशिक्षण, सहूलियत कर्जा र व्यवसाय प्रवर्द्धन सहायता
२९. प्रादेशीक पर्यटन विकासको नीति, कानून, मापदण्ड र योजना निर्माण, पूर्वाधार विकास, प्रवर्द्धन र नियमन
३०. पर्यटक प्रहरी व्यवस्थापन
३१. पर्यटकीय होटल, रिसोर्ट, लज, ट्राभल तथा ट्रेकिङ एजेन्सी, गाइड, र्याफटिङ आदिको दर्ता, अनुमति, नवीकरण र नियमन
३२. प्रदेशस्तरमा वन क्षेत्रको नीति, कानून, मापदण्ड तथा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
३३. वन्यजन्तु र वन पैदावार ओसारपसार सम्बन्धी नियमन र अपराध नियन्त्रण
३४. वन, वनस्पति, वन्यजन्तु र जैविक विविधता सम्बन्धी प्रादेशीक संग्रहालय व्यवस्थापन
३५. प्रदेशस्तरमा संरक्षण क्षेत्र र चरन क्षेत्रको व्यवस्थापन
३६. हात्तीसार तथा चिडियाखानाको व्यवस्थापन
३७. जडिवुटी खेती प्रविधि प्रवर्द्धन, विस्तार तथा बजारीकरण सम्बन्धी नीति तथा कानून तर्जुमा तथा कार्यान्वयन र नियमन, अध्ययन अनुसन्धान तथा तथ्यांक संकलन
३८. वन तथा वातावरण सम्बन्धी विषयमा प्राविधिक सूचना तथा सेवा प्रवाह
३९. वन अतिक्रमण तथा वन डहेलो नियन्त्रण तथा रोकथाम सम्बन्धी नीति, समन्वय र सहयोग
४०. प्रदेशस्तरका वनस्पति उद्यान तथा हर्बेरियमहरूको व्यवस्थापन र वनस्पति पहिचान तथा अभिलेखीकरण सम्बन्धी नीति र व्यवस्थापन ।
४१. प्रदेशस्तरमा जैविक विविधताको अध्ययन, अनुसन्धान, व्यवस्थापन, नियमन, संरक्षण एवं लाभांश बाडफाँट
४२. प्रदेशस्तरमा जलाधार संरक्षण तथा जल उपयोग नीति, प्रविधि विकास, व्यवस्थापन
४३. प्रदेशभित्र भू स्खलन नियन्त्रण
४४. प्रदेशस्तरमा वातावरणीय संरक्षण तथा स्वच्छता सम्बन्धी प्रविधि विकास र व्यवस्थापन
४५. प्रदेशस्तरमा वातावरण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
४६. प्रदेशस्तरमा वातावरणीय सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन
४७. प्रदेशस्तरमा वातावरणीय जोखिमका लागि तयारी तथा उद्धार
४८. प्रदेशस्तरमा वातावरणीय प्रयोगशालाको स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन
४९. प्रदेशस्तरमा ठोस, वायु, तरल, जल, ध्वनि तथा बिद्युतीय लगायत प्रदूषणको मापदण्ड निर्धारण, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियन्त्रण

५०. प्रदेशस्तरमा न्यून कार्वनमुखी तथा वातावरणमैत्री विकास प्रकृया र हरित क्षेत्र प्रवर्द्धन
५१. प्रदेशस्तरमा वातावरणीय संरक्षण क्षेत्र तथा प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र सम्बर्द्धन
५२. प्रदेशभित्र वातावरणीय क्षेत्रको अध्ययन, अनुसन्धान, क्षमता अभिवृद्धि, वातावरणीय सुशासन तथा परीक्षण
५३. भूपरिधि क्षेत्र तथा वन क्षेत्रको पहिचान, वर्गीकरण, संरक्षण र व्यवस्थापन
५४. संरक्षण क्षेत्र पहिचान र व्यवस्थापकीय पद्धति निर्धारण
५५. अन्तरप्रदेशीय नदी उकास तथा सडक किनार वृक्षारोपण व्यवस्थापन
५६. वृक्षारोपणको लागि दिगो तथा गुणस्तरीय बीउ उत्पादन, बीउ बगैचा स्थापना र व्यवस्थापन
५७. प्रदेशभित्र वृक्षारोपण तथा सम्भार सम्बन्धी नीति, कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
५८. प्रदेशभित्र जडिवुटी तथा अन्य गैह्र काष्ठ वन पैदावार सम्बन्धी व्यवस्थापन
५९. वन्यजन्तु र चराचुरुंगी सम्बन्धी प्रादेशीक नीति, कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
६०. प्रदेशस्तरमा विज्ञान प्रविधिको विकास तथा विस्तार, सो सम्बन्धी तथ्यांक संकलन, प्रशोधन सर्वेक्षण र जनशक्ति विकास र उपयोग
६१. वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान एवं विज्ञान र प्रविधिको आविस्कार, उन्नत र विकास
६२. विज्ञान संग्रहालय र प्लानेटोरियमको स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन
६३. खानेपानी, ध्वनि र हावाको गुणस्तर अनुगमन तथा लेखाजोखा ढाँचा निर्माण एवं गुणस्तरको मापदण्ड निर्धारण र कार्यान्वयन
६४. श्रमिक एवं श्रमिकको सामाजिक सुरक्षा तथा ट्रेड युनियन सम्बन्धि प्रादेशीक नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन
६५. श्रमशक्ति, श्रम बजार सम्बन्धि अध्ययन, अनुसन्धान र श्रमशक्ति योजना
६६. औद्योगिक विवाद समाधान, श्रम सम्बन्धमा सुधार र न्यायिक निरूपण
६७. रोजगार प्रवर्द्धन सम्बन्धी प्रादेशीक, नीति, कानून र मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
६८. कार्यस्थल सुरक्षा, कारखाना निरीक्षण तथा नियमन

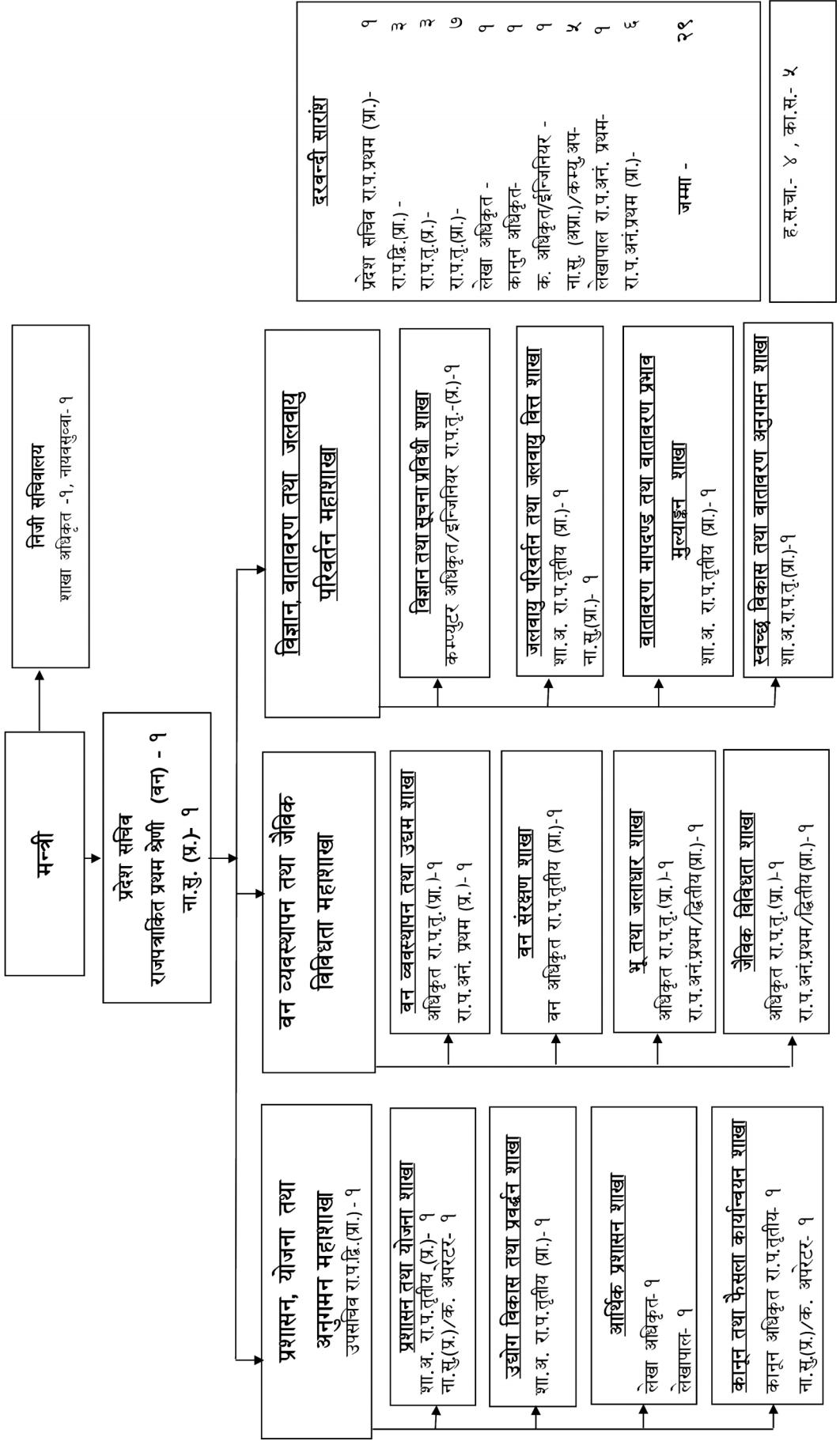

अनुसूची ११ मन्त्रालयको संगठन संरचना
क. अन्तरिम संगठन संरचना

प्रदेश सरकार, प्रदेश नं. ३

अनुसूची १.६

६. उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

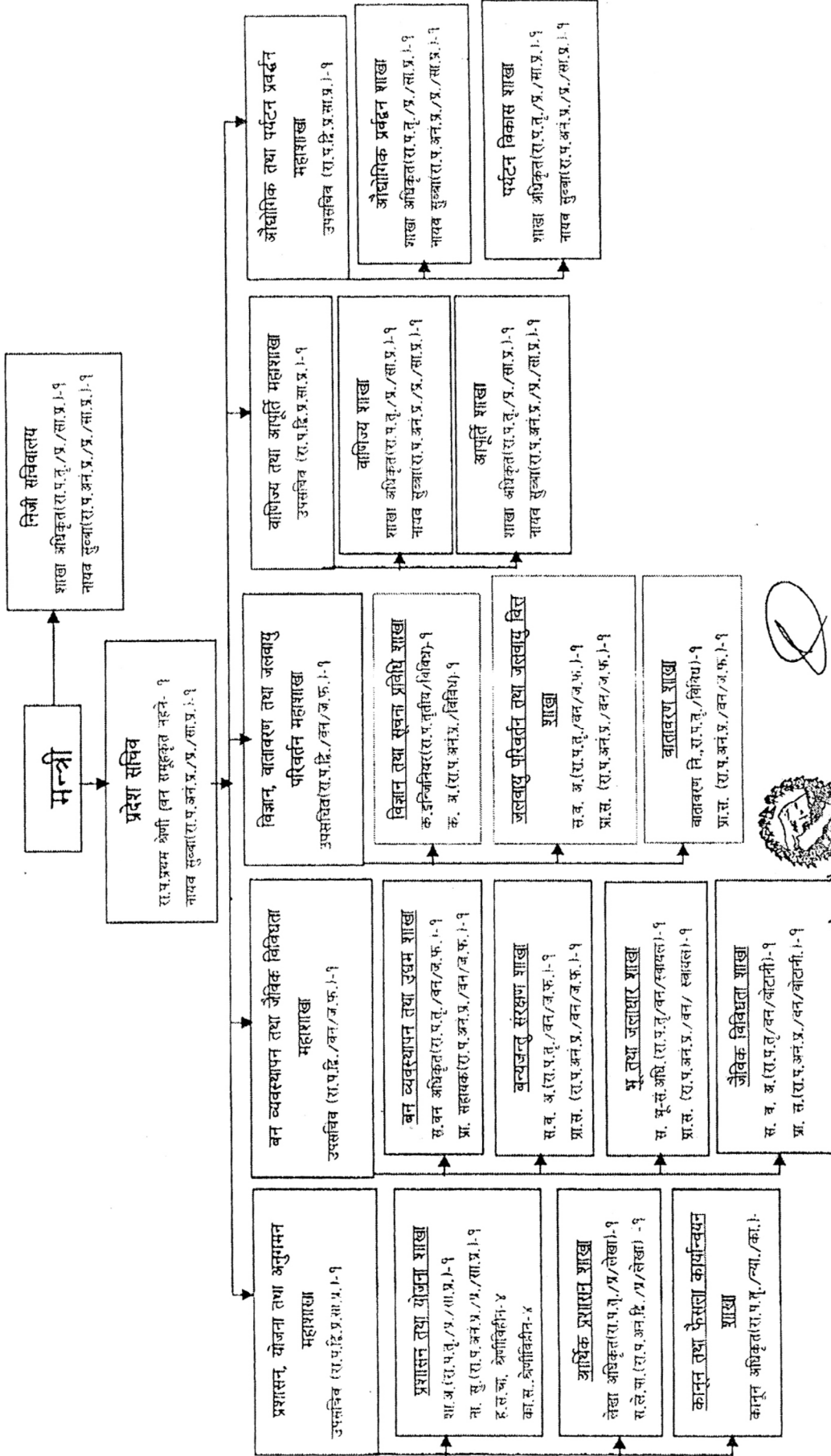

ख. स्वीकृत संगठन संरचना

प्रदेश सरकार
.....प्रदेश

अनुसूची- ४.१

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

अनुसूची १२. मन्त्रालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

क्र.सं.	नाम थर	पद
१	शिव कुमार वाग्ले	प्रदेश सचिव
२	गोपाल प्रसाद गौतम	उप-सचिव (प्रा.)
३	रघुराम पराजुली	उप-सचिव (प्रा.)
४	मोहनचन्द्र विश्वकर्मा	उप-सचिव (प्रा.)
५	हरिप्रसाद अधिकारी	शाखा अधिकृत (प्रा.)
६	गोपाल अधिकारी	लेखा अधिकृत
७	रामशरण गौतम	शाखा अधिकृत (प्रा.)
८	उमाशंकर प्रसाद जयसवाल	शाखा अधिकृत (प्रा.)
९	खिलानाथ दाहाल	शाखा अधिकृत (प्रा.)
१०	प्रेमकुमार साह	शाखा अधिकृत (प्रा.)
११	नवराज पुडासैनी	शाखा अधिकृत (प्रा.)
१२	गणेश कुमार थारू	शाखा अधिकृत (प्रा.)
१३	सृजना गुरुङ	शाखा अधिकृत (प्रा.)
१४	राजन पाण्डे	कम्प्युटर ईन्जिनियर (प्रा.)
१५	राधाकृष्ण फुयाल	ना. सु.
१६	रमेश पौडेल	ना. सु.
१७	सम्झना साही	ना. सु.
१८	हेमकुमार पाठक	ना.सु. प्रा.
१९	कपिलदेव अधिकारी	ना.सु. प्रा.
२०	लक्ष्मी धिताल	ना.सु. प्रा.
२१	सोमलाल घलान	ना.सु. प्रा.
२२	सुवास विश्वकर्मा	ना.सु. प्रा.
२३	अमृत भट्ट	ना.सु. प्रा.
२४	कमल नगरकोटी	का.स.

अनुसूची १३. चौधौ योजना (आ.व. २०७३/०७४-२०७५/०७६) को सोच र लक्ष्य:

उद्योग क्षेत्रमा चौधौ योजनाको सोच र लक्ष्य:

सोच: अर्थतन्त्रमा उद्योग क्षेत्रको योगदानमा वृद्धि गरी आर्थिक रूपान्तरण र सुदृढ अर्थतन्त्रको निर्माण ।

लक्ष्य: औद्योगिक क्षेत्रको विकास र विस्तारद्वारा रोजगारीमा वृद्धि, निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थान गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा अभिवृद्धि गर्ने ।

वाणिज्य क्षेत्रमा चौधौ योजनाको सोच र लक्ष्य:

सोच: वाणिज्य क्षेत्रको विस्तार गरी निकासी प्रवर्द्धन मार्फत आर्थिक समृद्धि ।

लक्ष्य: आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय निर्यात व्यापार प्रवर्द्धन गरी कूल गार्हस्थ उत्पादनमा निर्यात व्यापार र निर्यातमा आधारमा रोजगारी वृद्धि गर्दै लैजाने ।

आपूर्ति क्षेत्रमा चौधौ योजनाको सोच र लक्ष्य:

सोच: गुणस्तरयुक्त उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको सहज र सर्वसुलभ आपूर्ति हुने वातावरणको सुनिश्चितता सहित उपभोक्ताको हक हितको संरक्षण ।

लक्ष्य: गुणस्तरयुक्त उपभोग्य वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ ढङ्गले वितरणको व्यवस्था मिलाई आपूर्ति व्यवस्था बढी प्रभावकारी बनाउने ।

पर्यटन क्षेत्रमा चौधौ योजनाको सोच र लक्ष्य:

सोच: आर्थिक समृद्धिका लागि पर्यटन विकास ।

लक्ष्य: पर्यटन क्षेत्रको विकास मार्फत आर्थिक वृद्धि र रोजगारीका अवसर अभिवृद्धि गर्ने ।

वन तथा भू-संरक्षण क्षेत्रमा चौधौ योजनाको सोच र लक्ष्य:

सोच: सघन तथा विविधतायुक्त वनश्रोत, विशिष्टीकृत जैविक विविधता, समृद्ध जलाधार र उद्यमशीलतायुक्त वन क्षेत्र ।

लक्ष्य: वन, वनस्पति, जडिवुटी, वन्यजन्तु, जैविक विविधता र जलाधारको समुचित संरक्षण, संवर्द्धन, व्यवसायीकरण र सदुपयोगद्वारा रोजगारी सिर्जना तथा जीविकोपार्जनमा सुधार गरी पारिस्थितिकीय प्रणालीबीच सन्तुलन कायम गर्ने ।

विज्ञान तथा प्रविधि क्षेत्रमा चौधौ योजनाको सोच र लक्ष्य:

सोच: विज्ञान तथा प्रविधिको विकासबाट समृद्धि ।

लक्ष्य: विज्ञान र प्रविधिको विकास र विस्तार गरी सामाजिक, आर्थिक, भौतिक र वातावरणीय विकासका पक्षसँग आबद्ध गर्ने ।

वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन क्षेत्रमा चौधौ योजनाको सोच र लक्ष्य:

सोच: स्वच्छ एवं स्वस्थ वातावरणमार्फत दिगो विकास ।

लक्ष्य: वातावरणमैत्री र जलवायु परिवर्तनसँग अनुकूलित हुने गरी विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

अनुसूची १४. संघीय तथा प्रदेश वजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६)का प्रमुख बुँदाहरू:

उद्योग:

संघीय वजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू

- निर्यातजन्य उद्योगको प्रवर्द्धन गरीनेछ । फलाम खानीको वैज्ञानिक परीक्षण गरी फलाम उत्खनन एवं प्रशोधन कार्य अघि बढाउन आवश्यक रकम विनियोजन ।
- प्रदेशहरूको समन्वय र सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको सहभागीतामा प्रत्येक प्रदेशमा कम्तीमा एक औद्योगिक क्षेत्र, एक आर्थिक क्षेत्र र एक विशेष आर्थिक क्षेत्र स्थापनाको सम्भाव्यता र पूर्वाधार निर्माणको लागि आवश्यक बजेटको व्यवस्था । बन्द र रुग्ण उद्योगहरूलाई सम्भाव्यताका आधारमा सहकारी र निजी क्षेत्रको साझेदारीमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाईने ।
- आगामी आर्थिक वर्ष प्रत्येक प्रदेशमा न्यूनतम २० उद्योग ग्रामको पूर्वाधार विकासको लागि बजेट विनियोजन ।
- उद्यमशीलता र सिप विकास तथा तालिमको माध्यमबाट महिला उद्यमशीलता विकास गरी उनीहरूबाट सञ्चालन हुने परियोजनामा आधारीत रु.१५लाखसम्मको सामुहिक ऋणमा ६ प्रतिशत ब्याज अनुदानको व्यवस्था ।
- नेपालले मूल्य अभिवृद्धि गरी निकासी गर्न सक्ने उत्पादनमूलक उद्योगमा विदेशी लगानी भित्र्याउन प्रोत्साहित गरीनेछ । उद्योग दर्ता प्रकृया सरल गरीनेछ । कबोल गरेको अवधी भित्र उत्पादन शुरु गर्ने उत्पादनमूलक उद्योगलाई कर सहूलियत दिईनेछ ।

प्रदेश वजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू

- स्वरोजगारीमा आधारित उद्यमशीलता विकास कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक श्रोतको व्यवस्था गरेको ।
- लगानी प्रवर्द्धन तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम मार्फत विप्रेषण, सहकारी एवं निजी क्षेत्रसँग रहेको रकमलाई उत्पादनमूलक क्षेत्र तथा उद्योगमा लगानी गरी रोजगारी सिर्जना एवं आर्थिक विकासमा टेवा पुग्ने क्रियाकलाप सञ्चालन गरीने ।
- खानी तथा खनिज उद्योगहरूको सञ्चालन, विकास एवं प्रवर्द्धनका लागि खानी अन्वेषण भएका

क्षेत्रसम्मको पहुँच मार्गलाई सहज बनाउने उद्देश्यले त्यस्ता सडकमा ट्रयाक खोल्न आवश्यक रकम व्यवस्था गरेको ।

- रामेछापको ठोसेमा फलामखानी तथा मकवानपुरको खैराडमा तामा तथा चुनढुङ्गा खानी अन्वेषण गर्न आवश्यक रकम विनियोजन ।
- साना, घरेलु एवं कुटिर उद्योगलाई प्रोत्साहित गरी “एक घर एक रोजगार” नीतिलाई कार्यान्वयन गरीने ।
- प्रदेशका सम्भाव्य स्थलहरूमा अल्लो प्रशोधन उद्योग, बाँस तथा निगालोजन्य उद्योग र वायो ब्रिकेट उद्योग

वाणिज्य तथा आपूर्ति

संघीय बजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुदाँहरू

- निर्यात प्रवर्द्धनको लागि विदेश स्थित सबै कुटनीतिक नियोगहरूमा हस्तकला र आधारभूत निर्यातजन्य सामानहरूको स्थायी प्रदर्शनी कक्षको लागि आवश्यक वस्तुहरू खरिद गर्न बजेट विनियोजन । काठमाण्डौंमा हस्तकला विक्री तथा प्रदर्शनी स्थल निर्माण कार्यलाई अघि बढाईने । सबै प्रदेशमा क्रमशः त्यस्ता प्रदर्शनी कक्ष स्थापना गरीने ।
- औद्योगिक उत्पादनको निर्यातमा ५ प्रतिशतसम्म निर्यात अनुदान दिईने ।
- निकासी विन्दुहरूमा क्वारेन्टाइन सेवा विस्तार गरीनुका साथै संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक रकमको व्यवस्था । काठमाण्डौंमा कन्टेनर फ्रेट स्टेशन निर्माणको लागि आवश्यक बजेट व्यवस्था ।
- नेपाल गुणस्तर चिन्ह प्राप्त गर्नुपर्ने क्षेत्रको विस्तार गरीनेछ ।
- प्रत्येक स्थानीय तहमा सहकारी संस्थाहरू मार्फत सुपथ मूल्य पसल खोल्ने व्यवस्था मिलाईने । सहकारी पसलहरूले खरिद गर्ने उपभोग्य वस्तुको थोकमूल्य पसलको व्यवस्था गरीने । राज्य सुरक्षा परिचयपत्र भएका नागरीकले सुपथ मूल्यमा आधारभूत खाद्यान्न प्राप्त गर्ने व्यवस्थाको लागि अनुदानको व्यवस्था ।
- पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण क्षमता बढाई तीन महिनाको माग धान्न सक्ने बनाईने ।

पर्यटन

संघीय बजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू

- आगामी वर्षमा २० लाख पर्यटन भित्र्याउने गरी भिजिट नेपाल २०२० अभियान सन्चालन गरीने ।

- प्रदेश र स्थानीय तहसँगको साझेदारीमा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि मुलुकभरका कस्तिमा सय वटा नयाँ पर्यटकीय गन्तव्य स्थल पहिचान गरी विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न बजेट छुट्याईएको । पहिले देश अनि विदेश को भावना अनुरूप आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन अभियान चलाइने ।
- पर्यटकीय सेवाको लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माणमा सरकारले सहजीकरण गर्ने । नेपाललाई माइस टुरिजम केन्द्रको रूपमा विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधार विकास गरीने ।
- नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठानलाई मानित विश्वविद्यालयको रूपमा विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधार विकास गरीने आदि ।

प्रदेश बजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू

- दामन, मुडे, हेलम्बु, जिरी, चित्लाङ, रुवी भ्याली, सोम्दाङ, कालेश्वर, शिवालय रामेछाप, चिम्तेश्वर, ककनी, सिन्धुलीगढी जस्ता पर्यटकीय स्थलहरूलाई हिल स्टेशनका रूपमा घोषणा गर्दै ती स्थानमा पूर्वाधार निर्माणको कार्य अघि बढाउन बजेटको प्रबन्ध, नयाँ पदमार्गको पहिचान गर्न आवश्यक अध्ययन अनसन्धानको कार्य अगाडि बढाईने छ ।
- हिल स्टेशनका रूपमा घोषणा गरीने स्थलहरूमा “एक हिल स्टेशन, एक वन वगैँचा” “एक हिल स्टेशन, एक विश्राम तथा मनोरञ्जन घर” “एक हिल स्टेशन, एकभ्यू टावर” निर्माणका लागि आवश्यक बजेट विनियोजन ।
- त्रिभुवन राजपथलाई “पर्यटन मार्ग” का रूपमा विकास गर्न र सो मार्गमा अवस्थित सिमभञ्ज्याङ, दामन, पालुङ्ग लगाएतका स्थानमा विविध पर्यटकीय गतिविधि सञ्चालन गरीने छ । साथै स्थानीय तहसँगको सहकार्यमायस वर्ष २०७५ लाई “घुम्न जाउँ दामन” वर्षको रूपमा मनाउन आवश्यक व्यवस्था मिलाईने छ । सो मार्गका सम्भाव्य स्थानहरूमा होमस्टे, रिसोर्ट एवं होटलहरूको विकाश गर्न आवश्यक प्रकृयाको थालनी गरीने ।
- गोन्जला पास सञ्चालन एवं सिन्धु हेरिटेज ट्रेल पद यात्रा विकास एवं विस्तारका लागि आवश्यक बजेट सहितको प्रबन्ध मिलाईएको ।
- रसुवागढी, मकवानपुर दरबार, हरिहरगढी, उपरदाङगढी, सिन्धुलीगढीको पूर्वाधार निर्माण तथा संरक्षणका लागि स्थानीय तहसँगको साझेदारीमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरीने छ ।
- रसुवा जिल्लाको स्याफ्रुवेशी देखी लाङ्टाङ उपत्यकाको क्याङ्गजिङ जाने पद मार्गलाई “डा. प्रल्हाद योञ्जन रेड पाण्डा पदमार्ग”नामाकरण गरी सो स्थानमा साँस्कृतिक संग्राहालय स्थापना सहित मार्गको स्तरोन्नति गर्न तथा पर्यटकीय गतिविधि प्रवर्द्धन गर्ने व्यवस्थाको लागि आवश्यक रकम प्रबन्ध गरिएको ।

- राष्ट्रिय व्यक्तित्वको जन्मस्थान पहिचान एवं संरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत रामेछाप डाँडामा तीन लाल (गङ्गालाल, पुष्पलाल र कृष्णलाल) को र सिन्धुलीको दुम्जामा बिपी कोईरालाको शालिक सहितको स्मृति पार्क निर्माण गरीने । यसका साथै जेपी स्मृति पार्क, आजात स्मृति वाटिका, पोष्ट बहादुर बोगटी स्मृति वाटिका तथा पिस्कर, भिमान र दोरम्बारमा स्मृति पार्क निर्माणको कार्य अगाडी बढाउन श्रोतको प्रबन्ध गरिएको ।
- कीर्तिपुर शहरमा रहेका ऐतिहासिक स्थलहरूको संरक्षण एवं पुनर्निर्माणको कार्य अगाडि बढाउन आवश्यक बजेट विनियोजन ।
- अन्तराष्ट्रिय बौद्ध परिपथ र अन्तराष्ट्रिय पशुपति परिपथको सम्भाव्यता अध्ययनको कार्य अगाडि बढाउन आवश्यक व्यवस्था मिलाईएको ।

वन:

संघीय वजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू

- वन व्यवस्थापनलाई वैज्ञानिक वनाउदै उपयोग र संरक्षणलाई प्राथमिकता दिईने । बाँझो, पर्ति, नदी किनार र खस्केको जमिनमा वृक्षारोपण र वन विस्तार गरीने ।
- स्थानीय वातावरण अनुकूलका उच्च मूल्यका वन पैदावारहरूको विस्तार, मूल्य अभिवृद्धि र बजारीकरणलाई प्रोत्साहन गरीने ।
- प्रदेश र स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- सरकारी, निजी, सहकारी र समुदायको साझेदारीमा जडिवुटी लगायत वन पैदावारमा आधारित उद्योगको स्थापना गरीने । वनजन्य कच्चा पदार्थमा आधारित निर्यातजन्य उद्योगहरूको स्थापना गर्न र उपकरण खरिदमा अनुदानको व्यवस्था ।
- जडिवुटी लगायत वन पैदावारको संकलन र प्रशोधन सहकारी मार्फत गर्ने व्यवस्था मिलाईने । सम्भाव्य वन क्षेत्रमा प्राकृतिक चिडियाखाना र पर्यटकीय मार्ग निर्माण गरीने ।
- सम्भाव्य प्रदेशहरूमा सहकारी तथा निजी क्षेत्रको सहभागीतामा न्यूनतम एक जडिवुटी प्रशोधन केन्द्र स्थापना गर्न वजेट प्रस्ताव ।

प्रदेश वजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू

- “जहाँ वन त्यहाँ व्यवस्थापन, जहाँ बाँझो त्यहाँ वृक्षारोपण” कार्यक्रम अन्तर्गत कबुलियती, सामुदायिक, धार्मिक तथा निजी वनमा वृक्षारोपण, प्रदेश मन्त्रालय र निकायहरूको कम्पाउण्डमा गार्डेनिङ र हरियाली प्रवर्द्धन एवं सार्वजनिक जग्गा तथा शहरी वनमा अभियानको रूपमा वृक्षारोपण कार्य अगाडि बढाउन आवश्यक श्रोतको प्रबन्ध गरेको ।

- प्रदेशका १३ वटै जिल्लाको निश्चित क्षेत्रलाई प्रजाति विशेषको पकेट क्षेत्र घोषणा गरी सो स्थलमा निजी तथा सामुदायिक नर्सरीसँगको सहकार्यमा उच्च प्रविधियुक्त नर्सरी सञ्चालन तथा विरुवा उत्पादन गर्न आवश्यक रकम विनियोजन ।
- सरकारी, निजी क्षेत्र एवं समुदायसँगको साझेदारीमा मकवानपुर जिल्लामा कुरिलो प्रशोधन केन्द्रको स्थापना गरीने छ ।
- जनताको आय आर्जनलाई प्रवर्द्धन गर्न र वनको दिगो विकासमा टेवा पुर्याउन प्रचूर सम्भावना बोकेको बहुआयामिक, बहुउपयोगी अगरउड खेतीको सम्भाव्यता अध्ययन सहितको कार्य अगाडि बढाईने छ ।
- वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौँडा स्थित जैविक विविधता संरक्षण संग्रहालयलाई व्यवस्थित गर्न शैक्षिक तथा अनुसन्धानात्मक सामग्री तथा उपकरणको प्रबन्धका लागि आवश्यक रकमको व्यवस्था गरेको ।

विज्ञान प्रविधि:

संघीय बजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू

- वैज्ञानिक अनुसन्धान तथा प्रविधिको विकास गरी आधुनिक नेपालको निर्माण गरीने छ । विज्ञान तथा प्रविधि विषयमा अन्तराष्ट्रिय स्तरको उत्कृष्ट शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकास गरी मदन भण्डारी विज्ञान प्रविधि प्रतिष्ठान स्थापना गरीनेछ ।
- पारमाणविक प्रविधि र आयनीकृत विकिरणको सुरक्षित प्रयोग तथा त्यस्ता विकिरणबाट पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभावबाट सर्वसाधारणको जिउधनको सुरक्षा गर्न पारमाणविक पदार्थ सम्बन्धी कानून तर्जुमा गरीनेछ ।

प्रदेश बजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू

- नव प्रवर्तनका क्षेत्रमा काम गर्ने युवा वैज्ञानिकलाई प्रोत्साहन गर्न युवा वैज्ञानिक प्रोत्साहन कोष र प्रादेशिक वैज्ञानिक आविष्कार केन्द्र स्थापना र सञ्चालनका लागि स्रोतको प्रबन्ध गरिएको छ ।

वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन:

संघीय बजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू:

- जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरीनेछ । हिमाल र हिमतालहरूको संरक्षणको लागि बजेट विनियोजन ।
- स्वच्छ, हराभरा र प्रदूषण मुक्त नेपाल अभियान सञ्चालन गरी जैविक विविधता तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनमा सरकार, निजी क्षेत्र, सहकारी तथा सामुदायिक र गैरसरकारी क्षेत्रविच

सहकार्य गरीने ।

- मुख्य मुख्य शहरहरूमा वायु गुणस्तर मापन केन्द्रहरू विस्तार गर्न तथा वातावरण परीक्षण र अनुगमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन बजेट व्यवस्था ।

प्रदेश बजेट वक्तव्य (आ.व. २०७५/०७६) मा भएका प्रमुख बुँदाहरू:

- तीन वर्ष भित्र प्लाष्टिकजन्य झोला (३० माइक्रोनभन्दा कम) मुक्त प्रदेश निर्माण गर्ने नीति अनुरूप सहकारीतामा आधारित गैरप्लाष्टिक झोला उद्योग स्थापना गर्न प्रोत्साहन गरीने ।
- सवारी साधनबाट हुने वातावरण प्रदूषण नियन्त्रण गर्न निजी क्षेत्र समेतको साझेदारीमा प्रदेशमा कम्तीमा चारवटा प्रदूषण जाँच केन्द्र स्थापनाको लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्न एवं आगामी आ.व.भित्र कम्तीमा एउटा केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने व्यवस्थाका लागि आवश्यक रकम विनियोजन ।
- प्राकृतिक प्रकोपबाट हुन सक्ने जनधनको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न जोखिमयुक्त वस्तीको पहिचान गरी नक्शांकन गरीने । वायो इन्जिनियरिङ्ग, तटबन्धन लगायत उपयुक्त विधिको माध्यमबाट जोखिम न्यूनीकरण गरीने छ ।
- जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक क्रियाकलाप सञ्चालनमा जोड दिईने छ । जलवायु परिवर्तनका कारण प्रदेशको खास खास क्षेत्रमा पर्न जाने वातावरणीय असरको निरन्तर अध्ययन गरीने छ ।
- वि.स. २०८५ सम्म प्रदेशका मुख्य शहरहरू पेट्रोलियममुक्त सवारी साधनको परिकल्पनालाई साकार तुल्याउन सार्वजनिक निजी साझेदारीमा विद्युतबाट सञ्चालन हुने मास ट्रान्सपोर्ट प्रणालीलाई अभियानको रूपमा प्रवर्द्धन गर्न अध्ययन अनुसन्धानको कार्य प्रारम्भ गरीने । साथै केवलकार, ट्रलीवस, रोपवे लगायतका विद्युतीय यातायातलाई नीतिगत एवं कानुनी रूपमा समेत प्रोत्साहन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईने । काठमाडौँ उपत्यका लगायतका शहरहरूमा बढ्दै गएको ईन्धनबाट सञ्चालित दुईपांग्रे सवारीको अत्याधिक चापलाई विद्युतीय दुईपांग्रे सवारीतर्फ आकर्षित गर्ने नीतिगत प्रबन्ध गरीने ।

अनुसूची १५ प्रदेशमा वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन भएका परियोजनाहरुको सूची:

S.N	List of EIA Approved Projects:
1	Akama Hotel, Dhumbarahi
2	Animal Feed Manufacturing Industry (Chitwan)
3	Amrit Dharapani Community Forest, Chitwan
4	B & B Hospital Expansion
5	Banepa-Sin.-Bardibas Road
6	Banepa-Sin.-Bardibas Road
7	Central Effluent Treat., Hetauda
8	Chakrapath-Tokha-Jhorchhahare
9	Chitawan School of Medical Scinces
10	City Hotel, Tahachal, Ktm
11	City Scape Appartment
12	Civil homes Appartment
13	Dabur Nepal
14	Dhap Water Storage Dam in Shivapuri Narayani National Park
15	Double Tree by Hilton Hotel
16	Down Town Appartment
17	Drinking water and water treatment project
18	Film city, Dolakha
19	Galchhi-Trisuli-Syaphrubesi Road
20	Grande International Hospital Pvt. Ltd.
21	Grande Tower Appartment
22	Hetauada Polytechnique Institute
23	Hetauda By pass Road Project
24	Hetauda Industrial District, Sewweraage, Drainage, Wastewater Treatment
25	Hetauda-Bardhaghat 220 KV
26	Himalayas Spring Water Processing and Bottling Plant, Dhunche
27	Hospital for Civil Servants

28	Hotel Crown Imperial, Kathmandu
29	Imperial Court Appartment
30	K.L. Residency Apartment
31	Kalinchowk cable car
32	Kathmandu Fun Park
33	Kathmandu-Naubise Alt. Road
34	Kathmandu Terai Madhesh Fast Track Road
35	Kavre-Valley Water Supply
36	Kulekhani-3rd HEP
37	Lalitpur Gaddachowki 132 kV
38	Langtang Khola HPP
39	Langtang Khola Hydroelectric Project (20MW), Rasuwa
40	Le Sherpa Hotel
41	Manmohan Memorial Medical College and Teaching Hospital, Kathmandu
42	Melamchi Drinking Water
43	Melamchi Water Treatment
44	Merocity Appartment
45	Nagdhunga Tunnel Construction Project
46	National Institute of Neurological & al...
47	Nepal Hospitality Hotel
48	Nepal Police Hospital, Kathmandu
49	Nepal Tobacco Co.
50	Norvic International Hospital
51	Parewaswori Community Forest, Chitwan
52	Rasuwa Bhotekoshi, EIA and SEIA
53	Rasuwa Gadhi HEP
54	Samari Khola Bridge Project, Makwanpur
55	Sangrila housing Pvt. Ltd.
56	Sheraton Kathmandu Hotel
Source: Ministry of Forest and Environment, 2075 (unpublished report)	

माननीय मन्त्रीज्यू र प्र.जि.अ. को उपस्थितिमा राष्ट्रिय वृक्षारोपण दिवसको अवसरमा वृक्षारोपण कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै

मन्त्रालयगत कानून निर्माणमा छलफल

माननीय मन्त्रीज्यू समक्ष खनिज सम्बन्धी प्रतिवेदन प्रस्तुति कार्यक्रम

आ.व. २०७४/०७५ को प्रगति प्रस्तुति कार्यक्रम

प्रदेश नं. ३ को नक्सा

